

РАСКОВНИК

Из садржаја:

Народне умотворине

ИЗБОР ОБРЕДНИХ
ПЕСАМА ИЗ
НЕОБЈАВЉЕНИХ
РУКОПИСА
МИОДРАГА
А. ВАСИЉЕВИЋА

Наш народни живот
ПОГРЕБНИ ОБИЧАЈИ

ГРЊЧАРСТВО У
ВАРОШИЦИ РЕСНУ

Расправе
МИТОЛОШКО У
СЛОВЕНСКОЈ
НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ

ВАМПИР У
ТРАДИЦИЈСКОЈ
КУЛТУРИ

ПРОЛЕЌЕ
ЛЕТО
1994.

Расковник је некаква
(може бити измишљена)
трава,
за коју се мисли
да се од ње
(кад се њоме дохвати)
свака брава
и сваки други заклоп
отвори сам од себе.

Из Вуковог „Рјечника”

РАСКОВНИК

часопис за књижевност и културу

Први број изашао 1968.

Београд, пролеће—лето 1994.

Година XX, број 75—76.

УРЕДНИШТВО

Драган Кочишевић

Ненад Љубинковић

Добривоје Младеновић

Миодраг Павловић

Љубинко Раденковић

(главни и одговорни уредник)

ИЗДАВАЧ

Народна библиотека

„Вук Караџић” — Београд

Гирила и Методија 2

РАСКОВНИК

Појављује се у пролеће, лето, јесен и зиму.

Рукописе откуцане машинном у пуном прореду слати на адресу: Народна библиотека „Вук Караџић“ (за „Расковник“), Ул. Ђирица и Методија 2, 11000 Београд.

Рукописи се не враћају.

Годишња претплата износи 8 динара. Претплату ушлаћивати на жиро-рачун Библиотеке града Београда 60806-603-7038 са назнаком: претплата за „Расковник“. Годишња претплата за иностранство: Сједињене Америчке Државе 15\$; СР Немачка DM 25; Француска Ffr. 75.

Технички уредник:

Иван Златковић

Секретар уредништва:

Јаворка Димић

Телефони уредништва:

(011) 423-483, 403-018, 422-003

Уредништво прима уторком

од 13 до 15 часова

Тираж 800 примерака

Штампа: Графичко предузеће

„Нови дани“, Београд,

Војводе Бране 13

На основу мишљења Републичког комитета за информације број 651-760/87-02 од 02. 09. 1987. часопис „Расковник“ је ослобођен пореза на промет.

Народне умотворине

ИЗБОР ОБРЕДНИХ ПЕСАМА ИЗ НЕОБЈАВЉЕНИХ ЗАПИСА МИОДРАГА А. ВАСИЉЕВИЋА — ИЗ СРБИЈЕ

Међу необјављеним рукописима проф. Миодрага А. Васиљевића налазе се две свеске са народним песмама махом из околине Крушевца, Ниша и Темнића. Ови записи плод су сакупљања мелодија пре појаве магнетофона, односно бележене су „по слуху“ и то највише од укућана, блиских пријатеља; певача у Радио Београду и сељана из Бачине, села у коме је провео најраније детињство и младост. Може се веровати да је већину песама носио у меморији до стицања вештине записивања народних песама у току школовања и касније мелографске праксе.

Унете сигнатуре (Coll I, Coll II) дао је сам Васиљевић, мислећи на колективност ових напева, сакупљаних ван организованих теренских истраживања. Обе свеске налазе се архивирание на Факултету музичке уметности у одељењу етномузикологије, а под ознаком М. А. V. f — 36. Поред ових свезака са 343 песме, у архиви су и други записи мањег обима (Ресава, Војводина и др), као и фоно-снимци Жупе и Источне Србије.

За одабир су коришћени текстови обредних песама без славских, свадбених и седељачких, који ће, систематизовани по годишњем календару, бити презентовани касније. Унутрашња подела односи се на начин деобе стиха (VII 4 + 4

или 3 + 2 + 3 или 2 + 3 + 3; X: 4 + 6, с тим да после цезуре налазимо променљиву структуру шест слогова). Изнад текста дат је стих онако како га налазимо у мелострофи као путоказ ка уочавању мелодијских облика песме (први стих, на пример, гласи: Уранила мој коледо, стара мајка, ој коледо, мој коледо).

1.

Уранила мој коледо, стара мајка,
Ој коледо, мој коледо!*

Уранила стара мајка
Да накрми сиво стадо,
Да намуже бело млеко,
За Бадњака, за Божића!

(VIII 4+4)**

Коледарска из Бачине у Темнићу. Певао Аксентије-Сена Симић, воденичар 1927. године. Варијанту мелодије певао Жика Симић у Крушевцу, 1945. године. (Coll II/221)***

2.

Колећани коло граде
Коледо, коледо, Божо, ле, мој!

Колећани коло граде,
Шта ћемо им даривати?
Тојажицу и торбицу,
И два овна виторога;

---

* Сваки стих приликом певања садржи означене уметке.

** Комбинација римске ознаке и арапских бројева означава да ли је стих осмерац или некоји други, те како пада цезура у оквиру стиха.

*** Сигнатура под којом је песма унета у Фоноархив Факултета музичке уметности.

Једну краву трећакињу,
Једну козу лежактињу
И девојку уходницу!

(VIII 4+4)

*Коледарска, Расина. Певао у Крушевцу
Душан Весић, свештеник, 1932. године.
(Coll II/105)*

3.

Домаћине, господине, коledo, коledo, коledo!

Домаћине, господине,
Застасмо те за трпезом.
На трпези златне чаше,
Златне чаше и погаче.
Дај нам краја ибришима
Да шибамо вране коње,
Вране коње, виловите,
Пути су нам предалеки,
Даљни путе каловити.
Ми дођосмо, глас донесмо:
Трмке ти се изројиле,
Краве ти се истелиле,
Овце ти се изјагњиле,
Свиње ти се хиљадиле!
Ми дођосмо, глас донесмо:
Кћери ти се разудале,
А синови поженили
За вредуше, за редуше!
Ми дођосмо, глас донесмо:
Орачи ти изорали,
Копачи се накопали,
Жетеоци наджњевали,
А певачи натпевали!

(VIII 4+4)

*Коледарска, Белушић у Левчу. Певала
група певача, 1929. године. (Coll II/62)*

4.

Стрељали се јунаци, стрељали се јунаци
На Јанине планине, на Јанине планине.

Стрељали се јунаци
На Јанине планине.
Ко устрели јабуку
Његова је девојка.
Један синак у мајке,
Он устрели јабуку,
Он да љуби девојку.
Ухвати је за руку,
Па је води у дворе:
— Ево, мале, одмена,
Мени бела промена,
Теби кућа метена,
Оцу вода студена!

(VII 4+3)

Лазаричка из околине Крушевца. Певала 1927. године Вукосава Сироватка, рођена Милошевић (из Жупе). (Coll I/48) „Песма нежењеном сину”.

5.

Лазар ми коло, Лазаре девојко,
Лазар ми коло водио.

Лазар ми коло водио,
Велико коло, шарено.
Лазара сеја гледала
Са високога чардака.
Лазару сеја зборила:
— Лазаре, брате рођени,

Позови мене до тебе,
У твоје коло шарено!

(VIII 3+2+3)

*Лазаричка (а уз напомену мелографа:
„коледарска по броју слогова“), Заку-
та у Грузи. Певала Даринка Васиље-
вић, учитељица, 1927. године. (Coll
II/112)*

6.

Млад ми Стојан коња игра, ладо, ладо,
Млад ми Стојан коња игра, ладо!

Млад ми Стојан коња игра,
Коња игра, цилит цида,
Кроз девојке, кроз невесте,
Па на Смиљу око баца:
— Варај, Смиљо, узећу те,
Даћу коња и сокола
И готове пет стотина.
— Ни дај коња, ни сокола,
Ни готови пет стотина,
Ја ћу теби сама поћи,
Сама поћи, сама доћи!

(VIII 4+4)

*Лазаричка, Крушевац (Жупа). Певала
Вукосава Сироватка, 1927. године. (Coll
II/120)*

7.

Еј, здравче, венче, по гору зеленче,
Беру ли те моме и невесте?

Здравче, венче, по гору зеленче,
Беру ли те моме и невесте?

— Беру, беру, како да не беру,
Моме беру и ме остављају,
А невесте и корен тргају,
А невесте и корен тргају!

(X 4; 3+3)

Бурђевданска, Пирот. Певала у Београду, 1947. године, Јаворка Петровић. (Coll I/30)

8.

Наша дода моли Бога,
Дај додо, дај,
Дај Боже, дај!

Наша дода моли Бога
Да нам пада росна киша,
Росна киша берићетна.
Ми идемо преко села.
А кишица преко(ј) поља.
Ајде брже, облак стиже,
Поливајте, не гледајте,
Изнесите бокал воде,
Поливајте нашу доду,
Заливајте ваше жито!

(VIII 4+4)

*Додолска. Певала Миленија Борђевић
(нема других података). (Coll I/10)*

9.

Крстоноша Бога моли, *Господи помилуј!*

Крстоноша Бога моли:
Дај нам, Боже, ситну росу
Да пороси наше поље.
Ми идемо преко поља,
А са нама два анђела,
Свети Петар и Никола;
А облаци преко неба.

А ми брже, облак брже,
Облаци нас претекоше,
Наше поље поросише,
И роди нам берићета
Од крстине пет стотина,
Од две руке чабар вина,
Од ручице кошуљице.

(VIII 4+4)

Крстоношка из Дреновца код Параћина, Певао (око 1950) Новица Обрадовић. (Coll II/110)

10.

Орач оре равно поље,
Орач оре равно поље.

Орач оре равно поље,
Рало му је чудно дрво,
Чудно дрво давиново;
Ралник му је сиви голуб,
Остан му је струк босиљка,
А волови два јелена.
Место брице и шенице
Семе му је ситан бисер;
Брана му је чудно перо,
Чудно перо пауново.

(VIII 4+4)

Краљичка из Честобродице, село Јаворац. Певао, 1935. године, Павле Љотић, лугар, пореклом из Војводине. (Coll I/44)

11.

Ој, ливадо, зелена ливадо.
Ој, ливадо, зелена ливадо,

Што си тако рано увенула?
Да ли те је сунце попарило,

Или те је слана ударила?
— Нити ме је сунце попарило,
Нити ме је слана ударила,
Већ ме коси Расинка девојка;
Једном косом три откоса тера:
Први откос трава детелина,
Други откос смиље и босиље,
Трећи откос црвени каранфил.
Мало коси, мало запопева,
А драго јој из горе отпева:
— Коси траву за Ђогина мога,
За Ђогина кад зазими зима,
За Ђогина травке мирисаве,
А за мене косе расплетене!

(X 4; 3+3)

*Жеталачка, Расина. Певао у Крушевцу
Душан Весић, свештеник, 1934. године.
(Coll II/160)*

12.

Наджњева се момак и девојка,
Наджњева се, ој, лагано!

Наджњева се момак и девојка.
Момак жање два'ест и три снопа,
А девојка два'ест и четири.
Кад увече о вечери било
Момак пије два'ест и три чаше,
А девојка два'ест и четири.
Кад ујутру бели дан освану,
А девојка ситан везак везе.

(X 4; 3+3)

*Жетелачка из Поморавља. Певала Да-
ринка Васиљевић, 1927. године. (Coll
II/126)*

13.

Јечам жела, јечам жела Гружанка девојка,
Гружанка девојка (Моравка).

Јечам жела Гружанка девојка
Златном руком и сребрним српом.

Кад је било око пола дана,
Запевала Гружанка девојка:

— Ко би мене снопље повезао,

Ко ли би ме воде напојио,

Ко ли би ми 'ладак начинио,

Ја бих њему верна љуба била,

Верна љуба од сад, па довека!

Слушао је овчар код оваца,

Рогозом је снопље повезао,

Од грања јој ладак начинио,

Донео јој воде са кладенца,

Па је онда моми беседио:

— Ој, девојко, 'оћеш поћи за ме,

Силно сам ти снопље повезао,

Начинио лада и тамнине

И донео воде са планине,

Де, учини што си говорила!

Ај говори Гружанка девојка:

— Проћи, проћи, млади чобанине,

Овце ти се лугом растуриле.

Ако си ми снопље повезао,

Твоје овце по стрњици пасле,

Ако си ме водом напојио

И ти си се лабане напио,

Ако си ми 'ладак начинио

И ти си се под њим одморио!

(X 4; 3+3)

Жетелачка, Поморавље. Певала у Крушевцу Радмила Сироватка, 1947. године. (Coll II/98)

14.

Ај, мене мајка једну има, па има (и!), па има,
Ај, мене мајка једну има, па има (и!), па има!

Мене мајка једну има, па има,
Па ме дава за Стопана Илију.
У Стопана кучка мајћа — свекрва,
Па ме праћа на Петровден у жетву,
Па ми дава празну торбу без 'леба,
Па ми дава празну стовицу без воду.
Не ме пита: — Је си л' гладна и жедна?
Но ме пита: — Колико си пожњела?

(XI 4+4+3)

*Жеталачка — „оро иза ручка“. Из окол-
ине Ниша, певач непознат. (Coll II/8)*

Приредила
Зорислава М. Васиљевић

ПЕСМЕ ИЗ ПОТКОПАОНИЧКИХ СЕЛА

1.

Певали су два анђела,
Два анђела светитеља:
Свети Петар и Никола;
Слушала и' Бож'а мајка:
— Стани горо, стани водо,
Да слушамо два анђела
Два анђела светитеља,
Светога Петра и Николу.
Стаде гора, стаде вода,
А јасика трепетљика
Трепетала, не престала.
Проклела је Бож'а мајка:
— Свака гора род имала,
Свака вода брод имала,
А јасика трепетљика
Навек бога трепетала,
Никад рода не имала!

(За Светога Николу)

(Љубинци)

2.

Как'а је оно ограба,
Около сјајна месеца?
Није ми оно ограба
Около сјајна месеца;
Најпрви светац Илија,
До њега сестра Марија,

У руки држи Кристоса.
Отуд се краду Чивути
Д' украду Маре Кристоса.
Говори сестра Марија:
— Побогу, братац Илија,
Брани ми чедо Кристоса!
— Не бој се, сестро Марија,
Док ти је братац Илија,
Ја имам ата крилата
Он ће да отне Кристоса.

(Крива Река)

3.

Више села зелена ливада.
У ливади виле оро виле.
Њима свира Петар доњоземац.
И он свира, грозне сузе рони.
Питала га вила белогорка:
— Ој, Бога ти, Петре доњоземче,
Која ти је голема невоља
Те ти свираш, грозне сузе рониш?
— До данас је три године дана
Како нисам код двора ишао.
— Ој, Бога ми, Петре доњоземче,
Синоћ сам ти покрај двора прошла.
Испред двора три зелена бора
И на њима до три кукавице:
Једна кука и дањом и ноћом,
Друга кука никад не престаје,
Трећа кука кад ју на ум падне.
— Та што кука и дањом и ноћом,
То је моја остарела мајка.
Та што кука — никад не престаје,
То је моја милосница сеја.
Та што кука кад ју на ум падне,
То је моја неверница љуба.

(Плоча)

4.

Гором шета млади Радивоје,
Гором шета и гором говори:
— Још се, горо, оженио нисам,

Још за тол'ко оженит' се нећу,
Док не узнем Смиљанче девојче.
Кад то чуше Смиљанина браћа,
Сачинише кулу од камена,
Направише врата од кремена,
Затворише Смиљану девојку.
Љуто куне Смиљана девојка:
— Дај ми Боже, муње и громове
Да разбију кулу од камена,
Да разбију врата од кремена!
Што молила, Бога домолила:
Бог ју даде муње и громове
Те разбише кулу од камена
И разбише врата од кремена.
Удаде се Смиљана девојка.

(Шљивово)

5.

Што је лепо тамо дол' погледат:
Тамо доле зелене ливаде,
У ливаде бунар воде 'ладне,
Крај бунара клупа молована
И на клупи заспала девојка.
Будило је најмлађе братанче:
— Дик' се, сејо, моја мила тејо,
Дошли су ти троји прошеници:
Дошли су ти из села сељани,
Дошли су ти, други, варошани,
Дош'о ти је Милош од оваца!
Она њему тијо одговара:
— Нека иду из села сељани,
Нека иду, други, варошани,
Сал нека га Милош од оваца!
Милош ми је име омилело.

(Плоча)

6.

Овце ми чува Тодора,
Еј, море Росо,
Магла ми паде,
Овце ми чува Тодора!

Пустила и' до мора,
Еј, море Росо,
Магла ми паде,
Овце ми чува Тодора!
Питао је војвода:
— Еј, море Росо,
Магла ми паде,
Овце ми чува Тодора!
Откуд тебе дозвола,
Еј, море Росо,
Магла ми паде,
Овце ми чува Тодора!
Чуват' овце крај мора?
Еј, море Росо,
Магла ми паде,
Овце ми чува Тодора!
— Имам брата морнара,
Еј, море Росо,
Магла ми паде,
Овце ми чува Тодора!
Од њега ми дозвола.
Еј, море Росо,
Магла ми паде,
Овце ми чува Тодора!

(Чобанска)

(Плоча)

7.

Чувам овце, ливада ми мала,
Немам коме, ја би' је продала.
Овце дајем по везане цене,
А ливаду који узне мене.

(Чобанска)

(Црна Глава)

8.

Шерила* се гора и девојка,
Гора с росом, а девојка с косом,
Гора с листем, а девојка с лицем,

---

* Шерила се — такмичила се.

Гора с 'ладем, а девојка с дарем.
Гора вели: — Више имам росе,
А девојка: — Више имам косе.
Гора вели: — Више имам листа,
А девојка: — Лепшег имам лица.
Гора вели: — Више имам 'лада,
А девојка: — Више имам дара.

(Чобанска)

(Влајковци)

9.

Мајка Мару кроз три горе звала:
— Је л' си, Маро, платно убелила?
— Нисам, мале, ни к воде содила.
Овчар Јово воду замутио
Са њигови 'иљаду оваца.
Триста пило, двеста прескочило,
Још толико под гором остало.

(Чобанска)

(Плоча)

10.

Преље су прале с вечере.
— Која је највише испрела?
— Највише Ката испрела.
Царе ју шаље повесмо:
Испреди ми, Като, чадоре!
Ката му шаље сврдачку:*
— Направи мене разбоје!

(Блажево)

(Са прела)

---

* Сврдачка — осовиница за цевку с прећом на чунку за ткање.

11.

Преди, предна,
Гола су ти ребра!
Пре си мене легла,
После си се дигла!

(Са прела)

(Александровац)

12.

Гором шета млади Радивоје,
Гором шета, а гором говори:
— Још се, горо, оженио нисам,
Још толико оженит' се нећу;
Док не роди сува врба гројзе,
Док не роди јавор јабукама,
Док не роди јасен брекињама,
За то време оженит' се нећу.

(Рабацкијска)

(Влајковци)

13.

Лојзе се копа,
Црн конац, црн гајтан,
Лепша цура, но драган!
Лојзе се реже,
Црн конац, црн гајтан,
Лепша цура, но драган!
Грозје се бере,
Црн конац, црн гајтан,
Лепша цура, но драган!

(Плоча)

14.

— Ој девојко, чим соколе вежеш?
— Косу режем, те соколе вежем.
— Ој девојко, чим соколе 'раниш?

- Лице таним, те соколе 'раним.
— Ој девојко, чим соколе појиш?
— Сузе роним, те соколе појим.

(Плоча)

15.

Што Морава мутна тече,
Мутна тече јутро — вече?
Бањале се две сестрице —
Ангелина и Марија.
Марија је препливала,
Ангелина се утопила.
Мртва глава проговара:
— О Марија, сестро мила,
Ти не кажи старој мајки
Да сам јој се утопила,
Но ти кажи старој мајки
Да сам јој се удомила;
Ситан камен — сви сватови,
Две врбице — заовице,
Два камена — два девера,
Ситне рибе — енђе су ми.

(Плоча)

16.

Има мајка три девојке,
Свима трима једно име,
    Јел, Јело, Јел Јелено!
    Јел, Јело, луче бело!
Све три мајка редом пита
Шта би која најволела.
    Јел, Јело, Јел Јелено!
    Јел, Јело, луче бело!
Најстарија говорила:
— Ја би' свилу најволела.
    Јел, Јело, Јел Јелено!
    Јел, Јело, луче бело!
Најсредњија говорила:
— Ја би' благо најволела.
    Јел, Јело, Јел Јелено!
    Јел, Јело, луче бело!

Најмлађеја говорила:
— Ја би' драго најволела,
    Јел, Јело, Јел Јелено!
    Јел, Јело, луче бело!
Свила ће се поцепати,
Благо ће се потрошити,
    Јел, Јело, Јел Јелено!
    Јел, Јело, луче бело!
Ја ћу с драгем век вековат'.
    Јел, Јело, Јел Јелено!
    Јел, Јело, луче бело!

(Црна Глава)

17.

Под брегом се јела разграњала,
Испод јеле зелена ливада;
У ливаде бунар воде 'ладне,
Крај бунара ружа калемљена,
И под ружом заспала девојка.
Пробуди је најмлађе братанче:
— Устај, пуце, грануло је сунце,
Устај, 'рано, грануло је давно!

(Блажево)

18.

Девојка је сунце братимила:
— Богом брате, моје јарко сунце,
Постој мало за гору зелену
Док ја заћем за гору зелену,
Да навезем брату кошуљицу:
На грудима дуње и јабукe,
На рамена крила соколова.

(Блажево)

19.

Лепог 'лада испод винограда,
Ту болује прошена девојка.
Бол болује, ником не казује.
Под крадом ју девери долазе.

Доносе ју лека из далека:
Суве шљиве са сирове биљке,
Суво гројзе са сирово лојзе,
Из Крушевца крушке и јабуке,
Жуте дуње на меду варене,
И ракије трипут препечене.
— Болуј, снале, немој ни умрети.
Како смо те, снале, запросили,
Трипут ни се стадо 'иљадило,
Беле пчеле поље замретише,
Врани коњи друме прекопаше.
— Преболећу, ваша бити нећу.
Ваша ме је мајка обедила
Да сам њојнот сина отчинила.
Ја га, јадна, ни видела несам,
Како лани код воде студене,
Донесе ми у мараме гројзе.

(Крива Река)

20.

Виче Вила о'зго са Видина,
Те дозива село Милентију:
— Мало село, што си невесело,
Је л' је тебе вода однијела,
Је л' је тебе ватра изгорела?
— Нит је мене вода однијела,
Нит је мене ватра изгорела,
Но је мене војска прегазила.
Тешко селу куда војска прође,
И девојке која сама дође;
Прво јутро она прекорена:
Да си добра, не би сама дошла.

(Љубинци)

21.

— Овчар Јово, цвеће јабуково,
Је л' си, Јово, овце напојио?
— Јесам, сејо, па како да несам;
Двеста пиле, триста прескочиле,
Још толико за гором остале.

Предвојиле три лепе девојке:
Једна јесте рода големога,
Друга јесте лица руменога,
Трећа нема ни оца, ни мајке.
— Проси, брале, рода големога.
— Нећу, сејо, рода големога,
Она ће се родом поносити,
Мене, сејо, неће ни видети.
— Проси ону лица руменога!
— Нећу, сејо, лица руменога,
Она ће се лицем поносити,
Мене, сејо, неће ни видети.
— Проси, брале, то јадно сироче!
Оно нема ни оца ни мајке,
Оно ће се око тебе вити,
Оно ће се тобом поносити!

(Крива Река)

22.

Шерило се момче и девојче,
Да спава'у, да се не дира'у.
Момче даје свога коња врана,
А девојче златнога ћердана.
До поноћи спа'ше, мироваше,
Од поноћи говори девојче:
— Ој Обрене, обрни се к мене,
Мртвога те обртала мајка!
Твога коња поједоше вуци,
А дукате попише 'ајдуци!

(Раковац)

23.

— Ој девојко, 'де си божур брала?
— Младо момче, у твоје градине.
— Ој девојко, да сам те затек'о!
— Младо момче, шта би ми радио?
— Ој девојко, ја би' те љубио.
— Младо момче, па шта би ми било!

(Црна Глава)

24.

— Благо мене и тебе, девојко,
Кад су нама двори наспоредо;
Двор до двора, прозор до прозора.
Ми ћемо се често састајати:
У године свакога месеца,
У месецу сваке недељице,
У недељу сваког благог дана.*

(Влајковци)

25.

Лепа Тода код воде сећаше,
Сама ју се вода заваћаше,
Над њом се сив соко вијаше.
— Лепа Тодо, што си невесела,
Је л' те мајка била и карала?
— Нит ме мајка била, ни карала,
Но ме мајка за недрага дала.
Волим с драгем с листа воду пити,
Но с недрагем из сребрне чаше.
Волим с драгем црну земљу јести,
Но с недрагем бијеле погаче.
Волим с драгем на камену спаваг',
Но с недрагем на меке душеке.

(Љубинци)

26.

Чија је оно девојка
Што рано рани на воду,
И носи нове судове,
И тера сиве волове,
И гази блато дубоко,
Подигла сукњу високо,
И носи перо на'еро,

---

* Благи дан — празнични дан.

И носи дукат на чело?
Оно је Станче попово,
Оно је мене готово.

(Плоча)

27.

Марко коси под гором ливаде;
Једна коса три откоса везе.
Гледала га Туркиња девојка,
Гледала га па је говорила:
— Благо мајке која га родила,
Благо сеје која га нијала,
Благо љуби која ће га љубит'!
Све би дала, за њег' би с' удала.

(Плоча)

28.

Вишњичица род родила,
Од рода се саломила.
Нема вишњу ко да бере,
Само момче и девојче.
Стид је момче на девојче,
Испод стида проговара:
— Дај, девојко, једно око!
— Стан' причекај, младо момче,
Док ми мајка за брег зађе,
Биће твоја оба ока,
Оба ока и девојка.

(Плоча)

Казивали: *Даринка Рилак*, Љубинци — *Александровац* (1, 20, 25); *Румена Рилак*, Крива Река — *Брус* (2, 19); *Светомир Милићевић*, Плоча — *Александровац* (3, 9, 13, 14, 15, 26, 27, 28); *Живојин Милошевић*, Шљивово — *Александровац* (4); *Живадинка Милићевић*, Плоча (5); *Добррила Дуњић*, Плоча (6); *Богомир Максимовић*, Црна

Глава — Рашка (7); *Радослав Борђевић*, Влајковци — Брус (8, 12, 24); *Видинка Несторовић*, Блажево — Брус (10); *Бранка Трифуновић*, Александровац (11); *Радиша Дишић*, Црна Глава (16); *Стана Нешковић*, Блажево (17); *Рада Нешковић*, Блажево (18); *Тонка Новчић*, Крива Река (21); *Богомир Бићанин*, Раковац — Рашка (22); *Властимир Матић*, Црна Глава (23).

Записао
Милош Марковић
(Крушевац)

Наш народни живоџ

ПОГРЕБНИ ОБИЧАЈИ БАРАЊСКИХ СРБА

Припреме за случај смрти

С тарији људи и жене унапријед су спремали одијело и обућу у чему ће их сахранити. Обично је то било све ново, али скромно; за мушкарце кошуља, широке бијеле гаће, „прослук“, шешир, чарапе и папуче, а за жене оплећак, скуте, сукња, „ферта“, марама, чарапе и чарапци. Ако се мушкарац никад није женио а остарио је, њему би облачили, умјесто обичне, свечану кошуљу са везеним „форметом“. И болеснику коме нема лијека унапред се спремало „руво“ за покоп.

Поред већ наведеног, спремао се још и покров, пешкири за крст, за свештеника и појца. Све се то чувало у ормару, а раније у сандуку, и није се смјело дирати.

Смрт, облачење и „чување“ мртваца

У часу смрти обично се крај покојника нађе неко од укућана или фамилије, ко би му спустио капке на очима и запалио свијеће „да душа види отићи“. Испод браде па преко тјемена завеже се повој од платна, како уста не би остала отворена. Обично се у селу нађе неко од мушка-

раца и жена који су вични облачењу мртваца. Мушкарци су облачили мушкарце, а жене су облачиле жене. Дјеца се нису облачила, него би их само покрили. Мртавац је лежао на кревету, гдје је и умро, док се не донесе сандук.

На двије столице се поставе даске, прекрију бијелим платном, најчешће од „кавезлије“, које виси до земље. На то се стави вунени прекривач, али преклопљен да не виси доље. Ту се постави сандук са мртвацем. Крај узглавља с лијеве и десне стране упале се свијеће. Мртавацу су руке склопљене на стомаку. Покривен је покровом до браде. Око сандука су клупе и столице за сједење.

Мртавац обично лежи у „предњој“ соби и то испод иконе, па се за ту прилику изнесе сто који ту иначе стоји. Сат се заустави а огледало прекрије пешкиром.

Чим се сазна да је неко умро, почну долазити комшије, рођаци и пријатељи на „чување“, обично увече кад позавршавају послове. Кад уђу у просторију гдје лежи мртавац, прекрсте се, прочитају „оченаш“, поклоне се и рукују са укућанима и најближим рођацима умрлог. Сједну крај мртваца или у другу просторију. Тамо се прича и пије „за покој душе“ умрлог. Мртавац никад није смио остати сâм, увјек је неко сједио крај њега.

Некада се нису куповали вијенци ни цвијеће, него би, обично, кум донио пешкир и стављао га покојнику преко руку, тако да му крајеви висе ван сандука с обе стране. Ако умре или настрада неко млад, и други од ближег рода су доносили пешкире и стављали му преко руку.

За све вријеме док је мртавац у кући — није се кувало.

Пред свештеников долазак, особа која је обукла мртваца одвеже му повој са браде, раскопча кошуљу око врата и рукаве. На крст који ће се побости на гробу покојника причврсти се свечани пешкир.

Сахрана

Свештеник обавља опијело над отвореним сандуком у просторији у којој мртвац лежи; вином, у које је насуто мало ђла, полије му руке у облику крста и окади тамјаном. Све се то унапријед припреми и одреди се жена која ће бити задужена да о томе брине. Она остатак вина носи на гробље да би свештеник прелио сандук кад се спусти у раку; носи и пешкире које ће након сахране поклонити свештенику и појцу.

Сандук се затвори у кући, а најближи мушкарци из рода га износе у двориште, тако што предњи део иде напријед. Исти га људи износе из дворишта након обреда. Сандук се у дворишту стави на двије столице. Пред свештеника и појца се постави сто прекривен вуненим стољњаком, а на њему је посуда са водом, босиљак и свијећа. За вријеме опјела сви присутни држе упаљене мале воштанице. На крају се оне погасе и покупе. Ту се укућани и остали ближи из рода последњи пут опросте од покојника, тако што цјелују сандук и крст на њему. У Поповцу то раде, углавном, прво мушкарци, и то овако: двојица трибу сандуку, један с једне а други с друге стране, прекрсте се, пољубе крст и сандук, па се истовремено поклоне — прво један другом, а затим покојнику.

Погребна поворка се формира тако што на челу иде дјечак или момак из покојникове фамилије и носи крст који ће се побости на гробу; за њим иду мушкарци, затим они што носе сандук, па свештеник и појак, најближа фамилија и на крају жене.

Над ископаном раком чита се последња молитва, па се онда сандук спусти у земљу. Свештеник последњи пут полије сандук вином, а остатак са флашом баци у раку. Остали баце новац и по грмен земље пре него што се разиђу.

На излазу из гробља неко од укућана или ближе фамилије дочекује учеснике сахране и позива их на даћу.

Даћа

За све то вријеме, у кући покојниковој се постављају столови, клупе, суђе, погаче и ракија за даћу. Јело за даћу се кувало у комшилuku. Ако је вријеме лијепо, даћа се одржавала у дворишту, а иначе у кући.

На тријему или столици се у лавор наспе воде, у њој угаси мало жара и убаца каменчић или комад цријепа. Кад се са сахране врате, учесници оперу руке у тој води, али их не бришу. Затим посједају за сто. Очита се „оченаш“, а затим се послуже ракијом и погачом. За даћу се кувао лаприкаш или чобанац и пекли се прасци и јагањци. Спремале су се и пите са орасима, маком и сиром „укисело“. Пила се ракија и вино. Једна од жена која је кувала за даћу узме у стару здјелу или тањир од сваког јела помало и то остави код оgrade према улици. Јели су и пили, спомињали покојника, али су разговарали и о другим стварима. То је била једина прилика да се сретну на једном мјесту и у исто вријеме родбина и пријатељи са разних страна. На крају се сви разиђу (обичај је да укућани никога не прате).

Клупе, суђе и све остало што се позајмило из села за „даћу“ никоме се не враћа. Свако мора доћи по своје.

Погреб

Сутрадан (након сахране) ујутро, спреми се неколико укућана и оних од најближе родбине па иду на „погреб“. Мора их бити непаран број. Иду истим путем којим је ношен покојник. Са собом понесу мало ракије, црног вина, погачу, велику свијећу која је горела крај покојника и неколико воштаница. У стару здјелу узму од сваког јела са даће по мало, па и то понесу.

Кад дођу до гроба, пободу велику свијећу и запале је. Свако узме по једну малу воштаницу и запали, а онда сви три пута обиђу гроб, идући

један за другим. На челу је домаћин или неко покојнику најближи. Он сваки пут кад дође до крста руком на земљи учрта крст, говорећи: „Ми дођосмо, тебе погребасмо.“ Након тога ону стару здјелу са храном оставе крај крста, а воштанице пободу на гроб и прелију га вином у облику крста. Стоје око гроба, откину по комад погаче и поједу. Отпију мало ракије „за покој душе“. На крају читају „оченаш“, прекрсте се, пољубе крст и врате се кући.

Код куће доручкују, обично од јела које је остало од даће, а затим се разиђу.

Парастос

Парастос се покојнику давао након четрдесет дана од сахране. Сваке недеље прије парастоса у цркву се носила чаша куваног жита, да се након службе покојник спомене.

На парастос су долазили најближи из фамилије покојника и они који су били на даћи, али не сви — него ко је хтио. Парастос се обављао након недељне службе у цркви. И том приликом се носила чаша куваног жита, у којој би за вријеме обреда горјела свијећа.

На излазу из цркве жене су након парастоса нудиле погачама, вином и ракијом све оне који су присуствовали. Ту би неко вријеме стајали у порти, јели погаче, пили „докојнику за душу“ и разговарали. У новије вријеме службе се кифле, кољиво и друга пића.

Најближи из покојникове фамилије одлазе на гробље. Тамо се помоле, а затим иду покојниковој кући на ручак. Ручак су спремале исте оне жене које су спремале даћу. Кувао се паприкаш или чобанац, пекле пите „укисело“, точило вино и ракија. Послије ручка су се сви разилазили кућама.

Полугодишњи и годишњи парастоси нису били уобичајени. О задушницама се ишло на гробље и тамо су се палиле свијеће. На Духове су се на гроб носиле трешње, на Петрово — јабукe, а о

Преображењу грожђе. Прије тога се ни једно од овога воћа у кући није смјело окусити.

У одређене дане након Ускрса на гробље су се носила шарена јаја и, након обреда који је обављао свештеник, остављала на гробовима. Свештеник би том приликом преливао гробове вином.

Записао
Милан Дворнић

ПОСМРТНИ ОБИЧАЈИ У ШТУБИКУ КОД НЕГОТИНА

Кад остари и оболи, човек почиње размишљати не само о часу смрти већ и о томе како да се све припреми за час његовог упокојења. Људи тада, обично, налажу својим укућанима где их треба сахранити, ко ће их облачити и како, до када за њима треба носити црнину.

Штубички сељани обично умиру на ногама. Смрт их сугстиже на њиви, у штали, на пијаци и у кући. Ако неко дуже болује, обично се нада смрти и његовим укућанима је увек при руци свећа коју ће припалити и ставити му у руку, или је наместити да гори поред њега. Верује се да ће му свећа осветлити пут души, приликом одласка на онај свет. Ако укућани примете да ће болесник тешко умрети и намучити се, онда позову попа да га исповеди и причести, не би ли му душа лакше изашла. Међутим, није лако ни исповедање спровести, јер особа на ивици смрти, још увек свесна, неће пред укућанима да говори о својој прошлости. Поп том приликом наређује да сви присутни изађу напоље.

Кад човек умре, неко од укућана најпре оде да јави црквењаку да „удари глашење“ (да звони) и са попом уговори време сахране. Жене из родбине и из комшилука огласе смрт кукњавом у кући и у дворишту. Има случајева да понеко плаче само реда ради, јер је са покојником за живота био у лошим односима. То су најчешће зетови, снахе, пашенози и други даљи род. Сви

мушкарци после смрти покојника одмах поскидају капе, обуку црне кошуље или око рукава и врата увежу црну траку, а жене завију црне мараме.

Ако је покојник умро млад или је из ближе фамилије, онда сви укућани носе црнину. Одмах након смрти запали се кандило, лампа, а у новије време и сијалица. Све се то не гаси до четрдесетодневног помена (парастоса). Огледала се прекрију или окрену, а вода у свим судовима проспе. Понеко преврће заструге, карлице и сита, а жене изнесу пепео и баце на раскршће.

Ако је умрла мушка особа, онда из комшилука позову старије људе да га обрију, окупају и обуку. Ако умре женска особа, за купање и облачење позову жене, по могућству нероткиње. Има случајева да се том приликом мртвацу одсеку нокти и коса, да се не би повампирио. Неко од родбине на кућу постави „жалницу“ од црног платна која стоји до годину дана; а ако се у кући планира свадба, а умрла особа је била стара, онда се „жалница“ скида и на пола године. У исто време, столари у дворишту покојника праве мртвачки сандук и дрвени крст. У новије време, имућнија домаћинства из Неготина довозе готове ковчеге, крстаче и венце.

Све док је мртац у кући, она се не чисти, а када га изнесу, преврну се столови на којима је лежао; кућа се окади тамјаном, па се тек онда почисти и метла баци на буњиште. Сви прозори и врата на кући се широм отворе, како би душа покојника могла да долази и одлази.

Суседи или даљи рођаци, изујтра кад се одреди дан сахране, иду на гробље да копају раку. У групи је три или пет копача (не ваља паран број, јер се везује да ће неко из домаћинства поново умрети исте године). Копа се на дан сахране, јер није добро да гроб преноћи празан. У данашње време, Штубичани махом праве гробнице, а поготову ако су умрли млади људи. Гробнице могу бити појединачне или породичне, за „живе“, како се то често каже. Оне се, обично, праве за живота људи, али има и таквих који

„непланирано“ умру, па се гробница прави одмах након смрти.

Ако неко умре пре пола ноћи, онда се сахрањује одмах следећег дана, а ако умре после, онда мора да „прележи“ цео наредни дан, да би га сахранили тек следећег. Док је мртавац у кући, а поготову ноћу, на њега се пази („чува“ се стража). Не сме се дозволити да га прескочи мачка или да се преко њега нешто додаје, јер ће се у том случају повампирити. Испод одра мртаваца стави се суд са водом, који стоји све време док се мртавац не изнесе.

Сви који су дошли да покојника испрате до вечне куће, запале свеће; поп чита опело и предложи да се крене. На путу за гробље обавезно се свраћа у цркву, где поп поново, уз помоћ црквењака који приноси кандило, чита молитву. То чини још на неколико места до гробља (на свакој раскрсници), а црквењак непрестано удара у звона, све док се покојник не спусти у гроб. На гробљу, сви сродници прилазе и целивају мртаваца. После тога поп последњи пут прочита заупокојену молитву, дозволи да се кољеч затвори и спусти у гроб. Прво поп, а затим и сви присутни, узму по грумен земље и баце преко сандука, говорећи: „Лака ти земља била.“ Док радници затрпавају раку, дете које је носило кољиво (кувано жито, помешано с бомбонима, орасима и шећером) нуди све присутне на гробљу. Друга особа то чини ракијом. Сви који окусе, кажу: „Бог да прости покојника“, и спомену његово име. Кад се гроб затрпа, поред главе покојника са западне стране пободе се крст који је ношен на челу погребне поворке, а за њега се привежу венци. Свуда унаоколо запали се прегршт свећа и остави да догоре до краја. Сви присутни на гробљу после сахране, иду до гробова својих ближих и даљих рођака, те и тамо упале свеће и положи цвеће. Након тога, ближа фамилија и суседи враћају се покојниковој кући и ту вечерају.

Одмах у прву суботу организује се даћа (помен, парастос). Жене у непарном броју одлазе

на гробље да прелију гроб и оките га цвећем. За то време, у кући се приређује подушје, односно вечера за душу покојника. Свим присутнима у тањире се стави „колаче“ на које се убоде свећа; ставља се развоје, колачи и посланице, па се све то намени за душу покојнику. Намањују сви укућани и жене из комшилуга које су спремале храну. Том приликом, све жене скину црнину, да се умрлом на оном свету не „види“ црно. Ако помен пада у пост, онда се за вечеру припремају посна јела. Тако се исто чини и на четрдесетодневни помен, полугодишњи и годишњи, после чега престаје жалост и скида се црнина. Ако је умро млађи човек, онда га укућани жале знатно дуже, а понекад и доживотно не скидају црнину. У влашким селима око Штубика (Јабучевац, Плавна, Малајница) подушје се даје и на три, седам и девет година, што у Штубику није случај.

Мушкарци од дана смрти покојника па до прве суботе не носе капе, а жене се не чешљају. Мушкарци из ближе родбине се не брију нити шишају све док се не наврши шест недеља. За душу покојника, али и свих умрлих у породици, везане су пролећне и јесење задушнице. Ово су празници, или дани мртвих, и падају увек у петак (први дан) и суботу (други дан). На задушнице жене одлазе на гробље, прелевају гробове, пале свеће и удељују сиротињи, а све за покој души. Са комшилугом кући размењују храну и пиће, увек помињујући све умрле које памте и оне за које су чули. Међутим, и током целе године, приликом свих верских празника и светковина, Штубичани пре почетка ручка „уделе“ понешто за душу свих покојника, односно њихових предака, чије красно име славе и носе презиме. Тај обичај удељивања мртвима сачувао се до данашњег дана, без видних промена. Уз јело и пиће које се намени, обавезно се запале свеће и окади се до три пута тамјаном, слева надесно. Поједина домаћинства и на крсним славама намањују јело и пиће за душу покојника.

За човекову смрт, сахрану и покој душе везани су многи обичаји, веровања и предсказања. Верује се, ако две особе из једне куће умру у току једне године, онда ће умрети и трећа. Да би се укућани заштитили од тога, у раку „сахране“ живо пиле и затрпају га у замену за трећег мртваца. Да се мртац не повампири, жене оду на гробље, првог дана иза сахране и црвеним концем до девет пута обавију цео гроб, а после тај конац запале. Верује се да мртац после тога неће моћи да изађе из гроба. Такође, истог дана у гроб треба забости и непаран број шиљатих предмета (нож, глогов колац) и то на место где се мртацу, отприлике, налазе груди.

Ако у породици непрестано умиру тек рођења деца, онда се последње дете које је умрло не жали и за њим се не носи црнина. Новорођеном детету се даје онда неко од ових имена: Живислав, Стојан, Каменка, Здравац, Бранко, итд. На повратку са гробља, родитељи умрлог детета треба да на првој свечаности заиграју у колу или да то одмах учине у својој кући — како би им се весеље повратило у кућу.

Многи верују да недељом и важним празницима умиру само велики праведници и великодушници. Такође, такви људи умиру у време пуног месеца. Кад умре неко ко није поштован, за њим се обично каже: „Далеко га било“, или „Далеко му лепа кућа.“ Ако неко умре млад (момак или девојка), онда се на гробу засади воћка и лепо окити. Тада се, обично, за сахрану обезбеде свирачи који свирају погребну музику, а у неким случајевима позове се и више попова.

У селу Јасеница постоје жене за које се сматра да имају урођену способност да „разговарају“ са умрлим особама. Посредством ових жена, многи ожалостњени желе да чују „глас“ и поруку свог покојника. Том приликом се распитују за његов живот „на оном свету“, да ли је примио све што му је на помену удељено, да ли му треба нешто са овог света и шта им он поручује. Многи Штубичани, чак и много година након

смрти неког свог, одлазе у Јасеницу да се распитају за његов „живот“ на оном свету.

Ако укућани или комшије после сахране примете да се покојник повампирео, да долази у њихову кућу, да отвара тегле, преврће посуде, лупа на врата и прозоре, љуља кревете, па чак дави или гуши поједине особе, онда шаљу најхрабрије из куће да ноћу пали старе крпе или сукно. Запаљеним крпама диме се све собе, кућа, штала и друге просторије где има живих душа. Верује се да стока најпре осети душу покојника који ју је хранио и зато се узнемири, покида свезе (стока риче, овце блеје, пси лају). Мисли се да се повампиреју само особе које су умрле без свеће, јер шест недеља од смрти њихова душа не може да пронађе уточиште и смирај. Ако је умрла особа сама себи одузела живот, а то се најчешће дешава због незадовољства животом (удаја или женидба за нежељену особу, осуда на робију, неки срамни догађај и слично), онда је то велики смртни грех. Верује се, да на Великом и страшном суду овој особи нема опроштаја.

Уколико је умрла особа била млада, у Штубику је доскора био обичај да се тада приреди такозвана *рајска свећа*. Она има за циљ да покојника уведе у рај, али и да му осветли тамошњи живот. То се посебно захтева и за особе умрле без свеће. Рајску свећу чине четрдесет четири свеће (толико има светаца), које својом светлошћу засигурно одводе душу на право место. Том приликом се позову свирачи, певачи и играчи. Обред са *рајском свећом* Штубичани изводе само у Рајској пећини. Она се налази између села Штубика и Плавне, а кроз њу протиче река Замна. Верује се да је овај обред успешан само у пећини и нигде више. Сваки покушај изван полумрачних зидова пећине неуспешан је и нема никаквог значаја. Понеко и за живота организује обред са рајском свећом, најчешће у ма-

ју, кад процвета јоргован изнад пећине. Након обреда, настави се са ручком, весељем и игранком. Сам иницијатор, односно особа у чије се име обред изводи, сам себи за живота све то припреми и намени.

Записао
Златимир Пангић

ГРНЧАРСТВО У ВАРОШИЦИ РЕСНУ

Доскорашњи југословенски део Македоније обилује старим занатима, што није необично, ако се узму у обзир географски положај, историја и традиција. Међутим, гранчарство са особито дугом традицијом сачувало се и у неким насељима БЈР Македоније. Такво насеље је и варошица Ресан на крајњем југу земље.¹

Ресан је средиште Преспанске котлине. Налази се на месту одакле се у саобраћајном погледу „влада“ околним планинским превојима, преко којих воде важни регионални путеви. Превој или преседлина *Бавато* је природна вратница на истоку између Преспанске и Битољске котлине. Превој *Буково*, такође, је природна вратница на северозападу, између Преспанске и Охридске котлине. Трећи превој *Превитас* је на југозападу између Преспанске и Корчанске котлине, која је сада у Албанији. На тај начин Ресан, са надморском висином од око 880 метара, кључна је тачка на поменутиим путевима.²

Ресан је у северном делу Преспанске котлине, званом *Горња Преспа*. Од Охрида, на западу, удаљен је 40, а од Битоља, на истоку, 32 км. Око

---

¹ Друга насеља са грнчарским занатом у Македонији су: град *Велес*, село *Вранештица* код Кичева, село *Блаце* код Тетова, село *Драчево* код Скопља, град *Прилеп* итд.

² Видети специјалну карту Југославије, размер 1:50.000 или 1:100.000.

варошице шири се котлинска равана; једино са запада шире се брда и косине, висине од 948 м. На другој страни источно од насеља тече Голема река, притока Преспанског језера. Језеро је са јужне стране и није много удаљено од Ресна.

У познатом делу Ј. Цвијића *Основе за географију и геологија Македоније и Старе Србије* (Београд, 1911) грнчарство у варошици Ресну се не помиње. Тек касније, у чланку Б. Киселиновића са насловом *Ресан*, који је објављен 1926. године у Гласнику Географског друштва, о грнчарству Ресна налазимо неколико података. Чак ни у кратким енциклопедијским освртима других аутора, када се наводе подаци о градском насељу Ресан, нема ничег особитог о његовом грнчарству.

За време мог боравка 1981. године у Преспанској котлини и у варошици Ресну, нисам се ограничио само на антропогеографска проматрања, већ сам бележио податке и о грнчарству. Њих управо овде износим.

Напред наведени пространи повијарци (брда) западно од Ресна, а у правцу суседног села *Болно*, састављени су од глиновитог тла. Тамо има доста места, названих „умалишта“, где се копа квалитетна глина или „дума“ (каже се и „грнчарска земја“), која може бити беле, жуте и црвенкасте боје. Богатство глином и велика потреба за производима ове врсте, узрок су томе што је Ресан постао грнчарско средиште Преспанске котлине и околних крајева. Предмети ресанских грнчара су надалеко чувени.

Тешко је одредити време када се у Ресну почело са грнчарским занатом. Не постоји ни легенда која би објашњавала постанак грнчарства. У историјским изворима, Ресан се први пут помиње у повељи српског краља Душана 1337. год.³ Грнчарство је, зна се поуздано, постојало још у средњем веку и током дуге турске владавине.

---

³ В. Радовановић, *Ресан*, Народна енциклопедија, књ. III, 751.

Међутим, у бурним временима крајем XVII и почетком XVIII века и у Ресну је вршена измена етничке структуре, али ипак остао је мали број староседелаца Словена који су се бавили грнчарством. То је случај са члановима рода *Кршулевци*, од којих данас у свом насељу нема очуваних потомака.⁴

Тек на почетку XVIII века, из области *Меглен*, сада у Грчкој, доселили су се у Ресан нови словенски родови. То су били: *Грнчаровци*, *Доревци* и *Љапчевци*. Становници првог рода су се искључиво бавили грнчарством. Из наведене области *Меглен* нешто касније су дошле и друге породице, као *Таневци* и *Филитовци* који су такође били грнчари.⁵

У Преспанској котлини, југоисточно од Ресна, данас је веће муслиманско-албанско село *Грнчаре*.⁶ Међутим, Албанци се не баве грнчарством. Они су се тамо населили крајем XVIII и почетком XIX века, када су из села *Грнчара* пре тога силом истерали старе словенске родове који су се такође бавили грнчарством. Неки од тих родова прешли су у Ресан и тамо наставили стари занат.⁷ Ти родови звали су се *Стрезовци*, *Цоцомановци* и *Чавдароски*. Доцније су у Ресну грнчарски занат прихватили још неки родови; то су *Башовци*, *Арђировци* и др.

Током XIX и у првој половини XX века, Ресан је постао важнија занатско-трговачка варошица. Занати су били значајна привредна грана, јер је међу занатлијама, како се прича у народу, било чак педесет до шездесет грнчарских домаћинстава, са посебним радионицама у разним деловима насеља. За малу касабу то је био велики

---

⁴ Б. Киселиновић, *Ресан*, Гласник Географског друштва, св. XII, Београд 1926, 90.

⁵ Исто, 91.

⁶ Републички завод за статистика, *Население по народности во СР Македонија*, Скопје, 1973, 67.

⁷ И у том селу становници су се бавили грнчарским занатом још од средњег века, па је зато насеље добило име *Грнчаре*.

број. Људи који су се бавили овим занатом имали су још по неку њиву и виноград, па су се и тиме помагали. Гајили су и нешто стоке и бавили се сточарством. Грнчари Ресна снабдевали су својим производима сва села у Преспанској котлини и многа друга насеља у суседним крајевима.

Занимљива је и следећа појава. До недавно, у Ресну, занати су се строго делили на оне које су радили муслимански Турци и потурчени Албанци (Шиптари); затим на оне које су могли да раде хришћански Македонци и Цинцари (Власи) и на занате које су радили само Роми („Бупци“). Турци и потурчени Албанци били су *сарачи, табаци, поткивачи, бербери, кожари, налунџије*. Македонци и Цинцари били су углавном *мугавџије, самарџије, кујунџије, калаџије, казанџије, тенеџеџије*. Роми су били *ковачи*.⁸ Грнчарство је било искључиво занимање Македонаца, јер Турци, Албанци и Цинцари⁹ нису хтели да се баве поменутиим занатом.

И после рата 1912—1918. године, није се много променило у занатству Ресна, јер је на то утицала дуга традиција појединих заната. Занатлије су биле организоване у еснафе. Тек након Другог светског рата, у Ресну су извршене значајне промене. Варошица се брже развија: од 4.737 становника 1948. године, она је 1981. године нарасла на 8.287 житеља.

Процес израде грнчарских производа је *дуготрајан*. Велики труд се улаже у копање глине, пренос до кућа, припрему глине за рад, израду производа, њихово печење и продају. У разговору с људима може се чути да је то један од *најтежих заната*. Грнчарством су се најчешће бавили сиромашнији људи. И после вишегодишњег

---

⁸ Поједине врсте старих заната данас не постоје у Ресну због промењених услова. Такав је случај са *мугавџијским, казанџијским, бојаџијским* занатом итд.

⁹ Видети Ј. Трифуноски, *Цинцари у варошици Ресну*, Гласник Етнографског института САНУ, XXXIV, Београд, 1985, 115—117.

рада од овог заната нико није постао имућан грађанин Ресна.

У периоду 1912—1918. године, када су недалеко од Ресна, са његове јужне стране повучени делови државне границе према Грчкој и Албанији, један број преспанских села остао је у тим суседним земљама. Тада су грнчарским производима почели да конкуришу и индустријски производи. Па и поред тога, у међуратно доба број грнчарских домаћинстава у Ресну није опао, јер је квалитет ресанских грнчарских производа познат изван Преспанске котлине.

Међутим, у најновије време, грнчарски занат је у извесном *опadaњу*, јер се купују више фабрички произведени судови; млађи људи се школују на страни и налазе друга занимања. Зато је сада у неким домаћинствима грнчарство само узгредан посао, који се обавља уз неки други, исплативији посао.

Па ипак, грнчарство у овој варошици неће никада сасвим нестати, јер се у бројним селима на југу земље јела и даље кувају у грнцима и на отвореном огњишту, вода се доноси и чува у глиненим тестијама. Видно је опала једино употреба грнчарских „чанака“ (тањира).

За грнчарске производе употребљава се само квалитетна глина и од ње се израђују различити предмети. Како је речено, глина се копа западно од Ресна и има је за све грнчаре. Копа се помоћу будака, мотика и лопата. Уколико се приликом копања појави мање квалитетан слој глине, одмах се тражи боља сировина на другом месту. Глина се сипа у сандуке који се товаре на магарце, коње или кола, а затим се превози кући. Ово се ради када су дани сунчани и топли.

Свеже ископана глина се прерађује у јами у дну кућне авлије. Ситни се и меша мотиком, и чисти од других примеса. Потом се прелије мањом количином воде и покривена оставља један дан. Након тога, глина се газе босим ногама два до три часа, док маса не постане густа и мека као тесто. Добро угажена глина познаје се

по масноћи која се опажа под прстима. Затим се од глине кида део по део — величина тих делова зависи од тога које посуђе треба изградити.

Сваки грнчар у Ресну има *радионицу*, која није увек у посебној згради, нето је смештена у пространијем кућном одељењу са подом од набијене земље. Поједини грнчари изнад улаза у радионицу, да им неко не урекне посао, вешају бели лук, црну крпу, коприве и др.

Од алата у радионици најважније је *грнчарско коло*, састављено од вертикалног дрвеног вретена, на којем су углављена два дрвена котура. Горњи котур или *чашка* је мањи, док је доњи котур или *колце* већи. *Чашка* је уврх вретена. На њу се ставља грудва глине, од које се обртањем *колца* и помоћу рукву израђује суд. *Доњи котур* се обрће покретима стопала десне ноге. Оба котура удаљена су један од другог око 1,20 м. Вретено је при дну заострено и шиљато, смештено у удубљеном камену. *Грнчарско коло* се не премешта са једног места на друго.

Испред *грнчарског кола* је седиште за мајстора, а ту је и земљани суд с водом и парче коже, чиме се при раду кваси посуђе. У алат се убрајају још канап или жица која служи за одвајање суда од котура; ту је и направа од дрвета слична ножу (за фино дотеривање посуђа). Са једне стране зида у радионици је *полица* са четири до пет дасака, на којима се суше грнчарски производи.

Од припремљене глине мајстор узима грудву, коју постави на средину горњег кола, где се посе пепео да се суд не би залепио. Тада грнчар ногом почне обртати *колце*. Он повремено кваси руке водом и палцем десне руке прави удубљење у глини. Држећи десну рукву унутра, а леву споља, мајстор добија потребну висину, а затим развлачећи глину постиже и жељени облик. Након тога следи глађење спољних површина и прављење дршке. Да би се изградила дршка, глина се плеска прстима и лепи на горњи део суда.

Израдом грнчарских предмета баве се *само мушкарци* који су добро овладели занатом. За-

наг се преноси с она на сина; читаве генерације су укључене у овај производни процес. Тако се може објаснити квалитет израбених предмета, за које се, на први поглед, не би могло рећи да их је обликовала људска рука тако једноставним алатом. Грнчарски производи купљени од песанских занатлија служе у домаћинствима по више година — нарочито *грнци* и *тестије*.

Грнчари у Ресну израђују разне врсте судова. Тањирасто посуђе су: *таве* (каленица) и *чанаци* (једнина: *чанак*). Ове израбевине су различитих величина. Најпре се од грудве иловаче развлачењем нагоре добија облик ваљка, а потом се ваљак потисне надоле и при томе развлачи. На тај начин добија се потребан облик и величина. Да би предмет био гладак, премаже се наквашеном кожом, а може се и улепшавати шарама — вијугавим линијама и кружићима.

Друга врста посуђа су: *грнци*, *стомне* или *бардаци* (тестије) и *врчве* (*ћупови*). Ови производи такође су разних величина. Глина се, као и код тањирастог посуђа, развуче у краћи ваљак, а затим се шири да би се добио бок. Потом се сужава у грлић, премазује водом, а неке врсте посуђа се и украшавају (осим малих зареза, других шара нисам видео). Ручице се додају накнадно, пошто се посуђе мало осуши.

Грнчари из Ресна сада ребе праве веће *ћупове* за остављање *урде* (врсте сира), *туршије* или *зрнасте хране*. Неки *ћупови* имају запремину од 20 до 40 литара. Тај посао захтева веће знање и искуство.

Остали грнчарски производи су *саксије* и *рачници* (једнина: *рачник*). *Саксије* су новији занатски производ овдашњих грнчара. Купују их најчешће градски становници за гајење цвећа. Суд *рачник* сличан је *грнцу* и служи за ношење јела или киселог млека радницима када су на њиви.

После неколико часова, некада и после читавог дана сушења, поједино посуђе се боји *црвеном бојом*. Боја се добија растварањем *црвене*

глине. Поједини грнчарски производи још су и глебосани светломрком течностју.

Посуће се суши у радионици у којој се израђује. Пошто се осуши, пече се у пећи званој *фурна*. Она се гради уз неки зид кућног дворишта. Четвороугаоног је облика, пречника 2 до 3 м; има зидане стране приближно високе 2 м. Са предње стране пећи је отвор за ложење; на одређеној висини унутар пећи је попречна преграда, са отворима кроз које пролази пламен.

На поменутој прегради у пећи ређа се посуће, најпре веће, затим мање. Када се пећ напуни посућем, покрије се црепом, а затим и земљом. Наложу се, затим, ватра, која се постепено појачава. Печење се врши један дан и једну ноћ. По завршетку печења и након хлађења пећи, посуће се вади и односи у магацин. Добро испечена грнчарија дотакнута каквим предметом даје звонак звук.

Кад се заврши једно печење, грнчари понове цео посао неколико пута, док не испеку све што су припремили. Извештачи са терена казивали су ми да грнчари у Ресну нису изменили у свом занатском раду још увек ништа значајније. Грнчари поштују црквене празнике и у те дане не раде.

Земљани судови израђени у Ресну употребљају се: а) за кување јела — *грнци*; б) за ношење и чување воде — *тестије*; в) за остављање зимнице — *ћупови*, г) за јело на трпези — *чанци*. Глинени судови су неопходни сеоским домаћинствима, али и у градовима Македоније још има становника који их користе. Сеоска домаћинства у Преспанској котлини и у околним областима обавезно користе земљане посуде. Говори се да је јело кувано у земљаном суду укусније и да је вода чувана у *тестији* питкија. Становници воде рачуна и о томе да имају по неки глине-ни *чанак*. У посмртним обичајима, хришћани на гробовима остављају *тестије* пуне воде. Када су празници — Ускрс, Бурђевдан, Духови — домаћинства настоје да купе по неку *тестију*.

Грнци су разноврсни и има их у разним величинама. Постоје грнци већи и мањи — „големо грне“ и „мало грне“. Постоје грнци за посна јела и грнци за масна јела. Главно загревање лонца је са бока.

И тестије су различитих облика и величина: *стомна, бардак, дуле*. Таве служе за готовљење ћувеча. У *чанке* се сипа јело или кисело млеко, приликом свакодневних оброка. Из већет *чанка* на трпези заједно једу сви укућани, нарочито код муслимана, а тако се једе и када су људи на раду у пољу.

Кад накупе већи број готових производа, грнчари их чувају у посебном одељењу. У пазарне дане слажу их у велике кошеве, облажу сламом и пажљиво товаре на коње, кола и камионе, да би их транспортовали у околне градове. Највише их продају током пролећа и јесени. Осим у Ресну, продају их још у Битољу, Охрид у и Струги. У Охрид у и Струги ове производе купују и туристи.¹⁰

Редак је грнчар који није продавао грнчарију на путу између Ресна и Битоља или између Ресна и Охрида. Сваки грнчар сам продаје на пијацама у пазарне дане а грнчарију носе и у поједина већа села, на пример у *Бавато, Подмочане, Љубојно* итд. Ресански грнчари у градовима Битољу и Охрид у имају сталне прекупце који имају своје грнчарске радње.

Записао
Јован Ф. Трифуноски

---

¹⁰ Има грнчара који раде и по наруџбини власника грнчарских радњи из Охрида и Битоља.

ЗАНИМЉИВ ЕПИТАФ

Друмови западне Србије окићени су ратничким крајпуташима. О учесницима ослободилачких ратова од 1912. до 1918. године сведоче и епитафи на бројним гробљашким споменицима, којима, нажалост, не поклањамо одговарајућу пажњу ни у време када обележавамо 75-годишњицу пробоја Солунског фронта.

На гробљу села Лознице код Чачка пронашли смо споменик вероватно најмлађем солунцу. У сипак пешчар непознати каменорезац урезао је овакав епитаф:

„Овде почива младаца Магдалина
Магда Солунка
кћи Милке и Миленка Радовановића
из Лознице
рођена у Солуну 1. јуна 1916. г.
а престава се у вечност 6. сеп. 1922 год.
Спомен подигоше својој јединици
и непрежаљеној кћери
ожалошћени родитељи
у 1925 год“.

Магду Солунку је, дакле, мајка у утроби носила бежећи из Србије под крај 1915. године. Са мајком и оцем делила је, у та тешка времена, судбину српског народа.

Записао
Радован М. Маринковић

НАРОДНА ВЈЕРОВАЊА ИЗ ВАСОЈЕВИЦА — ЦРНА ГОРА

Кад се наиђе на змију која је ухватила жабу, треба жабу отети и осушити, па кад оболи виме крави или овци, истрља се оном осушеном жабом ради оздрављења. Овај начин лијечења у народној медицини назива се *видање* (лијечење) *отмом*.

*

Кад се наиђе кошуљица змије, узме се и остави, па кад неко од укућана добије какве оспе, нарочито код мале дјете, истрља се кожа оном кошуљицом да би се оспе макле.

*

Кад се у прољеће први пут чује крекетање жаба, ваља лећи леђима на траву и трипут се поваљати. Ово ради тога, да би се избјегли болови у крстима у току лета.

*

Кад се, у лето, први пут појаве *свитњаци* (свици), вјерује се да је негдје пао први снам.

*

Кад се пред кућом огласи *сврака*, вјерује се да ће издалека стићи риједак гост.

*

Кад жену дојиљу засврбе *прса*, разболеће јој се дијете.

*

Кад је трудна жена „болећа“, родиће сина.

*

Кад је трудна жена *тврдица*, родиће кћерку.

*

Да би се деца заштитила од урока, праве се „урочњаци“. Они су од предворене тисовине, у облику крста, срца, сјекирице и др. Прикаче се на повој, тако да дјетету дођу на *прса*, кад се дијете повије у колијевци; а пришивају се и на хаљинице.

*

Кад први снијег падне до Лима, изјаловиће се зима — биће без снијега и студени.

*

Кад се у прољеће први пут чује *кукавица*, треба с тог дрвета, по могућности док је кукавица још на њему, сломити грану и, у току лета, те гране стављати под карлице у које се разлива вареника, ради бољег скорупљења.

*

Ако *слана* не падне три дана прије и три дана послје Аранђеловдана (Александра Невског, 30. августа по старом календару), онда неће пасти читаве јесени.

*

Кад се крава отели, на реп јој се прикачи *кита* од разнобојних конаца, да је брани од урока.

*

Кад се неко опече, да би му болови престали, треба одмах да опечени дио тијела примакне огњу и трипут каже: „Огањ к огњу, месо к месу!“

*

Ако се деси кишан дан при удаји, каже се да је то због тога што је дјевојка стругала котлове.

*

Кад неко бане у нечију кућу и затекне породицу на обједу, домаћин му каже: „Није ти мајка жива!“

*

Кад дјевојка крене из очеве куће са сватовима, неко од њених најближих, обично брат, гађа из пушке или пиштоља и притом је зове по имену. Ако се она окрене, дјеца ће јој се „турити“ на ујчевину, то јест више ће личити на њу и на њене него на мужа и на његове.

*

Кад неко одлучи да из крвне освете убије некога, понесе и *оловно зрно* да га убијеном стави на прса. Ово ради тога да му „крв не па'не у ноге“ и да може да побјегне с мјеста убиства.

*

Кад планинка крене да сири, успе сириште у варенику и то промијеша, па испруженом шаком *прекрсти* изнад тога — да јој се боље усири.

*

Не ваља лећи на *трое* (мрве) од 'љеба, ако су случајно пале на постељу, јер ће се сањати ружно.

*

Кад неко од укућана иде на далеки пут, тога дана се кућа не брише, да би путника пратила срећа.

*

Не ваља *издизати* на планину у уторак и у петак. У те дане не ваља ни *здизати*.

*

Не ваља градити или претурати тор у уторак и петак.

Не ваља стрићи овце у уторак и петак ради напретка у стоци.

*

Не ваља садити купус у суботу, јер неко од укућана неће дочекати да га једе.

*

Кад се неко некоме чуди због љепоте или напретка, онда му се каже: „Пет ти међу очи“.

*

Кад се негдје законачи гдје се одавно није становало, запали се каква крпа. Вјерује се, наиме, да ће змије, ако их има, побјећи од дима.

*

Овцама се со не даје уторком и петком, ради напретка.

*

Ако неко нешто замисли да изговори па му се прекине, вјерује се да је то истина.

*

Кад зацјева (зазвони) уво, каже се: „На аир, боже!“

*

Кад некоме зацјева уво, а ту је још неко присутан, он тога пита: „Које уво ми је зацјевало?“ Ако тај погоди, глас ће се односити на њега, а не на онога коме је уво зацјевало.

*

Кад се увече пријављује стока, не ваља да жене преду или плету, ради напретка у стоци.

*

Кад ко први пут види *млад мјесец*, ако су му руке пуне, пратиће га срећа, а ако су му празне, биће му баксузан цио мјесец.

Записао
Батрић-Бано Зековић
(Слатина код Андријевице)

Сведочења

КАЗИВАЊА СЕЉАКА О ТОПЛИЧКОМ УСТАНКУ 1917. ГОДИНЕ

Тешко је било кад је Шваба био овде. Ја сам јео од саме букове коре, од шишарки. Самељемо у воденици, па у црепуљу. Само три куће под ћерамиду, све друге под сламу. Све грне, нема лонац.

Наши комити лежали и онда ударили на караулу код Беле Реке, кад је било да се Шваба повуче. Четници ударили, бише се, па крв, па крв, па крв, па крв. Побеше их. После се нису свестили Немци.

Моју мајку Кристину су Немци хтели да стрељају. Мени погинули деда, отац и стриц у рату. Ми остали сирочићи са мајком. А мајци било тридесет година. Није се преудала. Намучили се — била само једна чабава кућа под сламу. Имали смо један чабар сира, а они да отму. Кућа нам пуста, ране излећу, улећу у кућу.

Из Брзећа погинуло седамн'ес' младића, леп све лепши од другог.

Немци дуго имали логор код поште у Брзећу. Сад је тамо пошта, а пре дуго није била.

Комити долазили, али били наши који издају па иду напред. Ја сам врзао свињу, а наш Симић иде и каже: „Што не поздравиш?!“ Ја се уплашим, пустим у гаће, да простите. Они иду поред, а он јаше коња.

Кад су Швабе за Рашку кренули, о Светом Борћу, а снег пао, плотове све попалили, све покупили: мас', губер од тежине, пиће оно, сир-

ну, 'лебац. Био колач о Светом Борџу, па и то узели. Па снег, па мећава, па цркли коњи, а клобуци по ушци, по носеви. Врате се у село, па све нас истераше. Моја сестра, један'ес' година, била код оваца, а они све отерали. После су давали неке бонове.

Много Шваба изгинуло у Велики До.

Казивао
Добривоје Добродолац
(Брзеће)

* * *

Комите су дању биле у планини, а увече су долазиле у село. Мој отац Сибин био је кмет. Дању је био с Бугарима, а ноћу с комитама. Када су комите биле у Радоњу, неко јави Бугарима и они крену. Комите крену одозго, а чета од три'ес' Бугара одоздо, из Ковачевића. Састану се код Радоње реке: „Добар дан!“ — „Добар ден!“ — и мимоиђоше се. Кад су се испоздрављали, са комитама је био и мој отац, али Бугари мога оца нису видели са комитама тада.

Комите су славиле са сељацима који су им приредили гозбу. Тада је мој отац носио ражањ ко барјак, и онда су га Бугари видели, и позвали га. Отерају га у Ниш, у Казнени завод. Није више ногом замљу так'о ни сунце видео осамн'ес' месеци. Живео је на сто грама 'леба два'ес' четири сата дневно. Неки људи из Топлице су радили у Заводу, па су му дали да пере судове од бугарског ждрања. У то је додавао воду и купио 'лебом. Јео је сплачине. После дође кост и кожа. Поживео је деведесет пет година. Све остало у Заводу је липцало.

Казивао
Милосав Стевановић
(Бело Поље)

* * *

Обрен Гачић из Ливаба, немачки шпијун, правио весеље, свадбу. Женио сина. А на свадби био немачки командант, овај тако хтео. Комити су хтели као поклон да баце бомбу, али се ипак предомисле кад сазнају да је ту Немац. Па кад се завршило, спусте се низ крш. Отворише палбу кад су долазили и ухвате Обрена и његовог брата Товиља. Товиљ није био крив, већ због брата. Одведу их у Левиће. Сакупио се народ и кажу: „Што си то радио, ниси морао!“ — „Морао сам.“ — „Е, то си морао, а ово ниси морао!“ И онда их пострелили. Комите су пре тога Обрена много мучили. Млада се после за другог удала, а напустила овога.

У пролеће Швабе опљачкају ми тор оваца. Само ми три јагњета остала. Око три'ес', четр'ес' товара жита у амбару су отели, те смо букову кору јели. То је било пре него је Топлица ослобођена, док је овде још граница била. После су моји ишли у Топлицу да просе кило жита.

Казивала
Радула Татић
(Брзеће)

* * *

Коста Војиновић је био крупан, црн, имао на челу крс', као златан. Одело им'о војничко. А Стана није лоша била. Све ишла с њим. Пећанац — личили су један на другог, као браћа. Стана му је била као другарица. Носила блузу војничку, панталоне, јер није било да се прими одело.

Казивао
Светомир Костић
(Брзеће)

Записала
Душица Мињовић

Расцрпаве

Никита И. Толстој

МИТОЛОШКО У СЛОВЕНСКОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ: ИЗМЕБУ ДВА БОРА (ЈЕЛА)

Српска балада „Сестра и браћа“, у преводу А. С. Пушкина, почиње стиховима:

Два дубочка вырастали рядом,
Между ими тонковерхая елка.
Не два дуба рядом вырастали,
Жили вместе два брата родные,
Один Павел, а другой Радула,
А меж ними сестра их Елица.

Баладу „Сестра и браћа“ велики руски песник превео је директно са српског језика, без помоћи француског превода или препричавања текста, као што је то било у низу случајева из Пушкиновог циклуса „Песме западних Словена“. Извор је била српска народна песма „Бог ником дужан не остаје“, коју је записао Вук Караџић почетком прошлог века од неког Рова, слуге Јована Обреновића, брата књаза Милоша Обреновића и коју је објавио под бројем 5 у својој збирци *Српске народне пјесме* (Беч, 1823. и 1826. године). Пушкин је високо оценио баладу „Сес-

тра и браћа“ и уз свој превод је написао: „Прелепа је ова поема коју сам узео из Збирке Српских песама Вука Стефановића“.

На српском почетак ове баладе гласи:

Два су бора напоредо расла,
Међу њима танковрха јела;
То не била два бора зелена,
Ни међ њима танковрха јела,
Већ то била два брата рођена:
Једно Павле, а друго Радуге,
Међу њима сестрица Јелица.

Пушкинов превод на руски језик, као што се може видети из упоређивања двају почетака, тачан је. Једино одступање од српског текста јесте замена назива двају дрвета између којих расте танковрха јела: уместо *два бора* (у српском језику бор је мушког рода, а у руском „сосна“ облик женског рода), узета су *два храста* (руско „дуб“). Овим није нарушен граматички род или „пол“ двају дрвета, што је несумњиво врло битно; али, јавља се сумња — да ли је сачувана целина митолошког симбола који се налази на почетку песме и у којој мери је митологичан сам почетак „поеме“ којом се бавимо? На ово питање можемо одговорити после разматрања садржаја поеме у целини и на основу аналогних текстова.

Балада говори о два брата и о сестри, коју су браћа „волела свим срцем“ (по Пушкину) или „миловала“ (на српском), дајући јој различите поклоне — последњи поклон је био позлаћени нож, окован сребром. То је изазвало завист Павлове жене — Павловице према заови Јелици, те је решила да се потајно свети. Прво је Павловица убола мужевљевог коња вранца, затим је заклала сивог сокола и, на крају, његово и своје дете, оставивши окрвављени нож под Јеличин јастук. За сва злодела Павловица је окривила своју заову. Брат је опростио сестри приписана јој зла — убијање коња и сокола, али убиство

сина није јој могао опростити. Стога је кажњава тако што је везује за репове коња, који је растржу. Тамо где је пала невина крв, израсло је цвеће, а где је пало тело — саградила се црква. То је изазвало кајање код Павловице и она је замолила мужа да буде кажњена на исти начин као његова невина сестра. Тамо где је пала њена крв, почело је да расте трње и коприве, а тамо где је пало тело, земља се провалила и створило се језеро. На том језеру пливао је коњ вранац и за њим златна колевка; на колевци је стајао сиви соко — „лежи у колевци мало дете, рука мајке му је под грлом, у тој руци је теткин позлаћени нож“ (по Пушкину).

Садржај ове познате баладе сигурно је добро познат читаоцу. Ипак смо одлучили да га поновимо, да бисмо истакли засићеност текста од самог почетка трагичним догађајима; затим, динамичност радње која је довела до губитка три људска живота и погибелји двају живих бића — коња и сокола, чији се живот у средњем веку ценио не мање од људског. Почетак баладе чини кратак текст, чији је карактер још А. Н. Веселовски одредио као „психолошки паралелизам“. Два зимзелена дрвета су расла — два брата су расла, Павле и Радуле. Између дрвећа расла је јела — с браћом је расла сестра Јелица. Ипак, слика два зимзелена дрвета и заузетог између њих повезујућег простора (дрветом, бунаром, гробом), није само прва компонента психолошког паралелизма него и симбол, који замењује и указује на трагичну смрт. Један пример баладе „Сестра и браћа“ (срп. „Бог ником дужан не остаје“) овакво стање не доказује, па зато треба упутити на други пример из истог српског епског наслеђа.

Не мање позната епска песма у Србији, „Смрт Краљевића Марка“ (нажалост, њу Пушкин није превео) говори о томе како је Краљевић Марко јахао на свом Шарцу покрај мора Урвином планином, у недељу, пре изласка сунца. Одјахавши, Марко је приметио да његов коњ посрће и плаче. Марко га је питао зашто посрће,

када га је сто шездесет година непрекидно служио, а да ниједном није посрнуо. На Марково питање одговорила је вила с Урвин-планине, казавши му да Шарац оплакује свој скори раста-
нак с господарем. Марко је, пак, не схвативши прави смисао, рекао вили да се он не спрема на раста-
нак с коњем, зато што на целој земљи нема бољег коња од Шарца и бољег јунака од њега — Марка. Али, вила му је поново одговорила да њему нико не може одузети Шарца, као што ни он не може умрети од оштре сабље, од топуза и од бојна копља, али ће смрт доћи од Бога, „од старог крвника“. Да би га убедила у то, вила је саветовала Марку да се попне на врх планине, да погледа *здесь-налево* и да, кад *опазити две танке јеле које су гору надвисиле*, пожури и дође до њих. *Међу јелами има бунар*, у који треба да завири, како би видео када ће умрети.

Краљевић Марко је тако и урадио: нашао је две јеле које су гору надвисиле и међу њима бунар, погледао у њега — и видео је своју смрт. Тада је потегав сабљу, посекао свога Шарца да не би пао у руке Турцима; пребио је сабљу на четверо и копље на седмеро, бацио буздован у море и написао опоруку, у којој моли да сво његово богатство буде подељено на три дела: први део да се даде ономе ко га сахрани, други — цркви, трећи — убогим и слепим. Затим је Марко умро и недељу дана лежао несахрањен, јер су сви пролазници који су га видели, мислили да спава, бојећи се да га не пробуде. Само је светогорски игуман Васа пришао Марку и, видевши да је мртав, одвезао га на Свету гору и сахранио у српском манастиру Хиландару.

У епској песми „Смрт Марка Краљевића“, симбол два зимзелена дрвета, у датом случају — јела, који нас интересује, повезан је с бунаром, који стоји између њих и предсказује смрт. Само предодређење смрти допуњено је и појачано предсказањем виле, митолошког бића које живи у шуми, у планинама и облацима и које има изузетан дар прорицања; затим, наре-

бењем да гледа здесна-налево, као и предосећањем коња Шарца, који посрће и плаче, жалећи блиски крај господара. Митологична је и старост Краљевића Марка, који је живео 300 година и сачувао до последњег дана јуначку снагу, те дуговечност Шарца, који је служио свом господару 150 година.

Мотив језера и две јеле које расту на врху планине, налази се и у бугарској епској народној поезији. Записана крајем прошлог века у селу Суходол, песма „Марко Кралевич и вила Самовила“, говори о томе како је Краљевић Марко пожелео да се напије воде на Доспат-планини и како му је овчар објаснио да воде има на врху планине, у језеру поред две зелене јеле. Али, језеро у коме је Вила Самовила скупила све воде с планине, чува тако да нико туда не сме проћи, ниједна птица не сме пролетети, ниједан човек не сме да дође и напије се воде:

Да излезнеш на Доспат-планина (...)

Тамо има големи езери;

Тамо има Вила-Самовила

Све е вода от планина сбрала,

Направила големи езере (...)

Никой смее тамо да отиде,

Па не дава пиле да пролети,

А то не ли човек да си пије!

Краљевић Марко, ипак, искористивши тренутак кад је Вила Самовила заспала, пробио се до врха Доспат планине; напио се воде и напојио свога коња Шарца, што је изазвало пад нивоа воде у језеру на два педља. Вила Самовила се пробудила, видела да је без њеног знања попијено много воде и упутила три лаке стреле ка Краљевићу Марку, који их дочекује својим дланом, а затим потеже сабљу да погуби Вилу Самовилу. Она га је, међутим, замолила да је поштеди, правдајући се тиме да у њему није препознала Краљевића Марка.

Сиже „јуначке“ песме је једноставан. Његов основни смисао усмерен је на одређени сакрални простор, означен таквим обележјима као што су две зелене јеле, врх планине, језеро (језера). Њега чува вила, која лети у облацима и не дозвољава да у њега уђе ни птица, ни човек. Ушавши у то пространство и напивши се воде, Краљевић Марко је доказао да он, такође, „није од овога света“, да је митолошки јунак, натчовек. Заштитивши се дланом од три њене стреле и потегавши сабљу, он је дао вили до знања ко је он заправо. Вила је признала примат Краљевићу Марку и узвикнула: „Немој мене, Марко, да погубиш“. Овим и са још неколико речи завршава се западнобугарска епска песма.

Друга, јужномакедонска епска песма „Марко Кралевике и Вида Самовила“, записана је такође крајем 19. века у селу Димбени (Егејска Македонија) и представља варијанту анализираних песме. У њој се говори о томе како је Вида Самовила затворила дванаест извора, сабравши их у шуми под једним необичним дрветом; цело његово стабло било је суво, а круна зелена („едно суво дрво, по све суво, на варџо — зелено!“). Марко Краљевић разбија то дрво топuzином и отвара дванаест извора. Видевши то, Вида Самовила јаше сивог јелена и са три луте змије јуриша на Марка, желећи да му ископа очи; али Марко побеђује вилу, посекавши је по савету друге виле — Бурђе. У тој песми, уместо две јеле појављује се једно митолошко дрво, које има истовремено два супротна, у обичној природи неспојива својства — мртвог стабла и живе крошње. Ово чудно-дрво, у сваком случају, потврђује да два зимзелена (јелова) дрвета у другим варијантама сижеа имају, такође, митолошки смисао и функцију.

Горе наведеном низу јужнословенских епских песама приближава се и српска обредна бајалачка песма, која је записана релативно скоро у западној Србији у Драгачеву (село Горачићи). Песма је извођена у циљу заштите од града и градоносних облака:

— О Станко!
Не иди, не иди, не иди вамо!
Води овце у планине,
У брдине,
У вилин двор,
У стари бор,
У стару јелу,
— Нема им паше
У нашем селу!

У овом бајалачком тексту (заклињању) овцама се називају градоносни облаци из којих град бије поља. „Станко“ је име утопљеника, који предводи градоносне облаке. Жена која тера облаке шаље Станка и његове „овце“ у глува, не-насељена места. Таквим местима, у датом случају, припадају планине, врхови, двор митолошке виле — небеске русалке и, што је врло занимљиво — стари бор и јела.

У симболици двеју јела или борова немалу улогу игра број *два*, парни број којим почиње низ парних бројева. Најчешћи непарни бројеви *један, три, седам, девет* итд, обележени су позитивним „животним“ смислом, као што су, у исто време, парни бројеви обележени одричним — у датом случају и посмртном семантиком. Постоји, истина, низ веровања и ритуала када се таква супротност искључује. Ипак, велики број примера говори у корист таквог односа *парног* и *непарног*. Ево неких од њих.

Срби у Лесковачкој Морави пред изношење покојника из куће стављају поред његових ногу клупицу с *две* запаљене свеће. И после сахране, на задушницама, пале *две* свеће, на два краја стола и дају их један другоме у руке слева-надесно, изговарајући име покојника. Македонци у околини Охрида и Пољаци на Карпатима, на реци Раби, страховали су од тога да два детета у породици носе исто име, верујући да ће у том случају једно од њих умрети. Белоруси из Витебска нису волели када кокошка у један дан снесе два јаја — претпостављали су да то најављује смрт једног члана породице. Бутари у

Родопима, такође, очекивали су смрт једне особе из породице у оним случајевима када је кокошка носила јаје с два жуманцета. У Босни и Херцеговини пажљиво су мотрили да у кући не буде парни број („тако“) цепаница, јаја под квочком, сватова на свадби итд. Такво веровање среће се у многим словенским фолклорно-етнографским зонама. Бугарска изрека каже: „Ако паљеш Богу една свещ на дявола две пали“. Проблем парно и непарно — питање је за себе и за службује посебан осврт.

Наредба виле да се баци поглед на две танке јеле које се дижу изнад шуме *здесна-налево*, тражи такође кратки коментар. Кретање *здесна-налево*, исто као и поглед *здесна-налево*, такође је „обратно“ и симболизује смрт, а не живот. Тако се српско „коло“ игра *слева-надесно*, а само се „коло за мртве“ у многим крајевима Србије — на западу (Ужице), југоистоку (Гњилане) и североистоку (Хомоље, Неготин, Тимок), као и у другим крајевима, игра у обратном смеру. У српским народним песмама, у вези са смрћу јунака, не једном се помиње „коло *наопако*“. У Хомољу је гатање о оздрављењу болесника изграђено на томе — део одеће болесника баце у чанак с водом; воду трипут промешају и потом гледају на коју ће страну пливати комадић одеће: ако плива десно — то је на оздрављење, *налево* — значи смрт болесника.

Разматрана симболика не припада само српском, бугарском и македонском епском фолклору; она има општесловенски карактер. На то указују и источнословачка веровања и северноруска погребна пракса. Тако, у источном Пољесју, у Черњиговском крају држе до тога да „јеле не треба садити око кућа — кућа ће се ископати (изумрети)“ /село Мошченка, Городњанског рејона, запис С. М. Толстоја, 1980. године/. Према сведочанству Ј. В. Барсова, у Олоњецкој губернији, у Андоми у 19. веку, „обешењаке су закопавали у планини између две јеле, окренувши им лице према земљи“. Поклапање древног олоњецког обичаја с описом смрти јужнословенског

епског јунака, не може нас оставити равнодушним. Очигледно да то „доклапање“ има заједничко древно порекло. Требало би потражити слична веровања, обичаје и симболе у традицијама сродним словенској и тиме доћи до њихове индоевропске основе. Допунску аргументацију, такође, тражи претпоставка да су управо зимзелена дрвећа — јела и бор — „дрвећа смрти“, или „дрвећа оног света“, док су листопадна дрвећа (која баш?) — „дрвећа живота“, дрвећа са знамењем живота. Ако је то тако, онда је у Пушкиновом преводу изгубљена једна важна митолошка компонента — „зимзеленост“ дрвећа. Ово питање тражи посебно разматрање, мада много тога говори у правцу предложеног тумачења. У скупљеном зеленилу за Тројицу никад нема зимзелених гранчица. Али, то је већ тема другог осврта.

* * *

Када сам овај текст написао, 9. октобра 1993. године, нашао сам се у насељу Вербилки (Талдомски рејон Московске области) на сахрани Григорија Николајевича Сухина, мог суседа по летњиковцу. Ископана рака на гробљу била је обложена јеловим гранама; пут од његове куће, па до капије и даље, до првог места где се поворка зауставља носећи га на рукама, до аутомобила на раскрсници — био је прекривен јеловим гранама.

Уосталом, древни обичај прекривања гроба јеловим гранама био је познат и Ивану Буњину. У познатој причи „Чисти понедељак“, његова јунакиња каже како је била на Рогожком гробу, на сахрани „расколничког“ архиепископа: „А гроб изнутра обложен је јеловим гранама које су се пресијавале, док сунце заслепљује, као да је у дворишту“. (Ив. Бунин, *Избранное*, Свердловск, 1986, 478).

С руског превео
Љубинко Раденковић

Литература:

Барсов, Е. В, *Причитания Северного края*, т. 1, Москва, 1872, 55.

Българска народна поезия и проза т. 1, *Юнашки песни*, София, 1981, 29—30.

Българско народно творчество, т. 1, *Юнашки песни*, София, 1961, 134—135, 143—145.

Зечевић, С, *Култ мртвих код Срба*, Београд, 1982, 94—95.

Икономов, Н. И, *Балканска народна мъдрост*, София, 1968, 26.

Карацић, Вук Стеф, *Српске народне пјесме*, књ. 2, Београд, 1958, 22—26, 426—431.

Никифоровский, Н. Я, *Простонародные приметы и поверья*, Витебск, 1897, 169.

Пушкин, А. С, *Сочинения в трех томах*, т. 1, Москва, 1983, 550—552, 561.

Сборник за народни умотворения наука и книжнина, София, кн. 8 (1892), 138; кн. 15 (1898), 69.

Толстой, Н. И, *Митологизация прагматического рода в славянских народных верованиях. — Историческая лингвистика и типология*, Москва, 1991, 91—98.

Трубецкой, Н. С, К вопросу о стихе „Песни западных славян“ А. С. Пушкина. — Трубецкой, Н. С. *Избранные труды по филологии*, Москва, 1987, 265—367.

Филиповић, М. С, *Живот и обичаји народни у Височкој нахији*, Београд, 1949, 207.

Борђевић, Д, *Живот и обичаји народни у Лесковачком крају*, Лесковац, 1985, 110, 118.

Павловић, М, *Обредно и говорно дело*, Београд—Приштина, 1986, 129—130.

Świętek, J. *Lud nadrabski. Obraz etnograficzny*, Kraków, 1893, 604.

Ана Радин

ВАМПИР У ТРАДИЦИЈСКОЈ КУЛТУРИ

Претпоставка од које се у овој расправи полази — да је веровање у вампире веома старо, да потиче из мита и да припада традицијској култури — може се проверити на више начина. Најбржи је онај који нуди традицијски модел света. За њега се зна да је усмерен ка сузбијању опште ентропије, било да је реч о савладавању хаоса и успостављању космоса (космогонијски митови), о постављању граница између живих и „онога“ света (култ мртвих и култ предака) или, пак, о изазивању милости нумена и о заштити од њега (одлика свих религијских система). Будући да је управо у космогонијским митовима архидемон персонификација хаоса и митски еквивалент вампира, да култ мртвих и култ предака идентификују вампира са нечистом душом злог претка, те да се обичаји „удовољавања“ души и обреди уништавања вампира поклапају са изазивањем милости нумена и заштитом од њега — то се може сматрати да је вампир у суодносу са традицијским моделом света, те да је полазна претпоставка основана.

Ако, дакле, пођемо од тога да веровање у вампире припада старој вери и традицијској култури, утолико пре не смемо изгубити из вида да је однос религије и припадајуће културе уређен према начелу функционалне корелативности. Та се нужност намеће и у испитивању свих „маргиналних“ подсистемских области, самим тим и обредно-обичајног комплекса произашлог из фол-

кларне демонологије — каквим се показује веровање у вампире.

Имајући, при томе, на уму да традицијска култура није аналитички, већ класификаторски логички систем, структуриран по принципу бинарних опозиција, нема никакве потребе да се упуштамо у пионирски посао, када у науци већ постоји метод систематизације грађе помоћу група бинарних опозиција. То је метод који су применили руски семиотичари (В. В. Иванов и В. Н. Топоров) испитујући структуру древног словенског религијског система (*Славянские языковые моделирующие семиотические системы*, Москва, 1965), те ћемо се послужити њиме као најкраћим путем до значења које вампир има у традицијској култури.

Прва група опозиција тиче се *структуре словенског пантеона*. Најважнија опозиција у њој је ЖИВОТ-СМРТ. Семиотичка истраживања показују да се у старој словенској вери изазивање смрти приписује највише Црнобогу и Триглаву. Када се она упореде са подацима о вампиру у митском контексту — где се држи да је он ослабљена хипостаза управо Црног бога и Триглава — онда се и вампир мора функционално повезати са појмом смрти. Овом закључку иду у прилог уобичајене представе на нивоу бајки, где се смрт отеловљује у лику мртваца, који устаје из гроба и лута светом, ступајући у односе са људима — исто онако како вампира тумаче лексикографски извори и етнографска грађа.

Велике опозиције ДОБРО-ЗЛО и СРЕЋА-НЕ-СРЕЋА такође су мерила за структуру пантеона. У најчистијем виду, оне се реализују у пару Белобог-Црнобог. Веза вампира са Црним богом и традицијско схватање да је смрт највећа несрећа, а она коју изазива вампир најгоре зло, обезбеђују услове да се вампир повеже и са појмовима несреће и зла.

Доведени у везу са претпоставком да свет натприродних бића у миту персонификује догађаје из човековог свакодневног живота, нарочито оне који изазивају страх и nelaгодност, добијени ре-

зултати наводе на закључак да вампир у традицијској култури отеловљује СМРТ, ЗЛО и НЕСРЕЋУ.

Друга група бинарних опозиција систематизује *карактеристике просторних односа* помоћу парова: горе-доле, десно-лево, небо-земља (или земља-пакао, тј. земља-подземно царство), југ-север, исток-запад, море-копно, односно копно-море (зависно од конкретних услова). Међу њима, просторне односе у вампирском корпусу најбоље карактеришу опозиције ГОРЕ-ДОЛЕ и ЗЕМЉА-ПОД-ЗЕМЉЕ.

У архаичним текстовима типа скаски и коледарских песама има знакова да су стари Словени правили разлику између горњег и доњег космичког нивоа, још пре појаве јасних представа о раздвајању неба и земље. У космогонијским митовима, пак, постоје сасвим конкретне представе о расподели макрокосмоса на горњи ниво (небо) и доњи (земљу). У њима се чак запажа и недостатност двочлане прерасподеле света и потреба да се структура космоса прошири и на подземно царство — јер је негде требало сместити „анти-свет“, тј. делове универзума који се после коначне прерасподеле нису уклопили у уређен космос. У подземно царство затварају се деструктивне силе хаоса, конкретизоване у демонској и нечистој сили.

Истина, ово трочлано устројство света компликује однос позитивног и негативног начела, утолико што земља постаје амбивалентна вредност: позитивна у опозицији земља-подземље, а негативна у опозицији небо-земља. Међутим, за разлику од ње, небо и подземље имају увек исту вредност: небо позитивну, а подземље негативну — што значи да је у њиховом случају процедура разликовања вредности према релацији горе-доле утањена.

У традицијском схватању просторних односа доминира расподела по вертикали, схваћеној као *axis mundi* и конкретизованој у дрвету, планини, обелиску и сличним просторним објектима. Сва места на којима се вампир јавља увек су доле

у односу на вертикалу света, у простору резервисаном за профано, нечисто, хтонично и демонско (за разлику од простора који се у односу на вертикалу налази горе, где је место светог, чистог и божанског). Типична гранична места су праг, раскршће и мост, а нечиста су гробље, гувно и буњиште. То су места на којима се вампир најчешће јавља и где обавља своје демонске функције.

У словенским погребним обредима земља се сматра прописаним местом за сахрањивање мртваца који су умрли природном смрћу и непрописаним местом за сахрањивање мртваца који су умрли „неприродном“ смрћу (њих „земља не прима“). Словени су такве „нечисте мртваце“ сахрањивали на посебним местима која се и сама сматрају „нечистим“: мочварама, јаругама, на раскршћу, у крај пута, изван гробља. Ова места су у процедури разликовања горњег и доњег простора увек смештена доле или су унижена неким другим семиотичким параметром (водом, паклом, границом). Споменици древне словенске културе сведоче, уз то, да су нечисти мртваци ступали у сужејну везу са демонском силом или се претварали у њене представнике: вампире, вештице, русалке, бауке и друге злодухе.

Послови којима се вампир бави такође га карактеришу хтонично, јер су везани за крв, метал и оштрицу. Осим тога, вампир се највише плаши баш хтонских елемената (воде, метала) и сеновитих животиња (пса и вука). Вампиров еротски нагон у непосредној је вези са наглашеном путеношћу хтонских божанстава и демона. Сличне податке дају и преостале карактеристике вампира: за повампирење су предиспонирани „нечисти“ мртваци; зооморфне метаморфозе вампира су животиње хтонског порекла (највише вука); од вампира се штити средствима која су опробана у борби против демона (магијска средства, биљни апотропејони, чаробни круг, свете ствари). Најзад, и само уништавање вампира представља мистичну радњу, повезану са духовима доњег света.

Према томе, други чланови опозиције ГОРЕ-ДОЛЕ и ЗЕМЉА-ПОДЗЕМЉЕ најближе одређују вампирски простор у традицијској култури, будући да се појмови *доле* и *подземље* поклапају са карактеристикама простора који је у миту и фолклору маркиран као вампирски. Према овим налазима, вампир се на другом структурном нивоу старе словенске вере идентификује са појмовима ДОЛЕ и ПОДЗЕМЉЕ и са свим њиховим просторним еквивалентима.

Трећу групу супротстављених категорија чине *карактеристике времена, боје и стихије* које се испољавају највише опозицијама: дан-ноћ (пролеће-зима), сунце-месец, светло-тамно (конкретизовано у опозицијама бело-црно и црвено-црно), ватра-влага (конкретизовано као суво-мокро и земља-вода). По природи ствари, у ову групу могу се сврстати и категорије облика које се у контексту вампира најбоље изражавају опозицијом обло-оштро.

Опозиција ДАН-НОЋ са својим синонимима светло-тамно, пролеће-зима и сунце-месец, тиче се највише времена када се вампир појављује. Вампир се, наиме, најчешће јавља у зимском периоду, за „некрштених“ дана од Бадње вечери до Крстова дана (Богојављења или Спасова дана), исто ноћу, у глуво доба, нарочито при пуном месецу. Његово време, дакле, карактеришу *ноћ, зима* и *месец* — појмови који се поклапају са другим члановима опозиција дан-ноћ, пролеће-зима и сунце-месец. Наведене опозиције подударају се са опозицијама светло-тамно и плодно-неплодно које се природно синтетишу у главну опозицију живот-смрт, како то запажају и руски семиотицари.

Бољем семантичком разумевању вампира знатно доприноси и опозиција СВЕТЛО-ТАМНО, која је у непосредној вези са опозицијама бело-црвено и црвено-црно. Други члан опозиције светло-тамно, као што се из претходног могло видети, у целом је везан за вампира, нарочито за време његовог појављивања. Опозиција БЕЛО-ЦРНО, такође својим другим чланом, обележава многе

вампирске карактеристике, највише његов изглед. Вампир је обележен црном бојом, било да је реч о његовом телу или, рецимо, зубима. У митском контексту, црна боја је обележје Црнобога (о чему довољно говори његово име), Триглава (нарочито у вези са црним коњем који му је посвећен) и, уопште, демона хтонске прсвенијенције. У традицијској култури бело има увек позитивно, а црно увек негативно значење. Црна боја је потпуно недвосмислена (што се са бојама не догађа често), те се на општем плану асоцира са мраком и земљом, на митском са хаосом и демоном, а на обредном са болешћу, нечистом силом и сваким другим злом. Зато су места на која се тера нечиста сила махом црна, а животиње и биљке које се употребљавају у бајању против злодуха поглавито су црне боје. То се види и у најјачим апотропејонима против вампира (црни глог, црна сечива, црни конац) и у вампирским зооморфним метаморфозама (црни петао, црна кокош, црни лепир, црни миш).

Опозиција црвено-црно није карактеристична за вампира. С обзиром на конкретне и специфичне услове који су кадри да инвертују чланове опозиција, тако да позитивни члан постане негативан и обратно, у вампировом контексту црвено постаје други члан и синонимно опозицији бело-црно, образује опозицију БЕЛО-ЦРВЕНО. То се могло догодити само зато што је црвена боја изразито амбивалентна и што је у демонској, а онда и у вампирској конотацији, заступљена као хтонски елемент. Негативна вредност црвене боје јавља се у многим описима вампировог изгледа, где су црвени (или крвави) његови нокти, усне, очи и цело лице (лице му је црвено, најежено и надувено; очи су црвене, велике, кржаве и животињске; зуби су крвави, црвени, црни, чађави, гвоздени и сјајни; усне су црвене, кржаве, плаве и пламене).

Опозиција ЗЕМЉА-ВОДА веома је важна за ближе одређивање вампировог значења. У митском контексту, вода је праисконска супстанца, еквивалент првобитног Хаоса и родоначелница

демонског бића. Зато се у космогонијским митовима хаос најчешће конкретизује управо у воденој стихији (Океан света, египатски океан Нун и други) и оваплоћује у архидемону и воденим чудовиштима (Левијатан, Апол, Рахаб и други). У словенској традицији има много антропоморфних и зооморфних водених демона, а сама нечиста сила често се повезује са мртвацима који нису умрли природном смрћу, већ насилном и у вези са водом (самоубице, утопљеници). Уопште гледано, у традицији старих народа вода је хтонски елемент првог реда, па су и хтонска бића по правилу „водена“. Тако је вода традиционални митски реквизит негативног начела, посебно „мртва вода“. За разлику од те воде (зване још и „мртваја“), вода може бити и позитиван елемент и онда се семиотички одређује опозицијом жива вода—мртва вода.

У српском веровању у вампире вода је изразито актуелна и јавља се у оба своја значења: као мртва и зла, те као жива и добра. Вампиров однос према води је двојак. С обзиром да је у митском схватању нечиста средина — вода је вампирово природно станиште. С друге стране, њено присуство смањује вампирову делатност, јер је вампир активан тек кад напусти своје станиште и оде међу људе. Зато се вампир „боји воде“ и зато је отправаљање у воду, као и дејство чудотворних и светих водица ефикасан начин заштите против вампира, као што је и проливање воде за мртвацима опробано средство против повампирења. Вампиров „улазак у воду“ замена је за одлазак у доњи свет.

Супротстављање позитивног и негативног начела у вампирском корпусу изводи се и опозицијом ОБЛО-ОШТРО. У традицијском схватању, обло је спољашњи израз савршенства, пуноће, склада, обиља и заштите. Преко своје геометријске пројекције (круга) и апстраховане синтезе (праискоњска тачка), савршена облина представља божанско биће. Благодотворна снага облине преноси се на све предмете концентричног вида (круг, котур, обруч, прстен, венац) и на обредне

радње у круг (обилажење, обношење, оборавање, опасивање).

Прастаро веровање у чаробни круг добило је свој пуни израз у широко распрострањеном уверењу у изванредну снагу магичног круга. Срби највише верују у његову апотропејску моћ, па се њиме штите од свих врста демона, међу њима и од вампира. Круг се склапа на различите начине: парањем земље, кружним кретањем, савијањем биља, бојењем тканине, везом по платну или кожи. Магијска моћ круга нарочито се повећава повлачењем концентричних кругова и уписивањем крста у круг. Осим тога, чаробна снага круга преноси се и на све предмете који имају кружни облик. Тако Срби верују да магичну снагу имају дрвени и метални обручи, те их употребљавају за лечење, заштиту и тајанствене радње (гледање вила кроз обруч). Обручем скинутим са каце, Срби се бране од вампира. Венац је посебно атрактиван реквизит обредних и култних радњи. Његова моћ је огромна, јер потиче из више извора: магичне снаге чаробног круга, апотропејске моћи духова вегетације и симболичке вредности покојникове главе из мртвачког култа. Срби виђу венце од врежастог биља, мирисног цвећа и зимзелених гранчица. Употребљавају их у различите сврхе, махом против демона, тајанствених појава и штетних радњи (враџбина, чини, урока). Сличну функцију имају и поменуће радње кружног кретања. Оне служе за заштиту човека и куће од сваке нечисте силе, а примењују се и као превентива и заштита од вампира.

Насупрот позитивној конотацији и благотворном дејству облог, ОШТРО је изразито негативна категорија у традицијском схватању облика. Оно је везано за опасност, угроженост, страх и насиље, асоцира убој, рану и крв, а у облику ножа симболише смрт. У митском контексту, нож је атрибут страшних божанстава и реквизит демона смрти. У вампирском контексту, оштар облик се појављује у двострукој функцији: уз вампира и против њега. Тако вампир има оштре зубе и оштре нокте, служи се оштрим оруђем (ножем и

сатаром када је касалин) и продаје оштра сечи-ва (када је трговац). С друге стране, оштри пред-мети се употребљавају против вампира као превен-тива, заштита и средство уништавања. У пре-вентивне сврхе, тело покојника начиње се ош-трим сечивима (ножем, бодезом, коцем, трном, косијером), заштита од вампира спроводи се ош-трим предметима (виноградским ножем, гребе-ном, шиљком), вампир се уништава заоштреним глоговим коцем.

Према овим налазима, вампир се на трећем структурном нивоу старе вере идентификује са појмовима НОБ, ТАМНО и ОШТРО.

Сасвим конкретне, иконографске одлике вам-пира најбоље се могу систематизовати четвртом групом опозиција, где се истиче ПРОПИСНО-НЕ-ПРОПИСНО (у значењу *правилно-неправилно* или *природно-неприродно*). Ова опозиција тиче се многих вампирских карактеристика, особито ње-говог изгледа, откривања, предиспозиције, предо-хране, заштите и уништавања. Међу подацима о вампировом изгледу, у знаку непрописног мани-фестују се његове козје очи, гвоздени зуби, мач-ји глас и тело као пихтијаста и слузава мешина. У ритуалу откривања и уништавања вампира знак натприродног носе вампирције, односно љу-ди зачети у сношају жене и мртваца, тј. вампи-ра. У предиспозицијама, знак непрописног имају људи који се после смрти повампирују због кр-шења обичајних радњи, због моралног греха или каквог другог непрописног понашања (грешници, богохулници, развратници, самоубице). Изневера-вање строгих прописа чувања и сахрањивања мртваца, у предохрани и заштити од вампира, такође је означено другим чланом опозиције про-писно-непрописно. У ритуалу уништавања вампи-ра, њиме је означен непрописан изглед вампиро-вог гроба, необичан положај у гробу и омашке у обичајним радњама.

Према овим налазима, вампир се на четвртом структурном нивоу традицијске вере идентифи-кује са појмовима НЕПРОПИСНО, НЕПРАВИЛ-НО и НЕПРИРОДНО.

Најзад, петом групом опозиција, којом се детаљно разрађују *карактеристике социјалних односа*, доминира основни логички пар традицијске културе, изражен опозицијом своје-туђе и њеним синонимима близу-далеко и кућа-шума.

Опозиција СВОЈЕ-ТУЂЕ, као и њени поменути синоними исказују два плана структуре — просторни и социјални. На просторном плану, ове опозиције регулишу конкретне топографске релације према простору куће (који човек доживљава као свој и заштићен), насупрот простору шуме (који дефинише као туђ, далек и непријатељски). На социјалном плану, опозиција своје-туђе дели простор на освојен (којим човек господари и социјално га уређује) и неосвојен, диваљ или пуст (над којим човек нема власти).

Карактеристике социјалних односа у вампирском корпусу (а у вези са просторним планом) потврђују разликовање позитивних и негативних социјалних ситуација. Све вампирске локације означене су другим чланом опозиције своје-туђе, близу-далеко, кућа-шума. Појмовима *туђе, далеко, шума* (или поље и сваки простор изван куће), класификована су места на којима се вампир може појавити и где обавља своје зле радње (нечиста и гранична места: пут, раскршће, воденица, гробље, туђина, далеке земље). У традицијској култури, туђ простор почиње одмах преко кућног прага, изнад кућног крова, испод кућног пода, после дворишне капије, плота или забрана, преко сваке меће. Све што је изван те имагинарне линије човековог интимног станишта — рачуна се у негативан и опасан простор, без заштитне социјалне регулативе. Зато несрећа долази из отвореног простора и зато се вампир појављује на местима која су лоцирана изван човековог интимног и социјално уређеног, дакле, изван заштићеног простора. Та су места још и магијски нечиста, повезана са доњим светом и демонима.

Према овим налазима, вампир се на петом структурном нивоу древне словенске религије идентификује са појмовима ТУЂЕ, ДАЛЕКО и НАПОЉУ.

Свих пет општих група бинарних опозиција, обухваћених изведеном анализом, у суштини се могу свести — а то је требало показати — на следећи бинарни низ: ЖИВОТ-СМРТ СРЕБА-НЕСРЕБА ЗЕМЉА-ПОДЗЕМЉЕ СВЕТЛО-ТАМНО СВОЈЕ-ТУБЕ. Када се овај низ упореди са класификационом схемом божанског и демонског (живот-смрт добро-зло горе-доле светло-тамно), добија се потврда да је вампир демонско биће.

Шта, најзад, значи то демонско биће у традицијској култури? Очигледно оно исто што и појмови са којима се у старој традицијској вери идентификује: СМРТ — НЕСРЕБА — ЗЛО — ПОДЗЕМЉЕ — НОЋ — НЕПРОПИСНО — ТУБЕ. У овом низу само се један појам може сматрати синтетичким и доминантним и по обиму и по значењу, а тај појам је СМРТ.

Ивета Тодорова Пиргова

МАГИЈА И РИТУАЛ — „ЈЕДНОМЕСЕЧИБИ“ И „ЕНЕРГЕТСКИ ДВОЈНИК“

Уговору се реч „магија“ везује за представе нечег тајанственог, чудног, изузетног, недоступног, непојмљивог, скривеног итд. Магијом одређени људи могу да промене људске односе, а да нико не сазна када и како су то учинили.¹ У научној литератури појам магије се повезује са два основна значења:

а) тип обреда: магије за љубав, за омразу, за болест и смрт, за кишу, за „крађу“ гуѓег имања и др; типични магијски обреди су сва бајања,² гатања у боб, угљевље и хлеб, игле и конце и др;

б) начин на који се смисаоно асоцирају појаве — објекти магичног дејства (упореди с познатом класификацијом Ц. Фрејзера, по којој

---

¹ Овде нећу да коментаришем вредносни однос према магији, веровању или неверовању у њу, као ни питања о постојећој или не-објективној основи њених ефеката. Основни акценат у излагању је усмерен на културолошку интерпретацију појаве, која обједињава одређени круг културних појава личности (одговарајућег друштва), а која је претворена у градивну јединицу свог културног система — личног или друштвеног.

² За опште карактеристике бајања и магије, као тим магичних ритуала, види: И. Тодорова, *Баяния и магии* (По материјали от Михайловградско), в: Регионални проучавання на български фолклор 1 (От Тимок до Искър), София, 1989, 61—77, и И. Тодорова, *Баяния и магии* (Сборник с текстове и монографично изследване) — у штампи.

се магије деле на два вида — хомеопатске или имитативне и контагиозне магије,³ тј. такве за које је релевантна идеја да слично изазива слично и оне које се заснивају на закону додира, који је у пракси варијанта идеје идентичности дела и целине.

У овом излагању ћу изнети запажања о вези између свих тих значења и представа о магији у параметрима општијих односа између одређене менталне конструкције (магијско) и ритуалне технологије, кроз коју она задобија свој опипљив лик. Другим речима, говорићемо о специфичности „магијског“ (у категоријалном смислу појма) и начину на који се оно у својству апстрактне, универзалне идеје пројектује у ритуалне елементе, да би постало део општег смисаоног дијапазона обредног дискурса. Говорићемо и о томе како се представа о магијском обогаћује новим елементима при конкретизовању у обредној ситуацији, њеном усвајању и њеној повезаности са социјалним, психолошким, естетичким и извођачким димензијама синкретичког магијског обреда.

На најопштијем плану, магијско може да се одреди као мисаони механизам преображавања својстава. „Магијско“ је семантички „гарант“ ритуалног ефекта у његовим биолошким, социјалним и културним аспектима. Оно није карактеристика ствари, језика и дејства у ритуалу, већ начин осмишљавања обредног догађаја као једновремено реализујућег у магијском и социјалном простору. Магијско је начин за његово смисаоно преображавање „тамо“ да би се постигла жељена промена „овде“. Конкретна ритуална средства преименовања, преозначавања и реструктурирања догађаја, од његовог примања као истовремено текућих паралелних процеса у оквиру обреда, који се сливају у нови, већ трансформисани догађај — на крају се разликују у сваком обредном виду. Њихове стадијалне и реги-

---

³ Ц. Фрејзер, *Златна грана*.

оналне варијанте су многобројне, но општи однос: магијско-ритуално се чува у свакој од њих.

Очигледно је да тај мисаони механизам може да делује само ако постоји претпоставка о концептуалној подели на два света („наш свет“, свет људи и „други свет“, свет не-људи) и неопходно узајамном деловању између два дела, ради одражавања светске хармоније. При томе, механизам има универзалан карактер и био је делотворан од почетка људске културне историје до данас, независно од карактеристика типа културе, у којој се рабају и чувају њихова конкретна сагласја и конкретне културно условљене представе о просторној локализацији, устројству и ликовима „другог света“. Смена типова култура и промене у социјалној средини производе разноврсна ритуална оваплоћења тог механизма, доводе до различитих трансформација „магијског“, но оно се адаптира према свакој и чува своју бит, јер се чувају оне потребе човека које рабају живот.

Илустроваћу те опште поставке са два примера који су створени по типу доминанте у различитим културним системима, али функционису истовремено управо данас у бугарским крајевима. Један од њих је опис релативно распрострањене варијанте бајања за „једномесечиће“, а други — један од видова сеанси екстрасенса, у којима се лечи преко тзв. „енергетског двојника“.

Избор управо ова два примера је условљен и још једним разлогом — желим да покажем и разлику између „семантичког удвајања“ као механизма магијске промене и, такође, од давнина широко распрострањене идеје о двојнику и двојништву.⁴ Они се преплићу и у неким случајевима.

---

⁴ Л. А. Абрамян, *Об идее двойничества по некоторым этнографическим и фольклорным данным*, у: Историко-филологический журнал, кн. 2, Ереван, 1977, 177—191; Ю. М. Лотман, *Текст в тексте*, у: Труды по знаковым системам. Уч. зап. Тартуского ГУ, 567, 1981, 3—18; П. Бочков, *Близнаците в български фолклор*, Бъл-

вима поклапају, но нису идентични, пошто је „семантичко удвајање“ магије присутно и тамо где није актуелна идеја о двојнику, да би се остварили циљеви ритуала. С друге стране, идеја о двојнику постаје градивни део по карактеру и циљевима различитих културних појава, трансформише се и у ритуалне и у неритуалне текстове, а има самостални смисао и важност у једном или другом типу културних делатности.

И, тако, у оба примера је актуелна идеја двојника и следи да се истражи њено преплитање са идејом магијске промене кроз семантичко удвајање и преструктурирање социјалних појава.

Бајање за „једномесечиће“

Ноћ пре бајања болесник треба да преспава преко три прута сабене врбе (не треба да је самоникла); ујутру пред излазак сунца узима их и односи до бајалице. Прутове му даје бајалица кад гледа „ови прутови да нису сломљени, да имају вршак, да је за лек“ и, осим тога, да су дуги колико му је боја“ (висина човека).

Ујутру рано, пре изласка сунца, болесник одлази у кућу бајалице, која најпре треба да „провери“ са ким је тачно од умрлих рођака он „једномесечић“, тј. рођен једног те истог месеца, да би схватила ко „жели да га однесе код себе у проб“. То се дешава на следећи начин: бајалица узима глинену плитку зделу с водом и пушта у њу један „жив“ угљен, који назове именом болесног. После тог пушта један „мртав“ (угашен) који назове именом неког мртвог рођака болесника и каже:

Ако је тоја едномесече
да се лепе углена у них!

гарски фолклор, 1982, 2, 50—61; посебно за одраз те идеје у магијским ритуалима в. И. Тодорова, *Представата за двојника в баянијата и магијте*, Български фолклор, 1987, 3, 55—63.

Ако се уташени угљен залепи за угљен болесника, значи да је тај „једномесечић“, ако није — значи да је неко други. Изређају се сви умрли до трећег колена, а после тога бајалица прозива скупа незнане умрле до „деветог појаса“, јер „једномесечић“ има моћ само до деветог појаса. Када се назове сваки „мртав“ угљен, сукцесивно се нарезују рецке за сваког именованог човека. Нарезују се три прута, почев од врха ка одрезаном крају. Пошто провери с којим рођаком јесте, а с којим није „једномесечић“, бајалица избаци угљевље преко прага и другог дана га помете и баци („да се не газе“), даје болеснику прутове да их носи у десној руци и почиње да га „откључава“.

Бајалица скине вериге са огњишта и води га на раскрсницу изван села. С њим обично иде и мајка или други близак човек. Човек седа на земљу, лицем према сунцу, а бајалица му омоћава ноге веригама. После тога почиње да га размотава, а пратилац пита:

— За кво идеш?

— Идем да отклоним роба от гроба,
от бащина рода, от макина рода,
от црн ветар, от червен ветар,
от син ветар, от бел ветар,
от знани гробове,
от незнани гробове,
и от сва фамилия.

Након тога одлазе на гробље. Бајалица узима земљу са три незнана гроба, накваси је и њом намаже ноге болесника. Потом узима из руке болесника три прута и закопава их у гроб, стављајући их врхом према глави умрлог, а одрезани крај према његовим ногама и изговара три пута:

Брат сакаш, те ти брат,
сестра сакаш, те ти сестра,
те ти цела рода!

Уместо на раскрсници, може се „откључавати“ и на пању у дворишту бајалице. Болесник опет седа са испруженим ногама и гледа ка сунцу. Пратилац је десно од бајалице. Док се води обредни дијалог, болесник ћути и „не мрда се“, „да би се ухватило“ бајање. На крају, међутим, бајалица опет треба да закопа прутове у гроб „једномесечића“ или у „незан“ гроб (ако није установила који је тачно), да „га више не тражи ни за брата, ни за сестру, ни низашта“.

Сви полазе без окретања и враћају се кући другим путем од оног којим су дошли. Бајалица обратно враћа вериге кући.⁵

Бајање за „једномесечића“ је продукт фолклорне културе и у њему су „пројектоване“ неке карактеристичне представе просторног структурирања света, оријентације предмета у њему, вредносно повезивање људских делатности са просторним правцима. Познато је да је општа концепција устројства света у фолклору резултат слагања различитих културних модела, различитих типова (номадски и земљораднички), различитих етничких, религиозних доминанти (за етничке и религиозне групе, које су формирале бугарски етнос) чије су се компоненте спојиле у својеобразну, но неодвојиву структурну целину. Хоризонтална подела простора на два света („наш свет“ и „онај свет“) се не мења потпуно вертикалном хришћанском космологијом, уколико се Рај и Ад (одговарајући „горњи“ и „доњи“ свет) подразумевају као еквиваленти „оног“ и супротстављају „нашем“. У „оном свету“ „живе“ Бог и хришћански свеци, преци и персонификоване болести, самодиве, самовиле и други, који на одређени начин учествују у сложеној обредној комуникацији. Од текућег општења између „нас“ и „њих“ у великој мери зависи постизање

---

⁵ Информатор Марија Ценова Иванова, рођ. 1931. у селу Главановци, Михајловградско (Монтана), образ. 4 разреда, земљорадник; записала Ивета Тодорова, 1982. године.

обредног циља. У овом случају је важно да напоменем да покојни рођак — „једномесечић“ који „живи“ у „оном“ свету учествује у обредној комуникацији не само и не толико као члан рода, који се већ „социјализовао“ у друштву мртвих предака, него и као — „мртав двојник“, који тражи за себе и живог двојника из нашег света. „Живи“ и „мртви“ се сматрају двојницима зато што припадају истом роду, као и зато што су рођени једног те истог месеца (нпр. у марту — „једномесечићи“) или једног те истог дана (нпр. у четвртак — „једноданци“). Директан циљ бајања је да, кроз повезивање два света, прекине тај тип везе међу њима, да се „живи“ „ослободи“ власти разорног утицаја „мртог“ и да се излечи, кад се одстрани узрок болести — двојништво. Како долази до тога?

На почетку обреда постоји следећа ситуација: човек казује бајалици симптоме свог стања, а она по њима распознаје болест и назива је „једномесечић“. „Називање“ болести одмах „распољућује“ или, тачније речено, „удваја“ човеково стање. Сада је он истовремено болестан човек и човек запао у одређену зависност од контакта са неким од мртвих рођака. Утицај „једномесечића“ истовремено је узрок болести и њена суштина, пренесена и у само име — човек је болестан од „једномесечића“. У том погледу је индикативна чињеница да се речју „једномесечић“ означавају и живи и мртви, као и сама болест која их повезује у једну целину и постаје синоним удвојеног својства.

У припреми за обред се извршава још једно удвајање — човек преспава над три врбова прута, чиме их претвара у свог двојника који треба да га „замени“, јер, по правилу, двојници не могу да буду раздвојени. Тако он већ учествује у обреду и као болестан човек, и као „једномесечић“ — двојник мртог рођака, и као човек који поседује предметног двојника — три врбова прута. У бајању се мења контакт између „једномесе-

чића“ и ствара се веза између мртвог рођака и предметног двојника живог рођака.

Пошто се конкретизују узајамни односи у провери са угљевљем (одређује се који је тачно од мртвих рођака „једномесечић“), започиње промена са „откључавањем“. Промена се састоји у прекидању везе између „једномесечића“ — двојника и чување заједничког узајамног односа као чланова једног рода. Отуд, природно, долази до преношења те промене преко физичког стања човека — болесног човека у здравог човека. На крају обреда се изводе поступци са земљом са гроба и закопавају три прута, што коначно учвршћује правац промене и означава њен крај — постизање новог својства.

Јасно је да промена не означава прекид контакта између живих и мртвих уопште, већ само овог вида контакта који може да буде фаталан за живог човека, за кога се мисли да је зависан од свог двојника. Запажа се заједничка веза између живих и мртвих чланова рода, а идеја о двојнику се одржава у створеном новом недељивом пару — мртви рођак „једномесечић“ и предметни двојник (три прута) живог рођака „једномесечића“.

Две супротне представе човековог стања се мењају у жељеном правцу: здравље се тумачи као потенција и почетак, а болест — као постојање и крај. Тај процес се остварује паралелно са променом у односима између двојника — разлога болести. „Болест“ и „једномесечић“ су два различита имена, истовремено и за физичко стање и део међуодноса два света. У току тог међудејства је неопходно да се двојници семантички удвоје још једном и да се начини предметни двојник болесног човека, да би се регулисали сви правци магијске промене. Део њихових специфичних карактеристика треба да се промени, а други да се сачува, како се не би као целина нарушило равнотежно са-постојање „два света“, те да би се успоставило људско стање и у комуникативном и у биолошком аспекту.

„Енергетски двојник“

„Она (екстрасенс Љиљана — И. Т.) лечи рукама. Поред тога, рукама лечи и на друге начине. На пример, сваки човек има енергетског двојника који може да се позове, да се лечи и после тога да се врати натраг у тело, а да човек то и не осети. И ја сам гледала Р. (болесну девојчицу — И. Т.) у то време. Она не реагује, држи се сасвим нормално. Љиљана стоји насупрам ње и одједном започиње да прави неке покрете које прави Р, а да их Љиљана није видела. То је било у почетку.

— Гестове?

— Да. На пример, увече је Р. правила овако нешто: м-м-м (мучне звуке — И. Т.) драла се, вртела се. Ноћу је правила нешто тако. Шта је мучило — ја не знам! И одједном, Љиљана стојећи започне да прави тако нешто. Тако прави неколико минута. Р. је гледа изненађено под утиском Љиљине реакције, јер није нормална та њена реакција — зар не? Она прави то што прави Р. и другог дана Р. престаје да прави тако нешто и од те вечери то није правила. Увече спава мирно, као што спавају здрава деца.

— Како се одвија то лечење?

— Тело Р. је болесно, енергије су побркане и отворено зрачење тела задржава енергију која је лечи. Не знам како је тачно. То је Љиљанино објашњење — она прима „енергетског двојника“, тај енергетски двојник улази у њу, њено здраво тело га прерађује. Космичка енергија прерађује тај део Р.-а (болесног детета), тог енергетског двојника кога је она примила и враћа га обратно Р.-у и на тај начин је лечи. И Р. престаје више да чини тако нешто“⁶.

---

⁶ Цитирани пример је извађен из записа интервјуа са једним од софијских екстрасенса. По његовој молби не могу да му објавим име, већ само податак да је реч о жени, старој 36 година, која је по професији инжењер.

На почетку сеансе, екстрасенс протрља дланове („загрева их тако“), после прави одређене покрете рукама око главе и тела пацијента и одмах након тога започиње лечење енергетског двојника. Само лечење се обавља у соби са јаком сунчевом светлошћу. Екстрасенс и пацијент седају један преко пута другог, тако да их осветљава једнако светло. Пацијент треба да је са скупљеним коленима, али не са прекрштеним, зато што се „укрштају енергије“ и то спречава процес лечења. Најбоље је да су му руке на коленима с длановима нагоре, но ако то не може или не жели, пожељно је да не буду укрштене. Не сме бити јаких мириса, дима и нечег сличног, који само спречавају „енергетску замену“, јер „енергија прелази кроз много слојева и ломи се на различите начине“, а свака допунска препрека јој смањује дејство.⁷

И још једно објашњење: у сваком човеку се преплићу „светле и тамне енергије“, које одговарају добрим и лошим странама његовог карактера. Болесна стања такође су везана са „тамним енергијама“ и основно дејство екстрасенса је управо на њих. „Енергетски двојник“ такође има „светле и тамне енергије“, зато што је и он сам човек, али у његовом чистом, енергетском стању, а не у телесном оваплоћењу енергије. Они који могу да виде „енергетског двојника“ описују га као светлу силуету, у којој се запажају светлији и тамнији тонови у различитим бојама — од беле, преко жуте и оранж, до црвене.⁸

Сеансе екстрасенса су продукт савремене културе у Бугарској. Оне су пројектоване у представе простора које данас зависе од специфич-

---

⁷ То је објашњење истог екстрасенса. Препричавам га зато што ми ограничени обим текста не омогућава да га цитирам у целости.

⁸ Таква објашњења су записивана од многих екстрасенса, а овде сам их представила у уопштеном облику.

ности „увођења у културу“.⁹ Одликују се извесном разнородношћу, због чињенице да се у описима „другог света“ различитих екстрасенса на својеврстан начин преплићу интерпретације неких научних објашњења структуре васионе, с окултистичким појмовима и општим поставкама хришћанског и других религиозних система, као и теорија о поновном рабању и човековој карми са сликама из савремене филмске уметности и књижевности, знања из популарних чланака о НЛО и ванземаљским цивилизацијама, причама „очевидаца“, сусрета са њима и др.

Основни појам око којег се ипак обједињује велики део тих описа је појам „енергије“, са свим његовим изведеницама: „енергетски систем“, „енергетско поље“, „енергетска струја“, „енергетски ниво“, „енергетски појаси“ итд. Као целина „други свет“ је негде око нас, но у другој димензији или, просто, „горе“. У њему има „виших и нижих енергија“; „више“ се најчешће идентификују с представом Бога, а „ниже“ — с духовима мртвих и других „астралних тела“, тј. енергије (најчешће оцењене као „ниже“) које могу да се материјализују и човек може да их види и чује.

„Више и ниже енергије“ имају своје одговарајуће визуелне („светле и тамне“) и вредносне („добре и лоше“) карактеристике. Екстрасенси контактирају са „вишим енергијама“, да би „прерасподелили енергије“ у човековом организму с циљем лечења, отклањања магије¹⁰ или ради ори-

---

⁹ Ю. М. Лотман, *Проблема „обучања културе“ как ее типологическая характеристика*, у: Труды по знаковым системам, Уч. зап. Тартускогo ГУ, 284, 1971, 167—176; Б. Александрова, *Към въпроса за усвояването на фолклорната песенност*, у: Български фолклор, 1983, 3, 29—40.

¹⁰ Екстрасенси „одвраћање магије“, („разваљивање магије“) схватају као неутрализовање „лоших енергија“, усмерених према човеку, а које ометају његове енергије. Екстрасенс треба да их промени у „добре“, такође помоћу своје усмерене мисли — „енергије“.

јентисања у прошлости, садашњости и будућности човека — у видовитости.

У лечењу са „енергетским двојником“ се, сасвим очигледно, репродукује стара идеја о двојништву, прилагођена новој представи света — „енергетском систему“. Он је двојник човека зато што је копија његове бити („комбинација карактеристичних енергија конкретног човека“), а „енергетски“ зато што не поседује материјални омотач људског тела и може да се „види“ само као светлосна силуета. У цитираном примеру-опису конкретне сеансе директно се циља промена двојника, да би се постигла одговарајућа промена у физичком стању човека. Како се то дешава?

На почетку сеансе постоји следећа ситуација: болестан човек се одређује као човек са „поремећеним енергијама“, које спречавају „вишу енергију“ да га лечи кроз екстрасенса. Почетна ритуална дејства екстрасенса имају за циљ како директно дејство на „енергије“ у човековом телу тако и одељивање енергетског двојника од њега. После тога човек се „удваја“ и промена се усмерава истовремено ка њему и његовом „енергетском двојнику“. Слично горе наведеном примеру бајања за „једномесече“ и овде промена додирује само по један део (ако може тако да се каже) човека и двојника — „тамне енергије“, које треба да се претворе у „светле“. Дејство на „тамне енергије“ двојника је паралелно дејство на исте енергије у човеку и његово одговарајуће физичко стање. Повратак „енергетског двојника“ (на крају сеансе) са већ промењеним енергијама „тамним“ (=болест) у „светле“ (=здравље) у материјално човеково тело, успоставља биолошку и „енергетску“ равнотежу у човековом организму: „више енергије“ могу да улазе у контакт са њим без препрека „поремећених енергија“ у једном болесном телу.

Схематски представљен тај процес изгледа овако:

енергетски
двојник

светле енергије
тамне енергије
светле енергије = здрав човек

човек

тамне енергије
= болестан човек
светле енергије
= здрав човек

И у овом случају је јасно да је допунско семантичко удвајање и човека и његовог „енергетског двојника“ резултат неспходности конкретног усмеравања магијске промене — промене оног дела двоструког постојања који је повезан са болесним стањем, те чувањем друге која је еквивалент физичког и душевног здравља.

Оба овде списана магијска обрета су очигледни примери који говоре у прилог „магијском“ као универзалном семантичком принципу преображавања појава и решавања човекових проблема у процесу узајамног дејства „два света“, који одржавају светску симетрију. То нам показује да у историји човековог мишљења нема толико много универзалних идеја и да можемо да пратимо њихове трансформације при прилагођавању различитим типовима културе. Исто тако је могуће уопштити оно што се чува и мења у њима при актуелизовању у различитим социјалним срединама, ради задовољења истих, универзалних људских потреба.

С бугарског превео
Дејан Ајдачић

2

1

Радојко Николић

ЈЕЗИК И СТИЛ РАНКА ТАЈСИЋА

Народни трибун Ранко Тајсић (1843—1903), из драгачевског села Пухова, био је знаменита политичка личност у другој половини XIX века. Један је од оснивача и стубова Народне радикалне странке. Као народни посланик био је непомирљив противник владавине последњих Обреновића, због чега је хапшен и осуђиван. Био је даровит говорник, а у рукописима „Дневник“ и „Животопис“ показао се и као добар писац. На споменику му је уписано: „У свом животу много је пропатио борећи се за народну слободу и права. Народ је ценио Ранкове заслуге те га је више пута бирао за кмета, председника и 20 година за народног посланика.“ Поводом 150-годишњице рођења и 90-годишњице смрти, у Гучи је 29. октобра 1993. године одржан научни скуп „Ранко Тајсић у политичком животу Србије“.

Језик и стил једног писца нису само његови. То се посебно може рећи за језик и стил Ранка Тајсића. Неоспорно је да се он у свом Дневнику и Животопису¹, бар у неким деловима, показао

---

¹ Дневник Ранка Тајсића, приредио Драгоје Тодоровић, Историјски архив, Чачак, 1970; Животопис Ранка Тајсића, приредио Радован М. Маринковић, Зборник радова Народног музеја, II, Чачак, 1971.

као прави писац. У ова два аутобиографска списа он се изражавао својим речима, али су те речи језичко благо житеља целог Драгачева, а и начин исказивања је, највећим делом, наслеђен и „преузет“ из народног говора. Отуда ће се у овом раду, истовремено, назначити којим се речима у Драгачеву пре једног века зборило и како су се од њих скрајале реченице. Као најотменији и најразборитији изданак драгачевског сељаштва, Ранко Тајсић је прави представник језичко-говорне културе у предеоним четвороуглу између Јелице, Радаљевске греде, Овчара и Чемерна, па и шире — на раздаљини између Јавора и чачанске котлине. Оба његова текста су од посебне драгоцености, зато што су једини писани узорак језика Драгачеваца у последњој трећини XIX века, када је неписмених на простору између Јелице и Ивањице било више од 90 одсто — у време када се сеоска, лична и колективна духовност изрицала искључиво усменом речју. Једини драгачевски земљоделци који су у то време нешто записивали, били су камениоресци, али су њихова надгробна слова и по основној намени и по садржинско-обликовној сврси — сасвим нешто друго од онога, што је о свом животу записао радикалски трибун из Пухова.

Тајсић је из краја који су населили досељеници из Херцеговине и херцеговачке Црне Горе, па се у њему од старина говорило ијекавским наречјем. Стога и он редовно изговара: *љето, љетина, млијeko, љепота, тијесто, посјек, објетина, завјетина, бијeда, успјех, сјеверац, бијес, смјена, бријест, звијер, свијет, цвијет, лијек, љeкар, ријека, Бјелица, Благовијести, Цвијети*. У ијекавском изговору су и глаголи: *вољети, мљети, жељети, забољети, сједети, сјећи, умијесити, донијети, однијети, ноћијевати, бјежати, умријети, тјешити*. Остали ијекавизми су: *пјешке, двије, блијед, бјелово (дрво), занавијеки*.

Али, било је и мешања са екавицом, па је једна иста реч изговарана час ијекавски, час екавски. Казивало се: *дијете и дете, снијег и*

снег, вјетар и ветар, сијено и сено, лијеп и леп. То су и двојаки облаци имперфекта од глагола бити (*бијаше* и *беше*). Но, извесне речи су само у екавици: *седница, недеља, девојка, председник, беседа, песма, место, венац, време, Бељина* (мада неколико пута и *Бијељина*). Оваква недоследност била је општа појава у Драгачеву, али је она код Тајсића израженија у корист екавице, пошто је на њега знатније утицао говор политике и писане речи из екавских грла, књига и новина из Београда и Шумадије.

Ваља рећи да је Тајсић понекад писао двослог *ије* и тамо где је било место једносложном *је* (*завијетина, тијешити, успијех, посијек, пијевати, пијешке, смијена, сијеверац*). Свакако да ове речи он није тако изговарао. А занимљиво је да се код њега јавља и неколико икавизама: *видити, полудити; гди, овди, нигди*.

У говору првот драгачевског радикала јавља се јотованье које је још Вук Караџић приметио „у ерцеговачком наречју“. Под утицајем гласа *ј* у десетак случајева је настало некњижевно *ћ* и *ћ*, и то скоро увек у глаголским облицима (*вићети, сећети, ћенути; мећати, поћерати, доћерати, шћети*). Облици *дјеца* и *дјевојка* знатно су рећи од *деца* и *девојка*. Тајсић каже: „*вићео слану*“; „*сећок до 8 сахати увече*“; „*ћенусмо сено*“; „*мећате*“ крпе на главу; „*из поћере доћоше*“; „*доћера кући*“ вино; „*не шћех да идем*“; „*на шћех да легнем*“; „*двоје ми ћеце слабо*“; „*ћевојку испросисмо*“.

Тајсић је имао велике муке са гласом *х*, на шта, поред осталог, указује и начин на који је изговарао назив свога родног села *Пухово*, док је име његових житеља изговарао без *х* (*Пуовци, пуовске жене*). У употреби овог задњонепчаног гласа толико је био недоследан, да га без икаквог правила негде није изговарао и писао, негде јесте, а најчешће га замењивао са *г* и *к*. То му све није пуно сметало, пошто је то била нормална појава у говору Драгачеваца тога доба.

Тако гласа *x* нема на крају аориста и имперфекта у првом лицу једине (*прими, помисли, исплати, повеза, подреза, наћо, проћо, устадо, стиго; чува, напаса, тера, комиша, моли, долази, тражи, ћену*). Такође не постоји ни на крају придева и придевских заменица у генитиву множине (*јаки, присутни, остали; моји, његови, наши*); као и на почетку, у средини и на крају појединих речи (*ладан, ладноћа, одити; манути, заладити, уватити, саранити, меански; одма, гра*). Веома се ретко, и то махом случајно, јави на завршетку неких речи (*узех, сврших, умијесих, писах, бих; махом, тих*), док је у онима турског и грчког порекла редовно изговаран: *сахат, механа, хапс, хиљада*.

Замена са гласом *z* је најчешћа: *ораз, копаз, жњезг, браз, садиз, тражиз, пластиз, кречиз, дадог, продадог, реког, чуг*. Са гласом *k* замена је редовнија у примерима: *бијак(у), гледак, писак, одговарак, дозвак, наћок, однек, однесок, доставик, падок, остадок*. Разумљиво је што се јављају двојаки и тројаки начини писања исте речи (*идо* и *идок; доћо* и *доћок; одо, одог* и *одок; ради, радиг* и *радик*), па чак и четворообличне могућности: *писа, писаг, писак, писах*.

Било је прилично шароликости и у употреби гласа *j*, који је најчешће писан и тамо где му по пореклу никад није било место; на пример, у радном глаголском придеву између гласова *и* и *о* (*бијо, долазијо, радијо, живијо, учинијо, славијо, делијо, набавијо, одужијо* итд). Сувишно *j* је и у речима: *зајиста, милијон, штедијоница*. А и неки други гласови изговарани су „где не треба“ (*увљаник, кутњи; одржат, изабрат, неокупат, укупат*), док је *о* испуштано на почетку речи (*вамо, нолики*).

Ранко Тајсић се служио речима које су у његово време биле у свакодневном говорном оптицају и код осталих Драгачеваца. Оне се и данас срећу у народном и у књижевном језику, али је много и оних које су временом ишчезле из употребе.

У застареле и мање-више изобичајене речи убрајамо: *гатка* (врачарска формула, басма), *наниз* (огрлица, ниска), *братучед* (брат од стрица), *патега* (мука, тешкоћа), *шипрага* (киша прошарана ситним градом), *претража* (претрага, претрес), *увера* (уверење, потврда), *извешће* (извештај), *сељанин* (сељак), *по(хо)ди* (посећивање сродника невести први пут по удаји), *подљај* (похођанин који походи младу с даровима после свадбе), *пар* (час, тренутак); *уљећи* (ући), *привесити* (обесити орден о прси), *подвојити се* (поделити се), *тревити* (срести, случајно наићи), *бљенути* (пролепшати се после кише), *прогалити се* (мало се разведрити), *замаријати се* (задржати се, забавити се), *кутити* (ћутати, снуждено мировати), *опрашити* (окопати), *приопштити* (јавити, саопштити, рећи), *благовати* (уживати); *умуран* (умрљан у сузе), *собом* (лично, њим самим), *свагда* (увек, стално), *једнако* (непрестано, без прекида), *заман* (узалуд), *здраво* (јак, врло), *удуло* (двоструко).

Речи, чије је значење другачије од онога које им ми данас, приписујемо: *уша* (човек, особа); *пиво* (слава, гозба), *тежа* (мука, тегоба), *обијати* (кружити кукуруз), *прибавити се* (припремити се), *пратити* (послати, отпремити некога негде), *потревити* (сретити), *ударити* (наићи на некога), *седети* (становати). А од некњижевно изговараних речи наводимо: *отале(н)* (*Отале* удари на Јоса. *Отален* сам се одвојио у собу сам); *потље* (Површиваг сијена па *потље* писа); *туна* (Одок у Чачак и *туна* ми саобштише да идем у Београд); *јошт* (Чуг да је Глишчу Аћимовићу умрло *јошт* једно дијете).

Међу уобичајене и народне и Тајсићеве (махом сликовите) изразе, узречице и обрте, убрајамо оне који су и до данас задржани у говору. То су: *обућа* за кола, *мир-бог*, *велики јади*, *сињи кукавац*; *скинути бригу с врата*, *обијати се о главу*, *пренемоћи се од муке*, *прснути куд ко*, *замркнути а не осванути*, *платити главом*; *како му драго*, *надвоје-натроје*, *и никако друкчије*, *у највећем јеку*; *дакле*, *једном речју*, *богме*, *вели*;

као што казак; *градити тужбу*; *начинити пресуду*, *дати суду*, *узети на одговор*.

Најзад, занимљива је употреба *до* и *за* уз предлошко-падежну везу која почиње предлогом *у*. На пример: *Ја одо до у Марковицу послом*; *Идо до у Чачак*; *Тог дана прође писар Иво за у Вирово*; *Гради ми кревет за у собу*.

Као човек непрекидног пословања, покрета и акције, Тајсић се најчешће служи глаголима — речима које означавају радњу. У *Дневнику* је чак 580, а у *Животопису* 385 глагола (укупно 965), од којих је 804 непоновљених, а међу њима су најучесталији они који обележавају *идење*. Драгачевски политички првак је целог века на ногама, у кораку при неком приватном кућно-пољском или друштвено-општинском, средњом, окружном и државном послу. Заправо је зачуђујући његов животни динамизам. Код њега нигде никаквог застајкивања, одмора, хладовања, мировања, па му је безмало свака реченица „у ходу“. Његове кључне речи су глаголи: *отићи* (22), *доћи* (182), *ићи* (152), *долазити* (33), *враћати се* (32) и *поћи* (26). Они се понављају чак 650 пута, што износи готово једну четвртину од броја поновљености свих осталих глагола. Осим ових, поменуто је и десетак других радњи које подразумевају идење (*изаћи*, *проћи*, *прећи*, *пролазити*, *стићи*, *повратити се*). Тајсић је врло често некуд од куће и из Пухова одлазио. У години 1888. напуштао је село 14 до 25 пута месечно. Да би стигао на сва места и посвршавао наумљене и неодложне послове, морао је стално да се буди пре сванућа. Отуда му дани, као и реченице у *Дневнику*, веома често почињу раним устајањем (*Устадох рано*; *Рано устадосмо* и *одосмо*; *Одох рано*; *Рано одох у Стојиће*, у *Ариље*; *Подох рано кући*). Тако се, на пример, у почетним реченицама у пет узастопних дана у априлу 1889. године јавља временска одредба *рано*.

Од осталих глагола нарочито се по честој употреби истиче глагол *бити* у значењу: *налазити се*, *наћи се*, *бавити се* на неком месту. А Тајсић

је на многа места одлазио, да би у њима био онолико колико који посао захтева. Сем кући, највише се налазио у пољу, затим у Чачку (средиште округа), Марковици (општинско место), Бељини (где је имао виноград и воћњак), Гучи (среско место) и Тијању (седиште општине). Зато је многе реченице започињао са *Био сам...* Тако је првих седам дана у августу 1888. године узастопно негде бивао: *Био сам...* код куће и у пољу (1); у Тијању и цркви (2); у Гучи са регрутима (3); код куће и на моби (4); у Бељини и у Чачку (5); у Бањи (6); у Марковици (7).

Ваља напоменути да је учесталост појединих глагола зависила од саме природе списа. Занимљиво је да су у *Дневнику* доста чести глаголи: *ноћити* (56), *устати* (29), *пратити* (18), *чути* (14) и *спавати* (11); а ниједан се од њих не помиње у *Животопису*. Али, у *Животопису* су знатно чешћег помена глаголи: *почети* (30), *имати* (24), *остати* (20), *купити* (16), *изаћи* (13) и *пустити* (11).

Тајсићеви списи су „прошарани“ и великим бројем страних речи, првенствено турцизмима и германизмима. Већина турцизама се и до ових дана задржала у народном и у књижевном говору, па нема сврхе посебно их истицати. Поменимо само називе за грађевине, грађевински материјал, употребне предмете, одећу и неке уобичајене појмове: *авлија, капија, апсана; јанија, дирек, баскија; џибра, фуруна, туршија; барјак, прангија, памуклија, чантра, сарачлук; башча, сокак, конак, ендек, кованлук*. Од осталих указујемо на оне који су или потпуно ишчезли, или се изузетно ретко чују у говору покојег старијег човека: *санћим, јок, ревена, набашка, бадава, каул, чивит, карли, инћарити, асна, абер, бегенисати, ока, зор*.

Од турцизама је готово два пута више германизама и позајмљеница из других европских језика, што указује да у Србију, па и у Драгачево, уз продор средњоевропске културе после ослобођења од Турака, улазе све чешће и брже и такве речи. Тајсић је најзначајнији уносилац

тог иностраног речника међу драгачевске земљоделце. Но, док су од старина укорењене турцизме добро знали и најпростији сељаци, значења многих новоуведених модерних израза била су позната само њему и неколиким среским вишим чиновницима у Гучи, који су их дознавали из чиновничко-управног пословања, књига и новина. Ту су, најпре, администрацијско-политички изрази, као што су: *акта, реверс, депеша, билет, облигација, буџет, фонд, депозит, статут, кандидат, ревизор, тугорство, комисија, конференција, депутација*. Па затим: *конституисати, публиковати, куражити, амнестирати; револуционар(ан), опозиција, опозицион, афера, фузија, парламентаран; комесар, конзул, конзервативац; касација, конвенција*. Ту су и називи за грађевине, објекте и градске просторе: *галерија, ложа, кабинет, клуб, канцеларија, квартир, апотека, пијац, плац, штација*, као и термини из медицинске струке: *пацијент, рецепт, пелцовати, оперирати, дифтерија, бронт*. Остале речи су из народних значењских подручја: *пројекат, практик, патрон, мустра, дијурина, вруштук(овати), вршишко, шпарати, монотон, интелигенција, комедија, мимика...*

Општи је утисак да се драгачевски трибун повремено, као сваки умнији и начитанији сељак, разметао „јевропским“ туђицама и у случајевима кад нису биле неопходне, кад су језичко-стилски одударале од изворног народног говора и живота. Тако се пуховски првак предаје *штудирању* из којег ће дома да се жени; у животу му започиње „сасвим нова епока“; сватови се „скупљају да после дуго *комбинирају*“; испијање ока вина ратника јаворског рата је „јошт једна *епизода*“; Каљевића министарство је пало „због неког *кикса*“. И сад замислите: осамдесетих година XIX столећа земљоделцу из Драгачева, који је даноноћно у авлији међу дирекцима и баскијама, на пољу међу пластовима, класовима и воловима, у шуми под бјеловима, у винограду уз гице — у глави се мотају *галерије, ложе, реверси, депозити, облигације, афе-*

ре, фузије, касације; изрази оперирати, публиковати, конструисати. Страхота Божија, што би сам Тајсић рекао.

Тајсић је строго водио рачуна о обележавању времена у коме се шта догодило и доживело. То је чинио с великом тачношћу, што је последица навикнутости практичног човека са села да сваки посао, поготово сезонски, уради у благовременом року. Време важнијих појава, обављених радова и учествовања у разноврсним народним тодетима — обележавао је данима и његовим деловима, месецима, годишњим добима и празницима. Нешто је било или је рађено: „тог дана“, „око пола дана“; „ваздан“, „зором“, „у расвит“, „изјутра“, а нешто „јошт око заранак“; „тог вечера“, „увече“, „то исто вече“; „при мраку“, „пред саму ноћ“, „преко ноћи“. А затим: „први дани јануара“, „а између 28—29. марта“; „у априлу 19. дана у четвртак“. Па годишња доба: „Тог пролећа“, „на пролеће“, „цело пролеће“; „љети“, „тог лета“, „од по лета па до јесени једнако“, „те јесени“, „до пред саму јесен“, „уз мурузну бербу“.

Оно што се збивало на празнике, уочи њих или дан-два касније, Тајсић је убележавао на следећи начин: *Пред Петровдан на један дан двали; уочи Врачева око поноћи; на Пресвету; по Божићу; на Задушнице и Месне покладе; пред Дмитровдан; крајем Месојећа, у Чисти понедионик; на окриље Светог Аранђела*. Да би се нагласило да се нешто догодило управо на тај празник, означавао је изразом „лицем на“ (*Лицем у расвит на Велики петак родијо се мој син Милисав; Лицем на Крстовдан одог у Крагујевац на Скупштину*). Обележавајући дан када пада неки светац, прву би реченицу почињао његовим именовањем (Богојављење, Сретење, Васкрс, Спасовдан, Ивањдан, Илиндан, Аранђеловдан итд.). Као и читавом народу, празници су му били најпоузданије и најпамтљивије календарске ознаке за одређивање кад је шта било. Десетак пута је навео недељу, а од непразничких дана једино неколико пута *петак*, у првом реду

ако је пред неки благдан (*петак* пред Младенце; *петак* пред Благовијести; *петак* пред Тројице).

Поједине дане одређивао је не само по ономе шта је у њима радио, већ и по временско-атмосферским приликама. У *Дневнику* је за годину и по метеоролошки описао 56 дана. Ти описи су махом устаљени, али их је прилично и разноличних и мање-више сликовито исказаних. Узмимо само како је обележавао кишне дане: Удари *киша* и шипрага; Рано удари *киша*, у расвит; у Суботу би мало *кише* и хладноћа; *Киша* поће и то јошт преко ноћи; Страшна *киша* од 3 сахата па до мрака; Цео дан роси *киша*; И *киша* хладна веома пљушти, доцније се мало протали; Иде *киша* тија и лијепа; Ваздан *киша*. А слично је указивано и на снежне дане, али знатно једноличније: Иде *снијег* мокар; једнако *снијег* иде и на Покладе и на Чисти понедељник; *Снијег* цијелог дана и сијеверац вијетар; Целог дана иде лапавац *снијег*, са кишом. Неки од успелијих осталих описа су: И дува *ветар*, час врућ, час умерен; Грија сунце и дува *устока* прилично; Залади и *вијетар*; Дувао је страшни *вијетар*; Целог дана бијаше меко време; Ово јутро беше топло и лепо, но мрачно; Дан малко бљенуо. Знатно је „атмосферских“ података исказано скраћеним елиптичним реченицама, у којима недостаје предикат: *Топлота* 30 степени Ремирових; *Врућина* умерена; *Облачно*, тишина; Време *хрђаво*; *Благо* време; *Хладно*; *Ваздан* зима; *Југовина*; Време *веома лијепо*; *Ведро* целог дана и *мраз*.²

Ваља напоменути да је пуховски бележник временске прилике увек записивао непосредно после виђења и доживљавања, па је у њих уносио своја расположења и осећања. Тако за јун-

---

² Елиптичне реченице Тајсић је користио и кад је означавао где је ког дана био. На пример: *Код куће* ваздан; *У пољу* код стоке у Доњем пољу; *У винограду*; *У Трнави* на објетини код мог пашенога Владимира; *Опет у Белини* и *Чачку*.

ску једва дочекану кишу каже: „Иде киша од убога љепоте“. За неочекивану слану у јулу најпре обавештава: „У Живици била слана. Страшна“. А затим, да би му исказ био што уверљивији, то поткрепљује навођењем сведока: „Гвозден Боковић виђео слану.“ Кад је на Васкрс био код тијањске цркве, записује: „И тог дана би веома *лепо време*“. За један мартовски дан бележи: „*Страшна кошава и мраз* целог дана“ (овог дана је прикивао летве на авлији па му се смрзле руке). Посматрајући шта са летином чини јак јунски поводањ у Пухову, оставља запис: „*Страшна вода* би и однесе њиве и љетину“. А кад је у леденом децембру ишао у Турицу, забележио је: „*Мраз* опет, и то добар“.

Из наведених примера видимо да за Тајсића није важна природа као таква него само време у њој. За практично-радишног сељака, целим животом окренутог пољским радовима, није од важности како изгледају ливаде, њиве, воћњаци и шуме, већ да ли је дневно време погодно (или непогодно) да се нешто на пољу послује, некуд иде, нешто предузима. Зато нигде нема стварно „неутралног“ описа природе саме по себи. Једино му се један летимичан и овлашан опис омакао, кад је крајем априла, док је сипила „тија и лијепа киша“, а он се из Пухова упутио према Марковици, запазио: „*Гора тек се почела зеленити.*“

Тајсић, дакле, опажа и доживљава небеске прилике са корисно-некорисне стране: да ли ће оне подстаћи берићет или му нанети штету. Зато најчешће и помиње врућине и мразеве, кишу и ветрове (поготово ако уништавају траве, усеве и воћњаке). Он записује: „Око 10 сахата дуну врућ *вијетар* и све изодноси и отресе воће“; „*Бијаше вода* чуда починила и баталила путове и њиве људима.“ Ту је по књижевној сликовитости и сугестивности и антологијски „метеоролошки“ опис: „Увече се натупшти небо па уби *град са кишом* сав горњи крај Паковраћа, а *претешка вода* изли се и Бјелица по ноћи изађе у поље и све ми њиве поодноси.“

И у *Дневнику* и у *Животопису* Тајсић је чиненички излагао шта је и када радио, предузимао и доживљавао, при чему му није била намера да своја сведочења кити књижевним украсима и сликама. Па и поред тога у његовим списима заискре ту и тамо изванредне песничке слике (што се делимично и до сада видело). Њих је, сем сликовитим глаголима, постизао и епитетима, поређењима и покојом хиперболом и то, махом, у стањима дубљих узбуђења, нарочито у стрепњи и жалости за болесном и умрлом кћерком.

Највећи број придевских одредби је реалног, непренесеног значења, те оне и не носе скоро никакву језичко-стилску сликовитост. То су све мање-више устаљене атрибутске ознаке које са именицом уз коју стоје чине срасло јединство — као да је реч о једном нераздвојном појму. На пример: *добар момак, богата кућа, рђаво време, гледан младић, дрвени кревет, хладна вода, стојеће ствари, кућни старешина, пољски радник*. Ту су и одредбене речи којима се ближе означавају дани и време: *благ, мек* (дан, време), *врућ* (ветар); затим боје: *шарено* (псето), *жута* (вода из носа), *црна* (гука). Неки атрибути редовније пристоје уз административно-политичке, „државносне“ појмове: *стајаћа* (војска), *војени* (лекар), *формални* (позив), *недослеђена* (акта), *принудни* (зајам), *цесарски* (дукати), *полицијска* (власт), *политички* (рат). Но, неколико је придева са знатнијим језичко-стилским обележјима: *бијели* и *тешки* (свет), *болан* (поглед), *ужасна* (мисао), *тежак* (бол), *горак* (дан), *чемерна* (кћерка Јулка), *весели* — у значењу јадан (зет). Иначе, најчесталији Тајсићев епитет је *страшан* (24). За њега су *страшне* природне непогоде и смртоносне болести: киша, вода, ветар, кошава, *врућина*, *хладноћа*, *грозница*, *дифтерија*, *бронх*. Као њихова последица, *страшни* су дани и ноћи, снови и море, уображења и призори. Преголем душевни бол исказиван је епитетом *страховит*. *Страховити* су: тежа, удар, призор, језа и вриска, који су значењски повезани са бо-

лешћу и смрћу кћерке. За означавање тешких, несрећних и кукавних стања најчешће је коришћен придев *јадан* и његова синонимна „замена“ *жалостан*.

Слике постигнуте поређењима безмало се све односе на изглед болесне кћерке и голему патњу изазвану њеном болешћу. Различите су само две слике из природе. На небу у јунској ноћи није се назирало „ни лијека облачка већ чиста ведрина као стакло“, а у новембарској помрчини „ништа се не види, као тијесто“. Гушобољној Јулки уз душник ка ресици иду чворови „колико двије цигерице кокошије и тако на пера истићена“; а мртва је „сва модра као чивит“. На десној јој дојци модрина „колико би притиско петодинар“. Док му жена и деца леже поболели, записује: „А у мене само срце пара, но ћутим као камен“; а у бризи за здравље тек удате Јулке: „Страшна ме мора мори као да се цео свијет навалио на мене“. У нади да ће јој бити боље, Тајсић записује: „Једва се зора указа и ја ка да ме сунце целог света огријаше овеселиг се“. Тренутак предосећања да је она умрла, описује као јечање нечега „налик на кукање“; док кум који му се приближава са вешћу о њеном упокојењу, застајкује „па блијед као смрт“. Врхунац потресености кад из депеше дознаје да су му за два узастопна дана преминуле две кћеркице, овако исказује: „Прокривих се као најстрашнија звијер па падок у постељу“.

У већини ових поређења садржана је и хипербола, што њихову књижевну сликовитост чини још уочљивијом и уверљивијом. Силна и згуснута узбуђења испољавала су се јаким и упечатљивим сликама. Осим наведених, Тајсић је исписао још знатан број исказа завидне књижевне вредности. Наводимо неке од оних који се односе на његово болно преживљавање патње тешко оболеле кћерке:

„Тако изнемогао падом у собу на кревет сав умотан у свице испред очију од свију боја и у сузе умуран.

На мене се навалила цела брда и околина сва.

И уђе слутња у главу о злу.

Заврте ми се ужасна мисао у глави.

Али опет сам све то у души затрпавао силом грпљења.

Тако се тај страшни данак примициаше крају своме, дан благ и мек, топал, какав се жељети може. Ноћ црна ближа и ближа, а на моју Јулку мука се наваљиваше јаче и јаче.

Добо кући, куда и како не знам. Казак у кући, нисам казао, већ убо у кућу кукајући. Савка истрча и кад вибе да сам се вратио и да кукам, она стаде и окамени се, па ништа не зна, но тек доцније ушита Милисава: 'Шта је, Мико, ако Бога знаш, што кука Ранко и што сте се вратили?' Милисав јој кроз сузе рече: 'Ада, зар не знаш, мајка, умрла Јулка у Гучи'. Она се окамени и стаде, па чак доцније стаде кукати."

Иначе, Тајсић је постигао неколико изванредних слика метафоричном употребом глагола. Оток у грлу *букти*, кашаљ га *поткупио*, *скаче* у сну, суза се *завртела*, Јулка се *згроздила*, срце га *пара*; у скупштини се *породила* ларма, краљ Милан је њега и Катића *почастио* погрдним речима, полиција га *петља*, војници у Српско-турском рату су *блејали* код Новог Пазара (викали „ура“). Такође је оставио и интересантно запажање како се доктору Кужељу *отео* дубок „али тих“ *уздах* и *засијао жар* у очима испод *наочари*.

Поменимо, на крају, још неколико занимљивих појединости из језичког изражавања речитог и духовитог драгачевског трибуна. Он за зоолошки врт каже *башта* (при чему наводи да је посланик једне „простране“ стране државе, рекао да наша скупштина личи на велику „зоолошку башту“). Пуховци и Драгачевци доручкују, а доктор Кужељ *вруштукује* (уз страног човека иде и страна реч — доктор Кужељ је дошао у чачански крај из Аустро-Угарске). За Тајсића су улице око Скупштине и Народног по-

зоришта — *сокаци*; он није правио разлику између главне престоничке саобраћајнице и Петрића сокака у Пухову. Као посланик, он за време скупштинских пауза *врља* Београдом (што му се, као изузетно радном и предузимљивом сељаку, никад није дало да чини у Пухову и Драгачеву). Петљавину народа са војском и пандурима у Тијању и горачићку буну назива *аферама*; а среске пандуре-коњанике који траже сељаке из Пухова, Тијања и Зеока на одговор — *сејменима* (турски насилници јаничарског типа). Политичког противкандидата за избор посланика који је био поп, погрдно именује *понек*, а писара који му је украо нека писма — *пискардар*. Иначе, Тајсић је обреновићевце, своје политичке противнике, приказивао пристрасно, речником нетрпељивих и негативних страначких одредаба. Око њега се врзмају полицијски *чанколизи*; посланик који је издао радикале је *најгаднији отпадник* и *угњетач* „народних права и слободе“. Министар Гарашанин је *гадан патрон* и *конзервативна протува*; капетан драгачевски Никола Вапа — „дремња пијаница и нерадник, а међутим умедијаше да *свијет дере* добро“. Као неодступни и нападни опозиционар, Тајсић за државу у којој владају такви људи каже да има „*сакату мустру владавине*“.

Ранко Тајсић је строго чињеничке садржаје одређеним језичким средствима уобличавао у себи примерену литерарну форму. Речима и изразима којима је располагао, час је скрајао сажете и једноставне реченице, без икаквих украса, а час разубене, уз књижевну употребу језика, чиме је постизао и знатније литерарне учинке. Тамо где му је живот текао мирно и без трзавица, изражавао се кратко и смирено, обичним некњижевним иноказима, а тамо где су га обузимала снажна осећања, испољавао се силније, сликовитије и опширније. Тако је многе обичне дане означио подацима сталим у један до два реда, а оне у којима је „прецркавао“ од превелике душевне муке, над судбином неизлечиво разбољене кћерке првенице — са причама

и до 99 редова! Од сувопарног бележничког сведока претварао се у врсног и уверљивог приповедача.

Ако је истина да је човек само реч, Ранко Тајсић се целовито испољио у ономе шта је и како својим пером исписао. Уколико је тачна Рифаретова мисао да се језиком изриче а стилем истиче, драгачевски трибун је правоважно изрекао и истакао сржна обележја свог времена и краја, испољивши пре свега свој најличнији доживљај, карактер и душу.

Ненад Љубинковић

ЗНАЧЕЊЕ ТОПОНИМА „УСРАНЕ КУПИНЕ“ У ПОВЕЉИ КРАЉА МИЛУТИНА ЦРКВИ СВЕТОГ БОРБА ГОРГА КОД СКОПЉА

Манастир Св. Борба Горга, за кога стара документна сведоче да се налазио на брду Виргину код Скопља, односно „на Серави према Скопљу“ — данас не постоји. Не зна се ни тачно место на коме се манастир својевремено налазио. О његовом постојању и трајању сведоче две средњовековне владарске повеље, односно хрисовуље („златнопечатне“ повеље). Прву познату хрисовуљу даривао је манастиру бугарски цар Константин Тиха-Асен око 1258. године. Друга хрисовуља потиче од краља Милутина. Претпоставља се да је сачињена крајем тринаестог или на самом почетку четрнаестог века.¹

Садржина повеље речито казује да је у питању велики манастир. Број и величина његових поседа несумњиво сведоче да је манастир Св. Борба Горга био један од највећих и најзначајнијих у Македонији. Настао је као задужбина некога од византијских царева. У науци преовлађује уверење да би ктитор манастира могао бити цар Роман Аргир (1028—1034) или цар Роман Диоген (1067—1071). Од наших владара, пре краља Милутина манастир је даривао Стефан Немања.

---

¹ Радослав М. Грујић, *Властелинство светоза Борба код Скопља од XI—XV века*, Гласник Скопског научног друштва, књига I, свеска 1, Скопље, 1925, 45.

О свеукупном проблему око манастира св. Борба Горга постоји обимна стручна литература, међутим небитна за питање које нас овде интересује.²

Изван тренутног интересовања остаје и иначе веома занимљив проблем о утростручавању светога Борба. Свети Борбе се, наиме, јавља у православној иконографији у три различна вида, односно исказује се као три издвојена, особена светитељска култа. Најчешће се појављује као свети Борбе Кападокијски. Реба је иконографска представа и култ светога Борба Диасоритиса. У манастиру Старо Нагоричино, насталом у првим деценијама четрнаестог века, на престоној икони која се налази на манастирском иконостасу, свети Борбе Диасоритис носи и епитет „о тропајофорос“ (*носилац знамења победе, победоносац*), који је некада припадао Зевсу. Означава светитеља победника, односно светитеља који помаже достизању победе у биткама и ратовима. Светоме Борбу Диасоритису обраћа се за помоћ, уочи битке код Пантина, године 1168. Стефан Немања. У томе часу Немања је заточен у тврдоме граду Звечану. Светоме Борбу Диасоритису посветиће Немања, после победе код Пантина, манастир Бурбеве Ступове, више Новог Пазара; Светом Борбу Диасоритису молиће се и краљ Стефан Дечански уочи одсудне битке против Бугара код Велбужда. Најређе се слика свети Борбе Горг. Чини се да је његов култ трајао понајкраће, а био је усредсређен на уску географску област: линија Окопље—Солун. Иконографске представе светога Борба Горга налазе се у Старом Нагоричину код Скопља и у манастиру св. Николе Орфаноса у Солуну. У тим манастирима сусрећемо се и са удвостручењем, односно утростручавањем лика светог Борба.³

У овоме тренутку интересује нас само један топоним који се појављује у повељи коју је краљ Милутин издао манастиру светога Борба

² Исто, 47 и даље.

³ Исто, 50.

Горга. Међу бројним селима које је краљ Милутић даривао манастиру светог Борђа Горга, налазило се и село Водно, заједно са манастиром посвећеним светој Богородици Елеусинској и са неколиким црквама које су се налазиле изнад и околу села Водна.⁴ Одређујући тачно међе села Водна, Милутинова повеља помиње након *Бабиног вира* и топоним, њиву *Усране Купине* — „И другу њиву Усране купине об леве стране до Изата 18. погон“, односно пратећи међу: „...та на Веришино Селнице, на Студенац, нис пут на Зоричину воденицу, на Бабин вир, та на Усране Купине, на Прокопија“.⁵

Проблемом утврђивања тачнога места на коме се својевремено налазио велики, очигледно изузетно значајни манастир светог Борђа Горга, бавио се уочи Другога светског рата и Радивоје Љубинковић. Пратећи и потврђујући у теренским испитивањима топониме наведене у Милутиновој повељи, Р. Љубинковић је 1939. године нашао и њиву, односно топоним који је и даље носио име *Усране Купине*. Поставља се питање због чега је један топоним, наизглед ружног имена, сачуван у народном памћењу све до нашега времена. Народна етимолошка предаја коју је Р. Љубинковић чуо на терену, вулгарно је објашњавала порекло назива. По једноме приповедању, жбуње купине опоганила је стока која је поред купине пасла, а по другоме, неки припити човек у одмаклој ноћи без месечине, не запазивши у шта је забасао, пијан се упетљао у купину, избо на њено трње, па је потом у бесу и пијанству опоганио.

Будући да је проблем утврђивања тачнога значења топонима из Милутинове повеље и методолошки занимљив — задржаћемо се више на њему.

---

⁴ Радослав М. Грујић, *Три хилендарске повеље*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, књига I, Скопље, 1936, 12.

⁵ Исто, 9 и 12.

Могући пут тумачења поменутог топонима могао би да буде у разматрању народних веровања и прича о купини. Павле Софрић Нишевљанин у знаменитом (и занемареном) делу *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба*, штампаном први пут давне 1912. године, поводом купине упозорава читаоце на приповест о *горућем жбуну купине*, садржану у *Светом Писму*; као и на народно предање забележено у околини Ниша о купини као *Христовом жбуну*:

„У Св. Писму се казује, како се Господ појавио Мојсију у њбуну купиновом, који је њбун горео. У Средњем веку Богородица се често представља у горућем купиновом њбуну, док Мојсије пред њом клечи. Овака слика има да представи њено девичанско зачеће. У околини Ниша, прича народ, да је у бежању Богородице с Христом новорођенчетом постао здравац од њеног зноја, који је падао на земљу, и да је Бог на њену молитву наредио, да никне купина, која ће њене гониоце задржавати...“⁶

Тихомир Р. Борђевић је, такође, у околини Ниша забележио турско предање које *купину* доводи у везу са Мухамедом. Турци, пише Борђевић, сматрају *купину* проклетом биљком. Предање вели „кад је Мухамед бежао од гоњења непријатеља саплете се у пољу на купину и падне, те га у мало непријатељи не стигоше и не ухватише. Због тога он прокуне купину“.⁷

Народна веровања о биљу привлачила су деценијама врсног проучаваоца митологије балканских народа, посебно митологије српског народа, Веселина Чајкановића. Након Чајкановићеве смрти, у научничковој оставштини нашао се и рукопис књиге *Речник српских народних веровања*

---

⁶ Павле Софрић Нишевљанин, *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба по Ангелу де Губернатису*, Београд, БИГЗ, 1990 (репринт издања из 1912), под речју *купина* (144).

⁷ Тихомир Р. Борђевић, *Из турске фолклоре*, Годишница Николе Чупића, књига XXIV, Београд, 1905, 285.

о *биљкама*. Дело је штампано у редакцији Војислава М. Бурића 1985. године. Чајкановић полази од резултата Софрићевих истраживања, али их значајно наставља и допуњује. Утврђује да „у дуалистичкој космогонији купина је по-кадкад ђаволски пандан грожђу“. Наводи народно веровање по коме је *винова лоза* изникла из крви која је канула из Христовог малог прста, а *купину* је ђаво начинио тако што је одсекао властити мали прст. Из ђаволове крви изникла је *купина*. Чајкановић упозорава и на народно веровање по коме се купина не сме окусити пре него ли се за Преображење окуси грожђе. Ономе ко се превари и купину раније проба — „ђаво се радује“. Чајкановић наводи и некоја далматинска веровања која сведоче како се вукодлак крије у купини, а једнако веровање постоји и за вампира.⁸

Чајкановићево писање о *купини* такође не објашњава значење топонима из повеље краља Милутина, дароване манастиру светога Борџа Горга. Међутим, оно указује на чињеницу да се *купина* приписује једнако Христу (Мухамеду) и ђаволу.

Име ђавола, односно врага, присутно је у знатном броју у нашој топономастици. Петар Ж. Петровић упозорава да многи топоними именом означавају ђавоље пребивалиште.

„Неки топоними су добили име по ђавољим стаништима: Вражје језеро на Дурмитору, а са

---

⁸ Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд, Српска књижевна задруга — Српска академија наука и уметности, 1985, под речју *купина* (152—153); у купини се крије и вампир у заседи (в. Тихомир Р. Борђевић, *Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању*, Српски етнографски зборник САН, књига LXVI, друго одељење. *Живот и обичаји народни*, књига 30, Београд, Српска академија наука, 1953, 32). И Чајкановић и Борђевић се позивају на чланак Стјепана Бановића о народним веровањима у Заострогу у Далмацији (St. Banović, *Vjervovanja, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga 23, Zagreb, JAZU, 1918, 185—214).

обе стране језера је по једна брдска Вражја главица, Вражје полице у Кучима, Бавољи мост на реци Карашу, Вражогрнци, село на реци Рашкој код Новог Пазара, једно село на Тимоку код Зајечара и једно код Сјенице, Врагочеп је огранак Шаре, Вражица је врх у Рашком Подгору, Вражји камен је у Пчињи, Вража глава је топоним у власинском селу Броду, Вражја глава је вис поврх извора Темске. Сви топоними осим једног, су из времена пре појаве употребе туђег назива *Ђаво*⁹.

Пишући о *Ђаволу*, Душан Бандић, такође, наводи неколико топонима који у себи садрже име врага, односно *Ђавола*. Упозорава на „Бавољи мост на Карашу, затим Вражје језеро на Дурмитору, Вражји камен у Пчињи“. У односу на Петра Ж. Петровића ново је Бандићево упозорење на Бавољу варош „код извора реке Косанице“.¹⁰ Ни Петар Ж. Петровић ни Душан Бандић не инсистирају на вези *Ђавола* и купине (Бандић једино напомиње како *Ђаво* „квари воће“; очигледно мисли на купину, али је не помиње изриком).

Коначно и потпуно објашњење топонима *Усране Купине* пружају стара келтска веровања о врагу. Едвин и Мона Редфорд упозоравају на народно веровање како купине не треба јести после 11. октобра, односно 12. октобра, после Михољдана. Веле да је тога дана, по традицији, Сатана био бачен са неба на земљу. Пао је у жбун купине. По једном народном предању, Сатана, бесан и изгребан, пљунуо је на жбун. Према другоме предању, он га је и опоганио.¹¹ Једнако сто-

---

⁹ Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, И. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд, Нолит, 1970, под речју *Ђаво*.

¹⁰ Душан Бандић, *Народна религија у Срба у 100 појмова*, Београд, Нолит, 1991, под речју *Ђаво* (198).

¹¹ E. and M. A. Radford, *Encyclopaedia of Superstitions*. Edited and revised by Christina Hole, London, 1969 (Fourth impression), s. c. *Blackberries* (55—56).

ји и у књизи Филипе Воринг,¹² као и у знамени-тој *Енциклопедији магије и натприродног*. У овој последњој, поменуто веровање није саопштено ни у оквиру излагања о *купини* (те одреднице нема), нити о *ђаволу*, већ о *црној мачки*.¹³

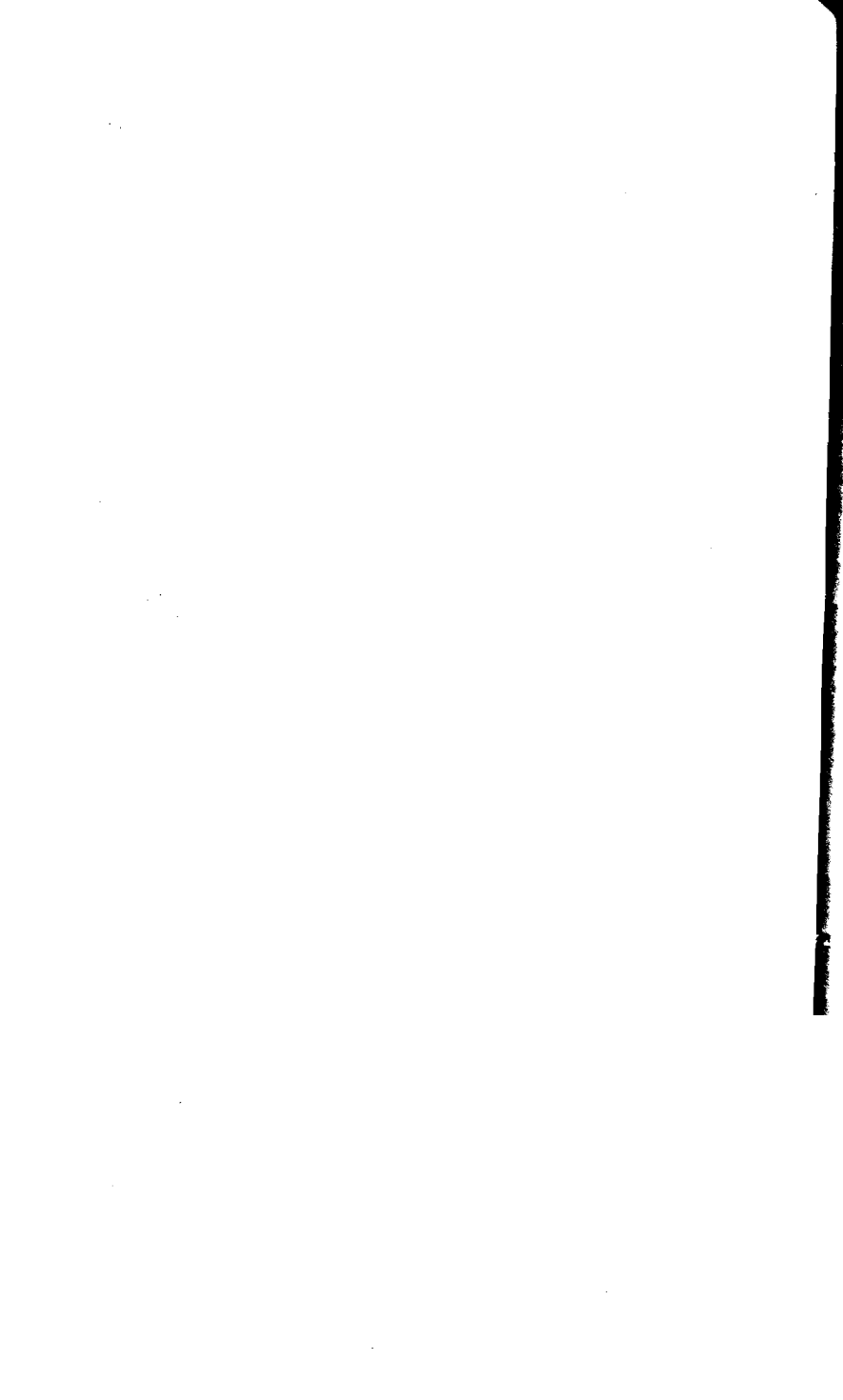
У повељи краља Милутина дарованој манастиру светога Борђа Горга код Скопља, у топониму *Усране Купине* окамењено је народно веровање о ђаволу који је павши с неба у жбун купине, пљунуо на купину, а потом је и опоганио. Управо због чињенице да је у себи крио народно веровање о ђаволу и купини као вражјој биљци, топоним *Усране Купине*, ма колико необичан и, чини се, неприкладан — сачуван је до нашег времена. Последња поуздана потврда његовога постојања потиче из 1939. године. Да је у тој области, чак у самом подручју села Водног, било више сличних веровања сведочи и помен места *Бабин Вир* и *Самовилски Студенац* у истој Милутиновој повељи.¹⁴

---

¹² Philippa Waring, *A Dictionary of Omens and Superstitions*, London, Souvenir Press, 1978, s.v. *Blackberries* (35).

¹³ *Encyclopedia of Magic and Superstition (Alchemy, Rituals, Charms, Dreams, Omens, Talismans, Wishes)*, London, Octonus Books Limited, 1974, 146 (*Lore of the Black Cat*). Овде се наводи народно веровање по коме је Сатана, павши са неба на жбун купине — на њега пљунуо и помокрио га. У стручној литератури о митологији појединих народа овакви детаљи се, по правилу, изостављају због потпуно погрешног схватања појма *скаредност*.

¹⁴ Р. М. Грујић, *Три хилендарске повеље*, 13.

Поменик

КОРДУН ОСТАО БЕЗ БАНИЦЕ

(Станко Опачић-Баница 1903—1994)

Далеко од родног Кордуна, али ипак међу својима, окончао се живот познатог борца против фашизма — политичара и књижевника, истакнутог сарадника „Расковника“, Станка Опачића-Банице.

Рођен је у Тушиловићу, на Кордуну (1903), и до краја живота остао је веран сељачком животу и вредностима на којима он почива. Још пре Другог светског рата јавио се књижевним прилозима у часопису „Сељачко коло“, а нешто касније у „Српској речи“.

Погром Срба у усташкој Хрватској за време Другог светског рата изазвао је жесток одговор српског живља, усмерен на очување голог живота. Као одважан и частан човек, Баница је постао један од челника тог отпора. Народ тога краја имао је велико поверење у њега, о чему сведоче и народне песме из тог времена, где се он опева као војни командант. У другој Југославији био је кратко политичар, јер је у партијским сукобима изгубио подршку врхушке, што га је поново вратило у његов родни Тушиловић. Ту би остао до краја живота, да га нису међунационални сукоби и разарања на Кордуну из овог времена одвели у последње путовање, у Шабац.

Иза Ганице остале су две занимљиве књиге о народном стваралаштву и обичајима на Корду-ну. Прву књигу, под насловом *Народне пјесме Кордуна* објавила је загребачка „Просвјета“ 1971. године. „Расковник“ је у опширном при-казу обавестио своје читаоце о изласку ове књи-ге (бр. 12 из 1971, 75—78). И његова друга књи-га објављена је код истог издавача, 1987. године, и носи наслов *Народне пјесме, пословице и сли-ке из живота и обичаја Срба на Кордуно*. „Рас-ковник“ је пропустио да забележи излазак ове књиге. У њој су, иначе, видљива два слоја. Је-дан је старији (и, чини ми се, драгоценији), где улазе народне басме, неке лирске песме, посло-вице, изреке, клетве и опис народних обичаја; а други се може означити као народна хроника у стиху (својеврсни наставак епског стваралаш-тва на теме из блиске прошлости).

Сарадња Станка Опачића-Ганице с „Расков-ником“ трајала је више од једне деценије. Пр-ви његов прилог, запис о кордунашким тужба-лицама и крстовима, објављен је у овом часо-пису 1971. године (бр. 11, 145—151). Када је наш часопис припремао научни скуп 1981. године, под називом „Наше усмено народно стваралаш-тво данас“, Ганица се одазвао нашем позиву и тада смо имали прилику да се први пут и срет-немо с њим. Оставио нам је на читање свој ро-ман с ратном тематиком, писан реалистичким поступком. Ми смо више били заинтересовани да настави опис народног живота Кордуна; све што нам је послао од тога, објављено је у „Рас-ковнику“ (бројеви 34 из 1982. и 37 из 1983. го-дине). Обележили смо и осамдесетогодишњицу његовог живота у рубрици „Вуковим трагом“ (бр. 37, 73—76). Стицајем околности, у лето 1983. године имао сам задовољство да старог Ганицу посетим у његовом дому у Тушиловићу и да ви-дим мали кућни музеј српских старина које је прикупио и уредио. Он се могао узети као илу-страција за напред поменуте књиге.

Одлазак Ганице скоро да се поклопио с про-пашћу друге Југославије, у чијем стварању је

он био истакнути појединац. Један стих из туж-
балице с Кордуна, коју је записао, могао би се
односити и на њега: „Ајој, Миле, ајој, државо
наша!“ („Расковник“, бр. 11, 146).

Љубинко Раденковић

Одзиви

ЗАПАДНОМОРАВСКИ РОДОСЛОВЦИ

На страницама књиге *Недовићи из Ртара*, коју је Чачанин Радисав Недовић (тада службеник) објавио 1980. године, забележено је: „Ко смо и одакле смо, питају потомци. А онда — свуда тајне. Радисав Недовић није у то веровао. Вођен зовом очевог завета, одгонетао је тајновите знаке по земљи и у људима. Ишчитавао матичне књиге и нечитљиве записе. Слушао предања. Позивао у помоћ 'камене књиге предака' по гробљима. И тако, из вихора заборава израњале су генерације Недовића из Ртара и Недовића из Паковраћа. Говориле како су убијали и палили насилиници: остајала прочевља са којих је отпретавао поруке. Харале болештине: остајао страх у потомцима. Рушили освајачи: борбом за живот се спасавао“.

Истину рече аутор овог текста, рецензент књиге *Недовићи из Ртара*. Јер, Радисав Недовић није објавио само „голи“ родослов, какве многи праве, већ праву историју једног старог рода, која се може читати и као документарна проза. Али, Недовић се на томе није зауставио — у хронику родних Ртара, писану понесено и са снажном документационом основом, он је унео родослове свих фамилија села у коме је угледао свет. Зналци и данас тврде да је он написао једну од најбољих хроника села у Србији.

И раније су поједини људи писали хронике насеља средишњег дела западног Поморавља. Али, нико — или готово нико — није сматрао значајним такве податке какви су они о пореклу становништва и — родословима. Објављујући, својевремено, хронику Мрчајеваца, Владимир Тошић је сматрао да у ту, иначе заиста вредну књигу, не треба уносити такве податке. О становништву је овај умни сељак намеравао да напише

посебну књигу. Али, постао је гробљанска земља, а подаци о пореклу житеља његових Мрчајеваца остали су — на несрећеним папирићима.

Уследно је вуковски подухват Одбора за село Српске академије наука и уметности (на челу са академиком Радомиром Лукићем) — писање хроника српских села, са посебним захтевом: да неизоставно, ако је немогуће сачинити родослове житеља тих насеља, буду утврђени подаци о пореклу становништва. Прва књига у тој едицији — *Хроника драгачевских Негришора*, из пера Радослава-Рада Јованчевића, наставника — већ је најавила преокрет у приступу расветљавања историје српских села (*Хроника* је штампана 1990. године). Од тада — како истиче проф. др Петар Марковић, уредник едиције — више стотина истраживача проучава прошлост великог броја села и пише хронике. У њима, након свестраних понирања у прошлост (при чему се проучавају старе „пусуле“, изворни документи, матичне књиге и епитафи са споменика, наравно и легенде), одељци са подацима о пореклу становништва и са родословима имају посебно место.

Такве су и хронике које су написали двојица Драгачеваца, пензионера, иначе; Раденко-Раде Поповић аутор је историје Зеока, Пухова и Тијања (насеља која су до иза Другог светског рата сачињавала једну сеоску политичку општину), а Живорад Шипетић — хронике села Граб. Издавач је, са више других установа, Одбор за село Српске академије наука и уметности.

Припремљен је за штампу рукопис хронике Горње Горевнице код Чачка, чији је аутор Војимир Тороман. И он је, нажалост, постао гробљанска земља пре него што ће бити његова књига објављена. Боље среће је, изгледа, службеник Перо Брковић: централно место хронике његових родних Вранића код Чачка заузимају подаци о становништву. Ово не заборављају ни Милољуб С. Пантовић, новинар, и др Радул Марковић, при писању завршне редакције рукописа хронике још једног села код Чачка — Доње Горевнице.

Сретен Јевтовић, психолог, већ је публиковао део хронике родног села Леушићи. У Зборнику радова Народног музеја у Чачку, као и у посебној књизи, он се посебно позабавио расветљавањем порекла свих родова у родном селу, али и сродничким везама.

Село на раскришћу — назив је хронике Брекова код Ариља. Прво издање само се овлаш дотицало порекла становништва; а друго — садржи и родослове, састављене на основу бројних историјских извора, које су свеобухватно проучили аутори: Милојко П. Боковић, Милан П. Боковић и Милинко Јовановић. На једном скупу, недавно, у Чачку, неки Букићи из Мршинаца, који су у то село досељени из Брекова, казивали су да сви Брековци најрадије читају у тој дивној књизи, заправо — родослове. Ово је знао и Димитрије Радосављевић када је писао хронику још једног ариљског

села — Бјелуше. Родослови су у тој хроници дати са обиљем података, чињеница, занимљивости. Аутори ових, да тако кажемо „арилских“ хроника су, иначе, учени људи.

Радован Шкипић, службеник, проучава порекло и родослове житеља родне Прислонице код Чачка. Његова је намера да историју родног села напише испи-сујући историјат његових родова, а не само родослов свог претка Радована Шкипе, који се доселио из драгачевских Лука. Слично чини и службеник Страхиња Мићевић, јер, како истиче, његове родне Рибаге, надомак Чачку, насељавају људи који су се готово исто-времено доселили из једног старовлашког села — Че-лица. Заједничко им је порекло, како пише, исту су судбину делили у олујинама прохујалих векова. Ово тврде и Плазинићи из драгачевских Губереваца — у том селу они живе у деведесет, а имају и скоро две стотине расељеничких домова. Овај подухват остварила су тројица Плазинића; Радул је био агроном и новинар (нажалост, више није међу живима), Велимир је службеник, а Димитрије — земољрадник. Тај рукопис, пажалост, још није штампан. Преминуо је и Александар Мајсторовић, службеник из Брезовица, али није окончао што је наумио. Срећом, сачуван је део његових списа — неки будући истраживач имаће од чега да почне (посебно је драгоцен његов попис оних који су се одселили из Брезовица у последња два века).

У појединим домовима око Чачка, као највећа драгоценост чувају се — родослови. Милисав Зоћевић из драгачевске Рогаче назива родослов који је сам саставио — иконом. Станојевићима, који су се из драгачевске Горње Краварице доселили у чачанску Лозницу, родослов је, као право уметничко дело, насликао, после Првог светског рата, неки учени сликар-уметник. Милоје Стевановић, службеник из Чачка, иде путем земољрадника Зоћевића и Станојевића. Његов род, у драгачевским Горачићима, ускоро ће много знати о својим коренима и својим прецима. Овакав подухват остварују и два стручњака у Међуопштинском историјском архиву у Чачку: Витомир Василић — за своје Василиће у Бањици, а Радош Ж. Маџаревић — за своје Маџаревиће у Јанчићима. Ово, нажалост, није успело њиховом колеги Драгољубу Станковићу; родослов Станковића из чачанске Придворице није написан, али он се наставља — као што се настављају „породичне гране“.

Умро је, крајем септембра 1993. године у Чачку, пензионер Димитрије Јањић, а само неколико месеци раније он је, заједно са Ранисавом Рашом Јањићем, објавио занимљиву књигу — *Јањићи из Горачића у Драгачеву*. Они јесу исписали родослов Јањића — од старог Стефана, преко Недељка и попа Димитрија, досељеника из Херцеговине, па све до најмлађих; али њихово дело знатно је шире, сведочи судбину српског народа, виђену кроз један род: ратништво и сеобе. У њој

се, на пример, са два крајпуташа записано, може прочитати да је Василије Јањић погинуо у Јаворском рату 1876. године, а његови унуци, Светислав и Драгић, у првој великој европској војни. Или — да је Борђе Јањић рођен у Горачићима, где и једно његово дете, а остала деца — када је он са супругом из Драгачева прешао у Чачанску Атеницу. Двоје, пак, његових унучади, Владова деца — свет су угледала у Карачију.

Све је више родословаца у насељима око средњег тока Западне Мораве. За прецима трагају и сељаци, и баци, и учењаци. Неки да би само нацртали „породичну грану“, други та сопствена сазнања уобличавају у књиге. И једни и други раде племенит посао.

Радован М. Маринковић

МУКЕ И НАУКЕ СЕЛА

Четири кола (24 књиге) едиције „Хроника села“,
Одбор САНУ за проучавање села,
Београд, 1990—1993.

У „Расковнику“ број 67—68 (пролеће—лето 1992. године), осврнули смо се на прво коло, од 6 свезака, едиције „Хроника села“, у издању Одбора САНУ за проучавање села. Тада смо читаоце веома цењеног „Расковника“ упознали са планом и првим резултатима писања, приређивања и штампања сеоских хроника.

СТИЦАЈЕМ околности да „Расковник“ извесно време није могао да излази редовно, а слично се догодило и са објављивањем ових хроника, није остварена жеља да се свако коло редовно приказује. Стога ћемо то овом приликом покушати да надокнадимо. Како се садржај хроника складно уклапа у програм „Расковника“, прилика је да се нека реч више каже о свескама од броја 7 до 18, као и о свескама од броја 19 до 24, о којима ћемо навести нешто више значајних података.

Када се након извесног времена погледа тај пређењи пут, заиста је то прави и ауторски и издавачки подухват. Писањем књига без материјалне надокнаде, што је готово случај са овим писцима хроника, данас се баве само ретки прегаоци и заљубљеници завичаја. Пронаћи штампарију са колико-толико повољном ценом, представља тежак задатак, који се, ето, некако ипак решава. Највећу могућу подршку и ту дају писци хроника, који проналазе добротворе, па се тако из године у годину, од свеске до свеске, објављује заиста завидан број ових књига. Све се оне раде по упутствима Одбора САНУ, поштујући драгоцене савете Јована Цвијића, Тихомира Борђевића, Јована Ердљановића, у складу са Вуковим захтевом да се негује народни говор, и сачува лепота народних умотворина.

„О свом руху и круху“

Писци хроника су водили рачуна о свим овим захтевима, а успевали су у оној мери колико им је то полазило за руком. Нико од њих није из редова имућних људи који би могли нешто да плате (трошкове куцања, хартију, фотографије итд. Готово да су сви

у годинама када је здравље све нарушеније, а они као да грабе „само још то да ураде за завичај!“

Суочен са таквим и толиким интересовањем, као и пожртвовањем писаца хроника, Одбор САНУ за проучавање села морао је да прошири круг сарадника, чланова уредништва (сада их има 13) и чланова уређивачког одбора (има их 21). Могло би се рећи да је то сада права „мала чета“, којој се, као подмладак, придодаје још 8 чланова Клуба младих истраживача. Истина је, међутим, да цео терет тог нимало лаког посла сноси свега неколико чланова, који услед тог великог посла понекад превиде неке техничке и садржинске грешке у изради књига.

Тражећи већу финансијску помоћ, уређивачки одбор је проширио и круг издавача (пored Одбора САНУ, ту су још Завод за проучавање културног развитака и Институт за економику пољопривреде), док је број суиздавача чак шеснаест. То су данас заиста највеће културне институције у Србији, међу којима наводимо само неке: Вукова задужбина, Етнографски музеј, Задружни савез Србије, Културно-просветна заједница Србије, Матица српска у Новом Саду, Министарство за културу и Министарство за пољопривреду, Народна библиотека Србије, Народни музеј Србије, Републички завод за заштиту споменика културе и др.

Одбором САНУ руководе академик проф. др Радомир Лукић и главни и одговорни уредник едиције проф. др Петар Марковић. Они се у највећем броју хроника појављују и као рецензенти, мада у Одбору има и других стручњака из разних научних области.

Друго коло едиције

Пошто смо првих шест књига већ представили читаоцима „Расковника“, даћемо краће библиографске податке о наредних неколико књига, од броја 7 до броја 12:

7. Благоје Радуновић: *Гораждевац*. Писац је пуковник правних наука у пензији: описао је метохијско село старо око 800 година. Рецензент препоручује хроникеру као „изврсно историјско, етнографско и социолошко дело“. Хроника има 140 страна.

8. Бора Радовановић-Грчки: *Затоње*. Судија Окружног суда описао је село на обали Дунава, а рецензенти указују на посебан значај делова хронике, у којима су „описане куће, живот у домаћинству, народна ношња, обичаји уз пољске радове и верски празници“. Све то на 100 страна.

9. Јован Јакшић: *Хашани*. Писац је правник по струци, а земљак Бранка Ђоџића, коме је ова хроника и посвећена. Обрадио је задругарство и просвету, културне, економске и друге прилике села. На 176 страна

стали су архивски документи, као и сећања шездесет тројице саговорника.

10. Никола Владисављевић: *Водице*. Новинар и публициста, историчар, написао је и објавио (на 286 страна) документовану и убедљиву историју краја у којем су рођени Станоје Главаш, Пера Тодоровић, као и други знаменити Паланчани. Посебно истичемо народне изреке и пословице уз полске радове и обичаје.

11. Др Раде Познановић: *Гостиница*. Професор, етнолог и публициста, прикупљач архивске грађе, али и сећања савременика о селу у околини Ужица. Ово је једна од најобимнијих хроника (608 страна), али и најдокументованија. Писац је био и учитељ и новинар, па је своја занимања искористио да на најбољи начин представи свој завичај.

12. Драгољуб Т. Стојадиновић: *Ландол* (код Смедерева). Наставник и писац две монографије, човек од искуства; највише пажње посветио је новом времену и савременом животу у Ландолу (120 страна).

Треће коло

13. Др Милић Матовић: *Правошева* (на Златару). Реч је о прастаром насељу из доба Илира и Римљана, које је својевремено представљало, како писац наводи, својеврсну „позорницу српске историје“. Писац је професор универзитета, има објављене уџбенике и приручнике за наставу и око 50 научних радова. Све је документовано, а истовремено популарно писано. Једна је од досад најбоље написаних хроника (150 страна).

14. Димитрије-Дико Радосављевић: *Бјелуша* (код Ариља). Ово је публицистички првенац привредника рођеног 1911. године (један од најстаријих писаца хроника у овом колу). Велики заљубљеник завичаја, више је писао о прошлим, а мање о новим приликама, остављајући их млађим нараштајима. Хроника има 218 страна.

15. Радош Р. Јелић и Милун Јелић: *Слатина и Слатињани*. Два хроничара, од којих се први бавио и новинарством, други је пензионер. Написали су историју Слатине у Црној Гори (између Иванграда и Андријевице), са највише података о борбама за слободу, нарочито у Другом светском рату. Запажена су тумачења разних појава („ваља се — не ваља се“), што ову хроникү чини врло занимљивом за читање. Објаснили су многе топониме и антропониме, што представља посебну вредност ове хронике. Написана је на 166 страна.

16. Љубан Бүрић: *Гаге* (код Двора на Уни). Писац је пошао од народног казивања да је „Крајина ратовала у 33 рата и 333 битке“. Кратка књига (55 страна), вероватно једна од најмањих хроника, али са невеселим предвиђањем да ће „Гаге ускоро опустети..“

17. Бориша Н. Радовановић: *Равни Тополовац* (у Банату). Некада немачко село, данас насељено досељеницима, чије је порекло писац хронике подробно растумачио. Историчар по струци, хроничар је унео и регистар географских назива и појмова, што није случај и у другим хроникама.

18. Др Данило Томић и Савић Рабреновић: *Шуше-ока, Бурђевац и Пауне*. Из пера два писца добили смо хронике три села у Колубари. Први писац је агроном, а други професор. Удруживши знање, поред историографског дела, унели су и описали и лична имена, чадимке, обичаје. Посебно су вредне биографије знаних предака и савременика. Све то на 148 страна, и уз помоћ дародаваца.

Четврто коло

Подаци о свескама од броја 19 до броја 24:

19. Јован Зечевић: *Виницка* (околина Иванграда). Писац хронике био је наставник Више војне академије. По чину је пуковник ЈНА, па је природно што је знатан део хронике посвећен борбама за слободу, које су биле дуге, тешке и уз велике жртве. Пажња је посвећена породицама, али хроника доноси и анегдоте, приче и пошалице: како о онима који су остали у завичају, тако и о онима који су стигли чак до Калифорније (385 страна).

20. Милован Ј. Богавац: *Велика Река* (на ушћу Лаба у Ситницу). Историја села је кратка (свега 117 година), али је и то довољно за упознавање Велике Реке. Кажу да је ово прва права књига о колонизацији на Косову, која је тема за историју не само нашег времена. Све је у њој урађено савесно и документовано (на 232 стране), са регистром личних имена, који је посебно значајан за хронике. Као професору српског језика, писцу је близак народни говор који је овде сачуван.

21. Радован Поповић: *Тијање, Пухово и Зеоке*. Опис трију драгачевских села. Свако од њих богато је догађајима у прошлости, што је представљало велики изазов за човека који је био земљорадник, затим деловођа и књиговођа, али решен да остави доказ своје љубави према завичају. Радован Поповић припада генерацији најстаријих писаца хроника (рођен 1911. године).

22. Живорад Б. Шипетић: *Граб* (село Драгачева). Опис села од 1476. године па до нашег времена. Добар познавалац села. Отуда и добра запажања о земљорадњи и задругарству, занатима, здравственим приликама, спорту, народној уметности, обичајима и легендама. Посебан је труд уложен у објашњење топонима. За сваку је похвалу записивање речи које се све мање чују у Грабу. Објављена фотографија из 1928. године пред-

ставља драгоцен докуменат. Дуго пешачење до радног места (пуних 20 година — по 14 километара сваког дана) прекалито је Шилетића који није жалио труда да остави успомену о селу, али и о себи. Хроника има 322 стране.

23. Бора Радовановић-Грчки: *Кличевац у Стигу*. После хронике села Затоња, Радовановић се осмелио да напише и другу хронику, а то је заиста реткост. Поред историјског прегледа, нашу пажњу привлаче народни обичаји и ношња (ово је родно село војводе Миленка Стојковића), као и предања и легенде. Као правник, припремио је и историју судства у Смедереву. Хроника има 200 страна.

24. Илија Ступар: *Скакавац и Скакавчани* (код Босанског Петровца). Писац је потпуковник ЈНА и велики прегалац. Први помен о селу датира из далеке 1334. године. Колико је пажње посвећено људима — као један од доказа, свакако је и податак да је у књизи објављено преко 230 фотографија. Огроман је Илијин труд, који нам се обраћа са жељом да га „не осудимо строго...“ Хроника има 218 страна.

Хронике четвртог кола, штампане у корицама залене боје, што симболизује природу и село, имају све већи број читалаца и корисника. Није нимало случајно што су добиле називе: „Народна читанка“, „Тежачки летопис“, „Завичајне слике и прилике“, „Народни живот у речи и слици“, „Сведочанства историје“, „Завичајне радости и туге“. Хронике су заиста све то, а истовремено доказ да се у ово наше (не)време може радити оно најпотребније: да се бележи и чува за будућа поколења бар део онога што чини и ствара културну баштину народа.

Хронике села нису имале свечана, већ радна представљања у јавности. Писци хроника нису навикли на „бучне“ свечаности, већ на мукотрпан рад који захтева писање оваквих дела. Они су најбоље упознали „народну мuku и науку“.

Милојко П. Боковић

ОБНОВЉЕН РУСКИ ЧАСОПИС „ЖИВАЯ СТАРИНА“

Познати руски часопис за питања словенске прошлости — „Живаја старина“, који је издавало Руско географско друштво од 1890. до 1917. године у Санкт Петербургу, обновљен је у Москви. Први број нове серије изашао је почетком 1994. године, у савременој опреми и са нешто измењеном концепцијом. Његова тематика сведена је на руско и словенско народно стваралаштво и традиционалну културу.

Редакцију овог часописа чине изузетни познаваоци словенског фолклора, иза којих стоје значајна научна дела. Главни уредник је академик Никита Толстој, један од водећих светских слависта данас, који је добро познат нашој научној јавности. Наша средина имала је прилике да упозна још два уредника из ове Редакције, који су више пута узимали учешће у раду научних конференција фолклориста бивше федералне Југославије. То су Б. Н. Путилов и В. Е. Гусев — који имају несумњив допринос у развоју теорије и решавању различитих питања фолклорног наслеђа. Словенска фолклористика изузетно уважава и резултате рада других уредника из ове Редакције: Л. Н. Виноградове, С. М. Толстој, В. М. Гацака, С. Ј. Некљудова. Ту је и вредан научник млађе генерације — А. Л. Топорков, затим А. В. Черњецов, В. М. Шчуров и А. С. Каргин.

Прва особина „Живе старине“, која пада у очи, јесте разноврсност тема и богатство ликовних прилога. Значајан простор дат је историји руске фолклористике. Поводом стогодишњице рођења једног од претходника савремених руских истраживања фолклора, Петра Богатирјова, о њему пишу В. Е. Гусев и Н. И. Толстој (последњи аутор осветљава његову сарадњу с Романом Јакобсоном). Опис књижевне заоставштине Богатирјова дала је С. П. Сорокина. Часопис подсећа на још једног класика руске лингвистике и фолклористике — В. М. Жирмунског и на његове невоље у време владавине Стаљина и стаљинизма. Судбину Жирмунског у дане прославе стогодишњице штампања „Калевале“ у Карелији, осветлио је К. В. Чистов. Уз необ-

јављени запис духовних стихова, које је прибележио А. Ф. Белоусов, подсећа се на још једног истраживача који се бавио овим питањима, а то је И. Н. Зоволоко. За све ове прилоге дата је пролегомена у раду Б. Н. Путилова — *Руска фолклористика на капији слободе*.

Врло информативан рад на тему *Чиме су плашили децу у Русији*, написала је О. А. Черепанова, која је раније објавила запажену књигу о митолошкој лексици руског Севера. Овде су описана нека митолошка бића којима су Руси плашили децу, као што су: *баћа, додон, зуга, бобка, вова, бука, вунтериха, мара, хохла* итд. За нека од њих дате су и паралеле код других народа. Користан прилог је и опис Сибирског зборника бајања из 18. века, који су дали А. А. Турилов и А. Б. Чернецов. Издање овог зборника најављено је код једне издавачке куће у Санкт Петербургу. Тематски близак овом прилогу је опис староруских минијатура и других сликовних облика са митолошким садржајем, дат у раду А. В. Черњецова — *Паганство и празноверје у староруском сликању*.

Рад *Историја и симболика костима духобораца*, аутора С. А. Иникова, поред тога што открива низ мање познатих детаља о животу ове религијске групације, истиче се и богатом илустративношћу. Занимљиве фотографије красе и прилог Ј. Н. Разумовске о Бурбевдану (Јегорјев Бењ) у једном западноруском селу.

Каквим анегдотама су се смејали Руси пре октобарске револуције, види се из прилога Т. Г. Иванове, која даје 13 таквих анегдота из заоставштине Н. Е. Ончукова. Једна од њих гласи: — Не знам шта да радим — каже престолонаследник Алексеј. — Када Русе бију Немци, тада плаче отац, када Немце бију Руси, тада плаче мама. — Сличан прилог овоме јесу записи о „пијачном фолклору“ царске Русије, који су скупљени у раду А. Ф. Некрилова. Ту је и прилог о староверцима, у ствари литерарно приказан сусрет С. Е. Никитине с њима.

„Жива старина“ је расписала и конкурс за прикупљање нових записа дечјег фолклора и неки такви примери су већ штампани на њеним страницама (припремила Т. К. Николаева). На крају овог разноврсног часописа, дати су прикази нових књига о словенској прошлости и осврти на неке научне скупове на ту тему.

„Расковник“ је обнављањем часописа „Живаја старина“ добио своју „посестриму“ у Русији. Искрено се надамо да ће и други словенски народи, у потрази за својом заборављеном баштином, обновити неке своје старе часописе или покренути нове.

Љубинко Раденковић

ТРАГАЊЕ ЗА СИМБОЛИЧКИМ СМИСЛОМ

Изложба „100 знакова“ — Растка Гирића

У Музеју примењене уметности у Београду, 24. маја 1994. године, отворена је изложба Растка Гирића — „100 знакова“. На изложби је приказан избор који представља стотину заштитних знакова и логотипа, које је овај аутор урадио за последњих двадесетак година. Изненађује да иза овако дугог стваралачког периода стоји уметник млађе генерације, што несумњиво говори о његовом неоспорном таленту и вредноћи. То потврђује и податак да је до сада имао 16 изложби у разним градовима бивше Југославије, али и у неким другим земљама. Професор је на Факултету примењене уметности у Београду.

У трагању за симболичким представљањем разних предузећа, културних и спортских акција Гирић изражује могућности надоградње ликовних елемената са симболичким обележјем — на графички исказане називе. Некад сликовно доминира над графемама, а некад саме графеме својим распоредом и посебним обликом исказују и додатно значење. Од сликовних елемената најчешће се препознаје *антропоморфност*, што је, иначе, добро усмерење, јер је човек од свега у природи највише заинтересован за свој одраз у њој. У исто време, само надарени уметници могу превазићи устаљене и статичне облике таквог изражавања, што је, судећи према приказаним решењима, учинио Растко Гирић. Још један од препознатљивих елемената у његовим знаковима, који је такође универзално обележје, јесте *зооморфност*. Да би се одвојио од непосредног и приземног приказивања оваквих облика, Гирић је више актуелизовао њихово митолошко поимање (коњ, мачка, змија, птица). Иначе, он је један од ретких уметника-графичара, који је на виспрен начин успео да „оживи“ митолошка бића из српске народне традиције. Зато га „Расковник“ сматра за ствараоца из своје матице.

Љубинко Раденковић

Хроника

ОСНОВАНО НАУЧНО ДРУШТВО ЗА СЛОВЕНСКУ МИТОЛОГИЈУ И ФОЛКЛОР

Почетком фебруара 1994. године, у Београду је основано *Научно друштво за словенску митологију и фолклор*. Друштво су основали научни радници и универзитетски наставници из више научних дисциплина — лингвистике, етнологије, науке о књижевности, археологије, етномузикологије — које обједињује заједничка жеља истраживања словенске прошлости. Одређена су два главна облика делатности *Друштва*: периодична дискусиона трибина „Питања словенске прошлости“ и годишњи међународни скуп о важнијим питањима митологије и фолклора. Радови са трибине биће објављивани у „Расковнику“, а са научног скупа у посебној серији књига под називом *Истраживања фолклора*. Назначене су и главне теме којима ће се *Друштво* бавити, као што су: словенски пантеон, „нижа“ словенска митологија, раздвајање Словена из старе постојбине, јужнословенски етнички простор и суседни народи, покрштавање Словена; теоријска и методолошка питања истраживања митолошко-религијских текстова, митологија и фолклор итд. Биће праћена слична истраживања у другим земљама и о томе покретана расправа или даване информације. Циљ је и стварање тематског каталога релевантних научних дела о словенској митологији. Друштво

ће сарађивати са научним славистичким центрима у свету и подстицати организовање сличних удружења у другим словенским земљама.

Оснивачка скупштина *Друштва* изабрала је и своје органе управе: председника (др Љубинко Раденковић), два потпредседника (др Драгослав Девић и мр Дејан Ајдачић) и Главни одбор (др Петар Влаховић, др Миодраг Матицки, др Ненад Љубинковић и др Биљана Сикимић; председник *Друштва* и два потпредседника су такође чланови овог одбора).

Седиште *Друштва* је у Народној библиотеци „Вук Караџић“, Београд, Гирила и Методија 2.

Научном друштву за словенску митологију и фолклор до сада су приступили: мр Дејан Ајдачић, др Оливера Васић, др Петар Влаховић, др Димитрије Големовић, мр Елијана Грујић, др Драгослав Девић, др Мирјана Детелић, мр Јасминка Докмановић, др Мирјана Дрндарски, мр Ласта Баповић, др Радмила Жугић, мр Мирјана Закић, др Душан Иванић, др Борбе Јанковић, др Бојан Јовановић, др Зоја Карановић, др Марија Клеут, др Сенка Ковач, др Александар Лома, др Ненад Љубинковић, др Миодраг Матицки, др Велимир Михајловић, др Драгана Мршевић-Радовић, др Илија Николић, др Сретен Петровић, мр Људмила Поповић, мр Ана Радин, др Љубинко Раденковић, мр Сања Радиновић, др Миљана Радовановић, мр Радомир Ракић, др Биљана Сикимић, мр Вања Станишић и др Миодраг Стојановић.

* * *

Научно друштво за словенску митологију и фолклор организовало је 17. маја 1994. године, на својој трибини, расправу на тему: „Митски лик Светог Саве“. Уводна излагања су дали: др Мирјана Детелић, др Александар Лома, др Ненад Љубинковић, др Нада Милошевић-Борђевић и др Љубинко Раденковић. Ауторизована саопштења биће објављена у наредном броју „Расковника“.

Уредништво

САДРЖАЈ

3 НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ

- 3 Избор обредних песама из необјављених записа Миудрага А. Васиљевића — из Србије (Зорислава М. Васиљевић)
- 13 Песме из поткопаоничких села (Милош Марковић)

26 НАШ НАРОДНИ ЖИВОТ

- 26 Погребни обичаји барањских Срба (Милан Дворнић)
- 32 Посмртни обичаји у Штубику код Неготина (Златимир Пантић)
- 39 Грнчарство у варошици Ресну (Јован Ф. Трифуноски)
- 48 Занимљив епитаф (Радован М. Маринковић)
- 49 Народна вјеровања из Васојевића — Црна Гора (Батрић-Бано Зековић)

54 СВЕДОЧЕЊА

- 54 Казивања сељака о Топличком устанку 1917. године (Душица Мињовић)

57 РАСПРАВЕ

- 57 Никита И. Толстој: Митолошко у словенској народној поезији: између два бора (јела)
- 67 Ана Радин: Вампир у традицијској култури
- 79 Ивета Тодорова Пиргова: Магија и ритуал — „једномесечићи” и „енергетски двојник”
- 93 Радојко Николић: Језик и стил Ранка Тајсића

109 Ненад Љубинковић: Значење топонима „Усране Купине” у повељи краља Милутина цркви Светог Борџа Горга код Скопља

117 ПОМЕНИК

117 Кордун остао без Банице (Љубинко Раденковић)

120 ОДЗИВИ

120 Западноморавски родословци (Радован М. Маринковић)

124 Муке и науке села (Милојко П. Боковић)

129 Обновљен руски часопис „Живая старина” (Љубинко Раденковић)

131 Трагање за симболичким смислом (Љубинко Раденковић)

132 ХРОНИКА

132 Основано Научно друштво за словенску митологију и фолклор

Штампање ове свеске Часописа помогли су Министарство културе Републике Србије, Вукова задужбина и „Метал“.

Уредници „РАСКОВНИКА”
Добрица Ерић (1968—1975)
Драгиша Витошевић
(1975, 1980—1982)
Љубинко Раденковић
(1982, 1985, 1987—)

На насловној страни
„Петао” Ивана Рабузина

Корице и опрема
Радоје М. Кавецкић

Часопис за културу и књижевност „Расковник“ преваходно објављује, подстиче и вреднује све облике народне културе и изворног стваралаштва, не само у сеоској већ и градској средини, у Србији, затим на целом српскохрватском језичком подручју, а појединим прилозима и ван тих оквира. „Расковник“ настоји да одслика појаве у народном животу, како савремене тако и прошле. Странице часописа су отворене за прилоге из народног живота и културе, за стваралаштво песника села и самоуких сликара, за истраживаче у подручју књижевности, језика, фолклора, митологије, етнологије, историје . . .

